

Makušnikau 1996: 175–178). Įdomu, kad ši (radimičių) teritorija tarp visų, kurias kolonizavo slavai, išsiskiria ypatingu baltiškumu – čia gausesnės nei kitur baltiškų dirbinių radimvietės (Sedov 1970: 138–140), tankiausio baltiškų hidronimų (v a k a r i n i ū baltų) paplitimo sritis (Chaburgajev 1979: 90–92), viena iš vėliausiai slavizuotų baltų genčių teritorija (Sedov 1982:156). Šių palyginimų kontekste ryškėja eilės autorių (J.V.Kucharenko, V.V.Sedov, V.N.Torporov) aktualizuota mintis apie vakarų baltų – galindų „persikraustymą“ iki Volgos / Okos tarpupio teritorijos per pietinio baltiško arealo paribio žemes. Šio proceso metu paliečiamos vėliau rytų slavų (radimičių ir šiaurinių viatičių) genčių apgyventos teritorijos.

Apžvelgėme tam tikrus laidojimo papročių bruožus, gerai žinomus Vidurio Lietuvos kapinyuose. Jie palyginti su gretimų kraštų kapais – ieškota laidojimo papročio analogijų. Išaiškėjo kai kurios tokio papročio kilmės ir raidos tendencijos. Šiuo laidojimo būdo išplitimu Vidurio Lietuva suartėja su Kuršu ir Prūsija, t.y., kraštais, kuriose gyvenę gentys pasižymėjo tampriais ryšiais su kitais Baltijos pajūrio kraštais. Juose fiksuojamos ankstyviausios Gotlando išėivių kolonijos, pripažįstamas sparčiausias šių kraštų visuomenių vystymasis, įvairių amatų technologiniai pasiekimai, čia randamos ankstyviausios rytiniame Pabaltijyje miestų užuomazgos (Žulkus 1994:191).

Iš šios apžvalgos galime neabejoti, kad prūsai bei Kauno apylinkių gyventojai bendravo su Baltijos pajūryje gyvenusiomis vakarų slavų gentimis. Galime pasekti nuo VIII amžiaus sklindančią ir stiprėjančią ryšių tradiciją per vakarų slavus bei prūsus, atrodo, pasiekusią Kauną. Greičiausiai čia atvyko prūsai, bet jau „apšilę“ Baltijos jūros bendreregioninėje veikloje (kaip matysime vėliau, tą liudija ir IX amžiui būdingi ginklai). Laidojimo apeigų tradicijos Marvelės kapinyne atskleidžia įvairių ryšių galimybę.

INDIVIDUALIŲ DEGINTINIŲ KAPŲ FORMOS IR ANALOGIJOS

Aptartas ryškus Vidurio Lietuvos kapinynų išorinis bruožas – grupiniai kapai mirusiuosius laidojant paviršiuje ar duobėje. Tačiau visuomet susiduriame ir su individualiomis kapavietėmis, tad ir bandysime aptarti šių individualių kapaviečių įvairovę. Tai atskiros vikingų laikotarpio kapų grupės, pasižyminčios bent kiek skirtingais bruožais ir, matyt, atspindinčios įtakų, ryšių, socialinės padėties pokyčių bei kitas tendencijas. Medžiagos yra pakankamai – šiuo metu Marvelės kapinyne (1991–2001 metais) tyrinėta beveik 380 individualių degintinių kapų, datuojamų tautų kraustymosi ir vikingų laikotarpiais (IV/V a.ri. ba – XII amžiai). Visi jie turi tam tikrus, išoriškai galimus apibūdinti bruožus – kremuotų palaikų kiekį, kaulų sudegimo laipsnį ir kokybę, palaikų „padėjimo“ žemėn būdą, kapų išsidėstymą kapinyne teritorijoje, kartais jie pasižymi įvairiai įrengtomis akmenų konstrukcijomis, palaikai užpilami žeme arba ne (pvz., pilkapis), ir, žinoma, įkapes. Žodžiu, mes galime gan aiškiai matyti ir nusakyti darbo ir medžiagines laidojimo ritualo investicijas, skirtas kiekvienam kapui (Härke 1992:78).

Paprastai literatūroje nurodomas tam tikras degintinių kapų formos raidos procesas, kada ankstyviausi degintiniai kapai pasižymi stambiomis, panašiomis į griautinių kapų duobėmis. Vėliau jos mažėja, įgaudamos funkciškai pateisinamą formą – nesunkiai iškasamą duobutę, kurioje lengvai talpinami mirusiojo palaikai (Kulikauskienė 1968:54; Luchtan, Ušinskas 1988:95; Butėnienė 1964:91 – pabrėžusi, kad tai vis dėlto būdinga tik Vakaru Lietuvai, kur kremavimo paprotys plito VIII–X amžiais). Tyrinėjant deginimo papročio Marvelės kapinyne raidą šio reiškinio nepastebėta (ši nuostata tegali būti taikoma tik romėniškuoju laikotarpiu datuojamam degintiniam 1070–am kapui). Sprendžiant iš atskirų kapinynų ataskaitose pateiktos tyrimų medžiagos, nežinomas jis ir kitur, būdingesniuose Vidurio Lietuvos kapinyuose.* Tegalime

* Literatūroje nurodomas Veršvų kapinyne 60-as kapas, kur įkaps išdėliotos lyg griautiniame kape, orientuotame šiaurės-vakarų 310° kryptimi (Navickaitė 1957:161), yra tiesiog neteisingai interpretuotas. Atskaitoje tai kapas LXX, kurio duobės kraštus viename krašte riboja ietigalis ir du peiliai kitame krašte, jie paguldyti nurodyta kryptimi. Tapatingai įrengti kapai buvo surasti Marvelės kapinyne, kur palaikus iš

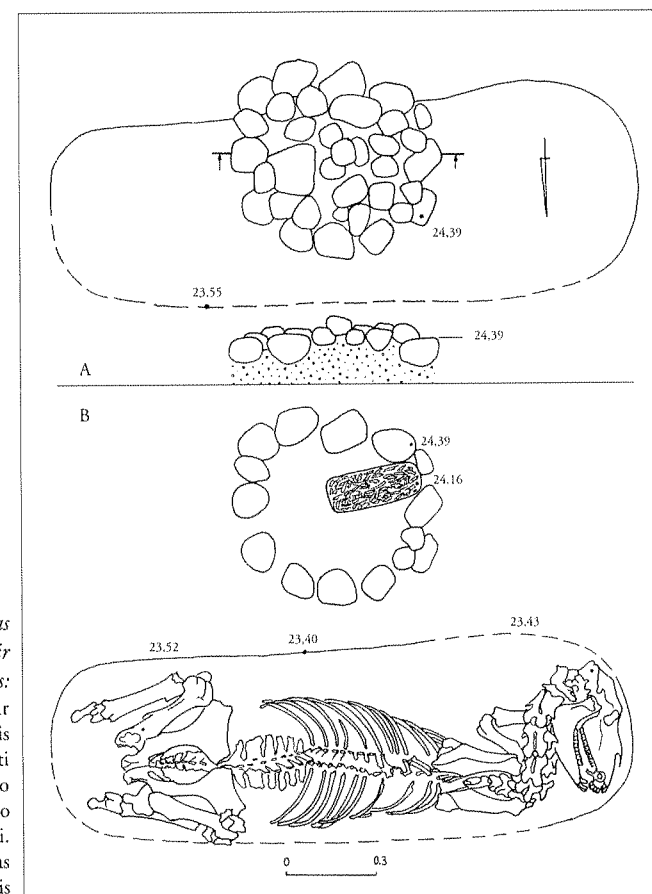
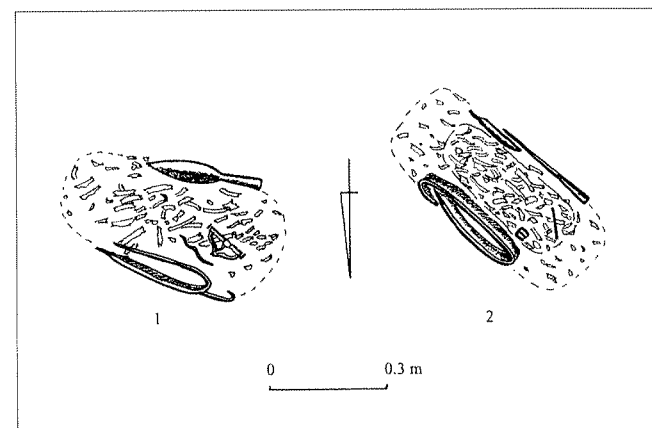
konstatuoti, kad kelių seniausių laikotarpiu datuojamų kapų duobės Marvelėje buvo stambesnės nei vėlesnių ir siekė 1 x 0,6 m dydžio ir 1–1,2 m gylio (Bertašius 1994a:57). Tuo pačiu galima teigti, kad nemažai daliai ankstyvesnių V – VI a. kapų toks bruožas visiškai nebūdingas (K 234, 239, 243, 253, 228, 235 ir kt.).

Dėl tokios ypatingos įrangos kapai, kuriuose kremuoti palaikai šonuose apribojami įkapėmis – paprastai tai ginklai – verti trumpo aptarimo. Visi šie kapai pasižymi taisyklingos formos tūriu, kurį užima palaikai – paprastai tai nemažas kiekis švartų kremuotų kaulų, pav.31. Tokia kompaktiška krūvelė užima stačiakampio formos plotelį (ilgis x plotis – 0,34x0,14–0,58x0,35 ar net 0,86x0,52 m), kuris iš abiejų ilgesniųjų šonų ribojamas ginklais. Palyginimui galima pažymėti, kad minėtas Veršvų kapas panašaus dydžio (0,6x0,25 m), taip pat labai panašūs šiems kapai žinomi Seredžiuje (24 ir 25 kapai, palaikai užima 0,4x0,15 m – Seredžius, LNM), Eiguliuose (19 kapas, palaikai užima 0,4x0,25 m plotą – Eiguliai, VDKM) bei Mikytuose (5 kapas, palaikai užima 0,6x0,4 m plotą – Mikytai, LNM). Skirtingai, nei kruopščiausiai įruošto kapo variante, visų pastarųjų trijų kapinynų kapuose ginklai nėra išdėlioti kapo šonuose, sulaužyti guli arba viename krašte, arba ant kremuotų kaulų krūvelės. Kartais tai paprasti kario kapai (Marvelės 421, Eigulių 19), tačiau dažniausiai kapo įranga reprezentuoja bendruomenės karinį elitą (visi likusieji kapai, kuriuose atrandamas kalavijas bei kitų ginklų kompleksas). Pagal įkapių komplektą (lankinės laiptelinės segės), šie kapai atsirado antrojoje tautų kraustymosi laikotarpio fazėje (E2-E3, VI–VII amžiai), o jų tradicija išliko iki IX a. (Bertašius 1996a:15). Lyg ir galima galvoti, kad pradinėje tautų kraustymosi laikotarpio fazėje vyravo griautiniai karinio elito kapai (žiūr. anksčiau – kapai su pastoviu ginklų rinkiniu), vėliau kariai kremuojami, išlaikant tradiciją dėti ginklų komplektą. Akivaizdus šios tradicijos plitimas Nemunu – kapinynai su tokiais kapais išsidėstę upės slėnyje. Šiuo požiūriu ypač įdomūs kai kurių prūsų kapinynų tyrimų duomenys. Keli labai panašūs kapai atrasti Elbliongo apylinkėse tyrinėtame Nowinka kapinyne (tyrimus atliko Gdanskos Archeologijos muziejus /toliau GAM/ vado-

abiejų kraštų riboja ietigalis ir sulaužytas kalavijas arba ietigalis ir peilis – kapai 317, 391, 421, 422, 675, 787 (Bertašius 1996b), bei panašūs kapai 1170, 1190. Šiuose kapuose palaikai orientuoti 270° arba 300–305° kryptimi, tai visiškai atitinka minėtą Veršvų kapą.

* Autorius naudojo rankraštine medžiaga, kuri ruošiamą publikavimui. Nuoširdžiai dėkoju prof. J.Okulicz-Kozaryn ir mgr. M.Pietrzak, supažindinusiems, konsultavusiems Nowinkos kapinyno tyrimų klausimais.

31 pav. Degintiniai kapai 391 (1) ir 675 (2). Mirusiųjų palaikai šonuose apriboti sulankstytais ginklais (Marvelė)

32 pav. Bendras žmogaus (K 517) ir žirgo (KŽ 113) kapas: A – bendras planas ir grindinio pjūvis B – kapuose atrasti deginti mirusiojo palaikai ir žirgo griaučiai. Skaičiais nurodytas absoliutinis aukštis

vaujant M. Pietrzak: Pietrzak 1977). Tai 17 kapas, kuriame švariai išrinkti kremuoti kaulai buvo suvynioti į audinį ir apjuosti diržu, ant palaikų gulėjo lankinė laiptelinė segė, šiaurės pusėje kapą riboja trys ietigaliai ir sulaužytas vienašmenis kalavijas (Nowinka, GAM). Visiškai identiškas Marvelės kapams yra 60-as Nowinkos kapas. Nors apie šį kapą ir kapo įrangą, kaip turinčius tam tikrus charakteringus bruožus, dar bus kalbama, labai iškalbingas jo palyginimas su keletu Marvelės kapinyno kapų akivaizdžiai atskleidžia tarpregioninių ryšių tendencijas. Žemės paviršiuje minėtą kapą žymi akmenų vainikas, jame kompaktiškoje krūvelėje atrastas kaulų telkinys, kurį iš rytų pusės riboja du ietigaliai, iš vakarų pusės – pusiau perlaužtas vienašmenis kalavijas, giliau surasti žirgo palaikai. Savo įranga visiškai identiškas yra Marvelės 517 kapas (akmenų vainikas, kompaktiškai sudėti palaikai, giliau žirgo kapas – pav.32), o įkapėmis visa grupė ką tik aptarų kapų.

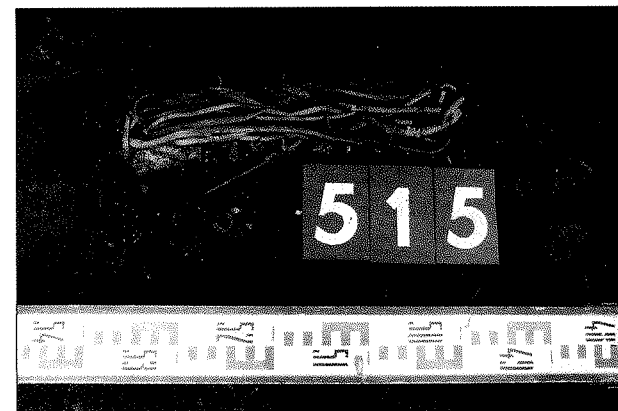
Ankstesniuose straipsniuose buvo analizuota Marvelės tyrimų medžiaga bei apibendrintos kremavimo papročio ypatybės Vidurio Lietuvoje (Bertašius 1994a, 1994b:129–131, 1996b:99). Papildant skelbtą medžiagą paskutinių tyrimų duomenimis, galima skirti keletą degintinių kapų tipų, kurie tarpusavyje skiriasi įvairiais požymiais. Tiesa, šiuo skirstymu siekta ne tiek sulygtinti įvairiuose regionuose žinomus kapų tipus ar analizuoti jų išplitimą (dėl tyrimų duomenų gausos bei skirtingos autorių tyrimų medžiagos interpretacijos tai padaryti yra gana sudėtinga), bet ieškoti papročių įvairovės, nustatyti jų panašumus ar skirtumus.

Tad degintinius kapus, dažniau ar rečiau aptinkamus vikingų laikotarpio Vidurio Lietuvos kapinyuose, galime skirti į kelis tipus, apibūdinant tokiais požymiais (Marvelės kapinyno duomenys):

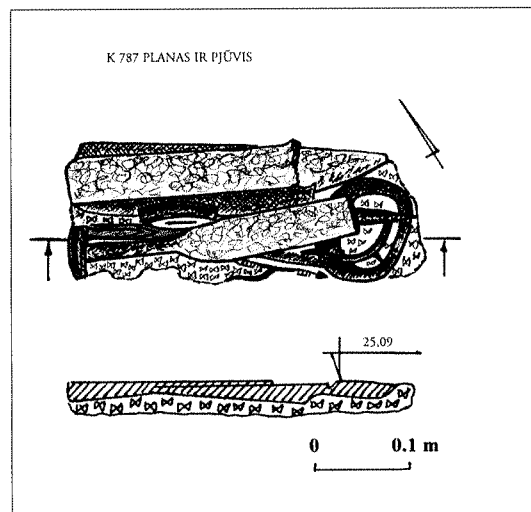
I – Paprastos formos ryškiau ar silpniau išsiskirianti duobutė; ji apskrita arba ovali, siekia nuo 0,2 m skersmens iki 0,6 x 0,8 m ar panašaus dydžio; duobės gylis nuo laidojimo paviršiaus siekia 0,1 – 0,4 m. Čia neskiriami į atskirus tipus kapai, kada duobutės užpiltos švaria žeme ar žeme su degėsiais; su labiau koncentruotu kaulų telkiniu duobutėje ar palaikų išsisklaidymu visame duobės užpylime; kai kremuoti kaulai švariai išrenkami iš laužo (galbūt kartais ir išplaujami) ir kada palaikai permaišyti su gausiomis laužo liekanomis. Bendram apibūdinimui tokio skirstymo pakanka, nes visi šie kapai buvo panašiai įrengti. Kapuose įkapės išmėtos tarp kaulų, paprastai jų nedaug, neretai ir visai nėra. Kaulai sudegę iki vidutiniško stambumo ar visai smulkių trupinių, kartais jų labai mažai. Tai gausiausia kapų grupė, ir galima būtų apibūdinti atskirus poti-

pius, pasižymintčius neryškiais bruožais – kuomet palaikai laidoti lygiame paviršiuje ar duobutės atrandamos po ištisiniu degėsingos žemės sluoksniu (A, C – iš tiesų tai labai panašūs kapai, tik dalį dengia kito tipo kapai), kada laidota pilkapyje (B) ar visiškai be įkapių priešmėlyje užkasamas nedidelis švairių sudegusių kaulų, vos saujelės dydžio, gniuutulėlis (D).

II – Mirusiojo palaikai suvynioti drobėje ar sudėti į dėžutę. Tyrinėjant tokie kapai skiriasi taisyklinga forma ir tam tikros krypties orientacija, prak-

33 pav. Mirusiojo palaikai buvo suvynioti audinyje, o viršuje sudėtos sulaužytos įkapės (Marvelė, 515 kapas)

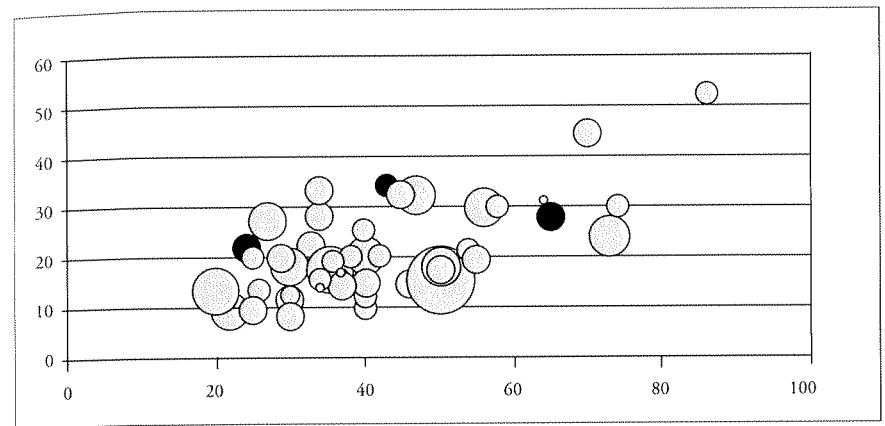

34 pav. Virš kremuotų palaikų sudėtos sulaužytos įkapės (Marvelė, 787 kapas)

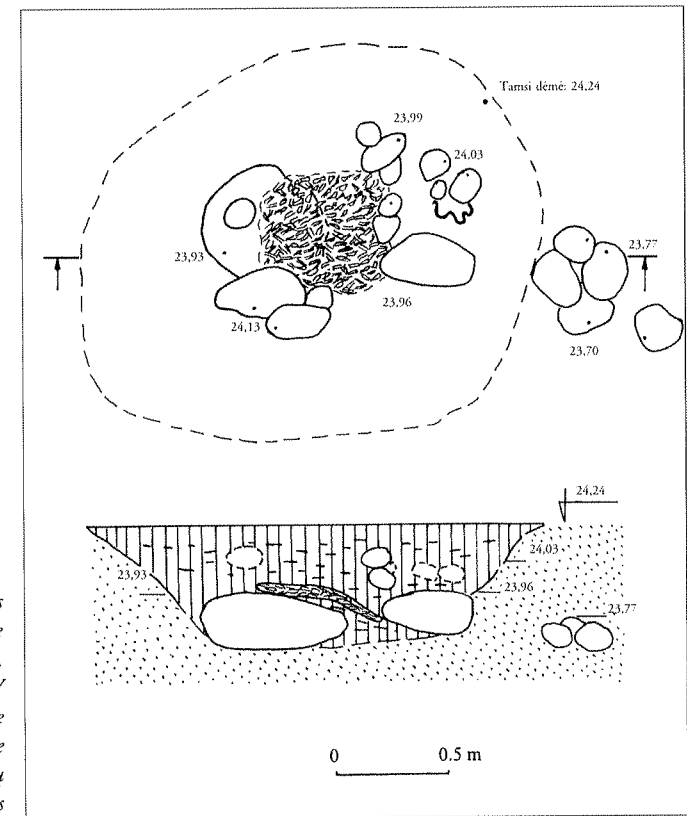
tiškai visuomet virš sudegusių kaulų krūvelės atrandamos tvarkingai sudėtos sulaužytos įkapės, neretai jos būna gana gausios, pav.33, 34. Paprastai palaikus sudaro nemažas kiekis vidutinio stambumo sudegusių kaulų. Pabandyta šio ir dar kito tipo (III kapų grupė) kapų duomenis apibendrinti lentelėje (priedas II). Paaiškėjo, kad šio tipo kapuose mirusiųjų palaikai užėmė apibrėžtą kompaktišką tūrį. Vaizduojant visa tai grafiškai (pav.35, kur ašyse atidėtas kaulų „guolio“ dydis – kremuotų kaulų ilgis x plotis, skritulio dydžiu išreikšta kaulų sluoksnelio storis), gauname gan įdomius rezultatus. Kapai su mirusiojo palaikais dėžutėje išsimėto visai atsitiktinai. Galime spėti, kad patyrimo jas gaminti nebuvo, jos yra įvairaus dydžio, tačiau sudegusių kaulų sluoksnio storis panašus (kapai 244?, 331, 338, 339), kapai datuojami labai artimu laikotarpiu ir išsidėstę vienas greta kito. Tuo tarpu kalbant apie visus likusius, galime pastebėti jau susiformavusią tradiciją ir galime spėti buvus asmenis, išmanančius šį amatą – palaikai suvynioti į tam tikrų dydžių tūrius. Didžiausia grupė kapų – 23 (tai beveik pusė statistiškai apdorotų kapų) užima 34–42 x 15–20 x 4–10 cm dydžio tūrį. Labiausiai įvairuoja kaulų sluoksnio storis, bet tai tiesiogiai priklausė nuo sudegusių kaulų kiekio laužavietėje. Neabejotinai tam tikrą paklaidą duoda žemės struktūra ir palaikų pasklidimas joje. Palaikai laidoti rytų-vakarų ar jai artima kryptimi. Savo esme toks palaikų surinkimas ir patalpinimas dėžutėje ar suvyniojimas yra kiek panašus į patalpinimą urnoje. Kai kuriems šių kapų būdingos konstrukcijos iš kelių akmenų, aptinkamos arba buvusiam kapinyno paviršiuje, arba akmenys buvę kapo duobėje (Bertašius 1994a:59).

III – Labai artimi II-jai kapų grupei, tai lyg atskira minėtos grupės kapų dalis, jų duomenys apibendrinti toje pačioje lentelėje ir pav.35. Skiriasi jie tuo, kad paviršiuje kapą žymi akmenų grindinėlis ar nedidelis akmenų vainikėlis – tai kapai 383, 429, 513, 516–519, 550, 553. Buvusiam kapinyno paviršiuje kapą žymintys vainikai beveik apskriti, 0,62–1,05 x 0,57–0,8 m dydžio (Bertašius 1994a: 62, pav.4). Kaulų kiekis ir įkapių padėtis nesiskiria nuo II-osios grupės kapų.

IV – Mirusiųjų palaikai supilti didokoje duobėje, siekiančioje nuo 0,8 x 1,5 iki 2 x 1,8 m dydžio, o gylis iki 0,7 m (Bertašius 1994a:65), pav.36. Sudegę kaulai pažerti žemutinėje duobės užpylimo dalyje, bet ne pačiame duobės dugne. Jų gana daug, deginti kaulai palyginti kompaktiškai paskleisti didesniame ar mažesniame plote. Kartu su jais bei aplink nemažai degusių, įkapių trupiniai maišosi tarp kaulų arba aplinkiniuose degėsiuose. Duobėse

35 pav. Suvyniotų ir dėžutėje užkastų mirusiojo palaikų dydžių sklaida (cm)

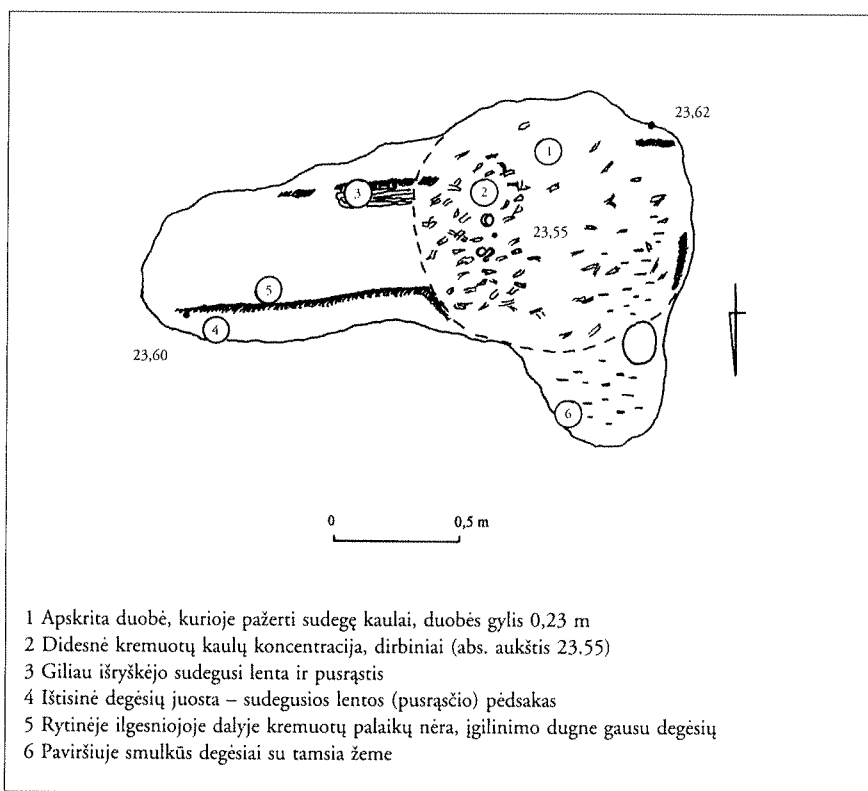
36 pav. Degintinis kapas stambioje duobėje (Marvelė, 353 kapas, IV tipas). Brėžinyje nurodytas duobėje gulinčių akmenų absoliutinis aukštis

randami akmenys, kartais stambūs. Sprendžiant pagal sudegintų kaulų kiekį ir jų vietą duobėje – tai individualūs kapai, nors tokios didokos duobės kiek primintų ir anksčiau aptartuosius grupinius kapus.

V – Labai panašus anksčiau apibūdintam. Skirtumas tas, kad kapo duobė lėkšta, negili, siekia 0,25–0,3 m gylio giliausioje dalyje, ji pailga. Duobėje labai gausu nuodėgulių, jų išsidėstymas rodytų, kad laidojant naudotos kažkios lentinės konstrukcijos (pav.37), – 105 ir 648 kapai.

VI – Tai sudegintų mirusiųjų kapai virš griautinių žirgų kapų. Paviršiuje jie išsiskiria tamsesnės žemės dėme su degėsiais, ji neturi aiškių kontūro ribų. Tai 0,52 x 0,6 – 1 x 1,7 m plote pasklidę smulkiai sudegę kaulai, tarp kurių įsimaišę įkapės ar jų trupiniai, degėsiai (Bertašius 1994a:65). Mirusiojo palaikai atrandami virš žirgo griaučių arba tiesiog pasklidę tarp žirgo kaulų. Įdomu

37 pav. Kapo su medinių konstrukcijų liekanomis pavyzdys (Marvelė, 105 kapas)

tai, kad kapas 517 su nedideliu akmenų vainikėliu (skirtinas III kapų grupei) yra virš žirgo kapo 113, pav.32. Identiškas jam yra minėtas Nowinkos kapinyne 60 kapas, kur po degintinio kario kapu buvo griautinis žirgo kapas su žašlais (Nowinka, GAM). Tai gan svarbus faktas tolesniam atskirų kapų grupių datavimui ir palyginimui.

VII – Nedidelė kapų grupė, kai kapai paviršiuje žymimi akmenimis. Vidutiniškai ir smulkiai sudegę kaulai su reta degėsių priemaiša paskleidžiami 0,3–0,4 m gylio duobutės dugne, užimdami 0,3–0,6 m skersmens plotelį (Bertašius 1994a: 57, pav.2). Paviršiuje sukrauta 0,5–0,6 m ilgio ir kiek siauresnė vienos, retkarčiais dviejų eilių akmenų krūvelė.

VIII – Iki šiol lietuviškoje archeologinėje literatūroje, atrodo, nefiksuotas kapų tipas. Jam būdinga mirusiojo palaikų išbėrimas žemės paviršiuje, neįrengiant jokių žemės ar akmens konstrukcijų kapo pažymėjimui. Tyrimų metu atrandama atskiruose ploteliuose pasklidę kaulai. Dalis palaikų mažesniuose ploteliuose, siekiančiuose apie 0,6–1 m skersmens, vidutiniškai ir smulkiai sudegę kaulai švarūs (tai 701, 704, 706, 709, 710, 714, 790 kapai bei keletas kitų). Kita dalis kapų, kuriuose smulkiai sudegę kaulai su suodžiais ir degėsiais paskleidžiami kartais mažame (0,3–0,6 m skersmens ir panašiam), o kartais žymiai didesniame plote, siekiančiame iki 2x1, 3x1, 1,8x1,3, 8,6x1,8 m, kaulų trupiniai randami paviršiuje, rečiau jie pasklidę visame išpylimo sluoksnyje. Toks sluoksnis paprastai siekia 5–10 cm storio, o retkarčiais, įduboje, iki 15 cm. Šio tipo kapuose įkapių negausu, dažnai aptinkami tik smulkūs trupiniai. Kapų, kuriuose kremuoti kaulai visiškai sumaišyti su laužo liekanomis ir žeme, randama gerokai dažniau nei kapų, kur paviršiuje pažerti švarūs palaikai.

Pagal būdingesnius požymius išskyrėme atskirus kapų tipus. Remiantis jau anksčiau aptartais samprotavimais apibūdinant atskirus tipus, beveik nekreipta dėmesio į sudegusių kaulų kiekį kape ir degėsių priemaišą (lyg ir tradiciška galvoti ankstyvesniuose kapuose buvus gausiau kaulų ir juose nebus įmaišytų degėsių).

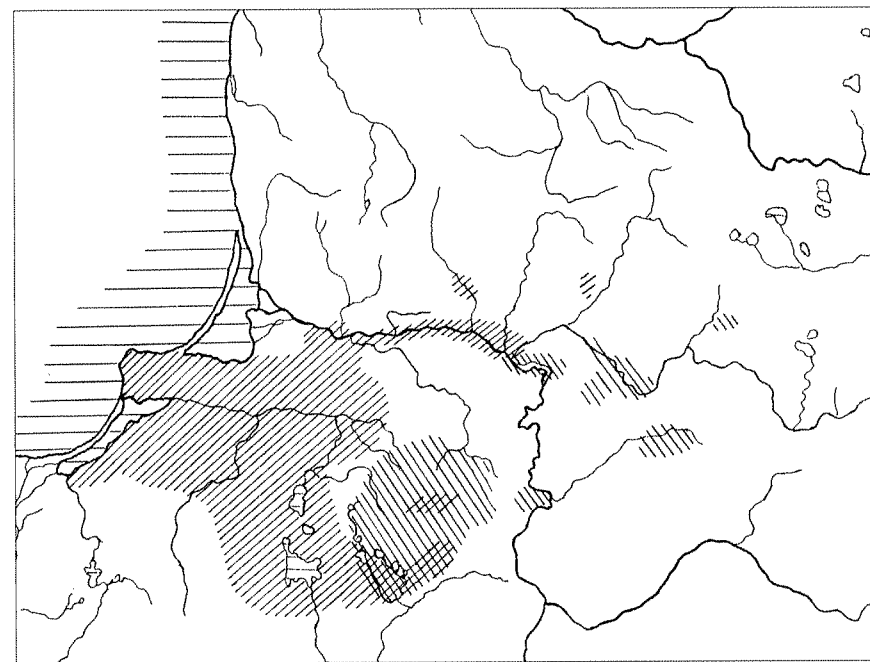
Grupuojant kapus Marvelės tyrimų duomenys nerodo tiesioginės aiškios priklausomybės tarp kaulų kiekio ir kapo datavimo. To nepastebima ir iš Veršvų kapinyne medžiagos, kur tyrinėta viena gausiausių įvairaus lakotarpio degintinių kapų grupė. Aišku, galime pastebėti tam tikras būdingas ypatybes, dažnesnį jų paplitimą, net vyravimą kažkuriuo laikotarpiu, bet tai nėra pagrindas teigti, jog šis bruožas lemiamas skirstant kapus į grupes. Laidojimo laikotarpio ir kaulų kiekio tarpusavio nepriklausomumą liudija ir

kitų kraštų tyrimų medžiaga: Pietų Švedijos kapuose kaulų kiekis įvairuoja nuo kelių fragmentų iki 3,5 l (Gejvall 1981:7), Šiaurės Vokietijos Meklenburgo krašto kapuose nuo 1, 2, ar 3 gr iki 1940 gr kape (Blume 1992: 97–103), arba 5, 30 – 1500 gr kape (Voß 1992: 127–150), 5 – 850 gr Grunow kapinyne (Heußner 1992: 189–199). Minėto Elbliongo apylinkių Nowinkos kapinyne (kapai datuojami vėlyvuojų tautų kraustymosi laikotarpiu) kremuotų kaulų kiekis atskiruose kapuose labai skirtingas (Nowinka, GAM) ir panašiai. Kaip matyti, kaulų kiekis tikrai nėra nei periodą charakterizuojantis, nei tradicijas liudijantis bruožas. Aptariant šią medžiagą nepamirština ir kelių mirusiųjų palaikų viename kape suradimo galimybė – tai gan būdinga degintiniams kapams Lenkijos teritorijoje (Gładkowska – Rzczycka 1974:20). Panaši padėtis ir su degėsiais kape: vienur kaulai švarūs, kitur su išsistiniais pelenais ir degėsiais; vienur tarp gan švartų kaulų pavieniai degėsiai, kitur jų pažerta gausiau. Tai labiau priklauso nuo paminėtos kapo grupės, bet ne nuo laidojimo laikotarpio. Vienoms kapų grupėms labiau būdingi degėsiai tarp palaikų likučių, kitoms mažiau. Pagaliau ir ankstesniems ar vienalaikiams griautiniams Vidurio Lietuvos kapams būdinga tradicija į kai kurių kapaviečių sampilus įberti degėsių (Astrauskas 1994:121), kartais tiesiog ant mirusiojo palaikų. Ši tradicija išlieka ilgą laiką ir žinoma net vėlyvųjų viduramžių laikotarpiu – XV–XVII amžių – kapuose (pavyzdžiui Nociūnų kapinyne netoli Kėdainių – Bertašius 2000d:301). Dėl čia minėtų sąlygų šie degintinių kapų bruožai tegali būti papildoma medžiaga analizuojant atskiras kapų grupes, bet negali lemti skirstymo į grupes principų.

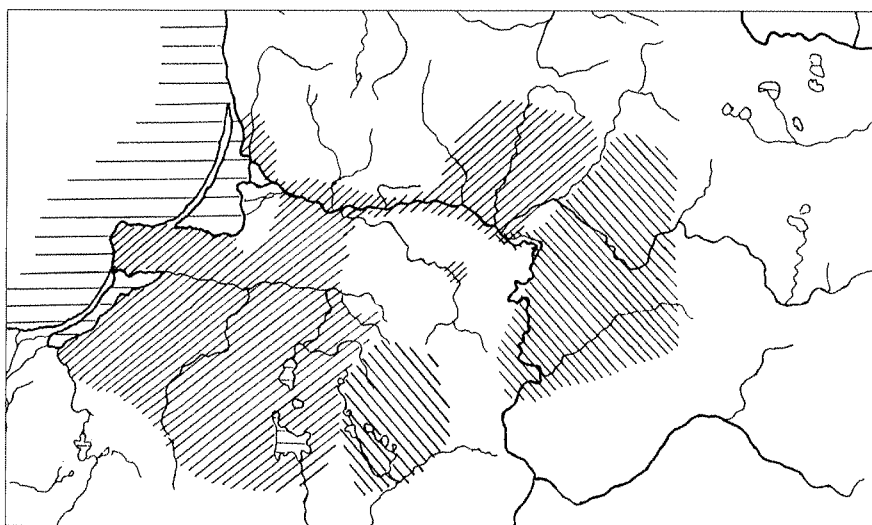
Pabandykime apžvelgti atskirų kapų grupių paplitimą ir išsidėstymą Marvelės kapinyne bei šių grupių kapų paplitimą kituose Vidurio Lietuvos kapinyuose. Taip pat palyginkime gautus duomenis su Baltijos regiono kraštuose, pirmiausia baltų genčių kraštuose, žinomais kapų tipais. Toks palyginimas padės periodizuoti aptartas kapų grupes. Vertinant degintinių kapų analizę, jų skirstymą į grupes, turėtume prisiminti tą faktą, kad tautų kraustymosi laikotarpio degintiniai kapai Lietuvoje ne pilkapiuose iš esmės žinomi tik Vidurio Lietuvoje. Kauno apylinkių kapinyuose nustatyta ankstyviausia šių kapų plitimo fazė (Marvelė, Veršvai, Eiguliai, Seredžius, Pakalniškiai, panašiu laiku ankstyviausi degintiniai kapai atsiranda ir Ariogalos apylinkių paminklų grupėje – Kalniškiuose). Kiek vėliau degintiniai kapai plinta ir kituose Vidurio Lietuvos kapinyuose. Bene 60% viso tautų kraustymosi laikotarpio ir gal 70% vikingų laikotarpio degintinių kapų sudaro Marvelės kapinyne kapai (vikingų

laikotarpyje Vidurio Lietuvoje praktikuotas tik kremavimo paprotys). Tad, nors ir vieno kapinyne, Marvelės medžiaga yra pakankamai reprezentatyvi kultūrinių ryšių aptarimui.

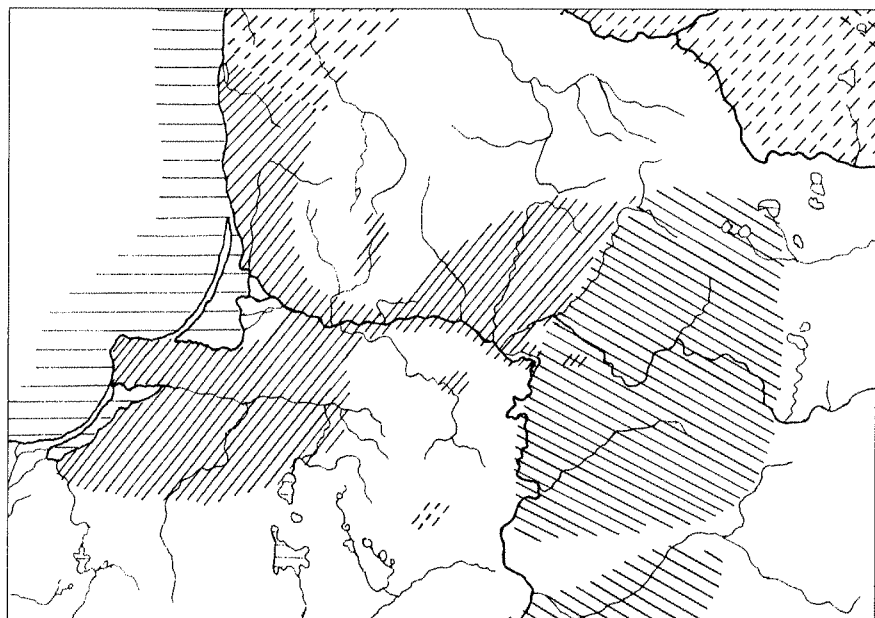
Gausiausia yra I kapų grupė, pav.38. Tai, matyt, nieko netikėto, nes toks laidojimo būdas, kai mirusiojo palaikai užkasami nedidelėje, funkciškai labiausiai priimtinos formos duobutėje, naudotas skirtingais laikais ir įvairiuose kraštuose. Marvelės kapinyne šio tipo kapai randami skirtingose vietose, jie pasklidę visoje tyrinėtoje teritorijoje, tačiau kapai telkiasi atskiromis grupėmis. Mažą grupę pietinės dalies degintinių kapų dengia pilkapis, nedidelės duobutės iškastos lygiame paviršiuje, vėliau supiltas lėkštas pilkapis. Tačiau nėra ryškesnio panašumo su Rytų Lietuvos pilkapių degintiniais kapais. Būtinai atkreipti dėmesį, kad pastarojoje mirusiojo palaikai dažniau laidojami duobutėse pilkapiro sampilo paviršiuje, – Kretuonys (Būtėnienė 1982:67), Kapito-

38-1 pav. Pradinis deginimo papročio plitimo etapas aukštaičių (Vidurio Lietuva) ir lietuvių (Rytų Lietuva) žemėse – tautų kraustymosi laikotarpio D-E1 fazės. Schemoje pažymėti plokštinių degintinių kapų (III) ir degintinių kapų pilkapiuose (IV) išplitimo arealai. Sudaryta, remiantis – Nowakowski 1996a; Jaskanis 1977; Tautavičius 1977; Tautavičius 1996 bei naujausių tyrimų publikacijomis – Kliaugaitė 2000; Šimėnas 1998b; Kazakevičius 1998

38-2 pav. Deginimo papročio išplitimas tautų kraustymosi laikotarpio E2-E3 fazėse. Schemoje pažymėti plokštinių degintinių kapų (III) ir degintinių kapų pilkapiuose (IV) išplitimo arealai. Sudaryta, remiantis – Astrauskas 1989; Kowalski 2000; Okulicz 1988; Tautavičius 1977; Tautavičius 1996 bei autoriaus aptarta medžiaga

38-3 pav. Deginimo papročio išplitimas baltų kraštuose vikingų laikotarpiu. Žymėjimai ir literatūra kaip ankstesnėje schemoje

niškės (Tautavičius 1957:99), Pabarė (Kuncienė 1969:63), Sausiai (Kuncienė 1971:75) ir kt., o įkasti pagrindė kapai labiau žinomi iš ankstyvųjų pilkapių (Tautavičius 1977:13).

Šiai grupei kapų Marvelės kapinyne galime priskirti beveik 2/3 individualių degintinių VII – XII a. kapų, tačiau turime atsižvelgti, kad tokią formą, per šimtmečius keičiantis žemės paviršiui, galėjo įgauti ir kitokio tipo kapai. Tokia kapo forma plačiai taikyta ir kituose Vidurio Lietuvos kapinyuose – Pavilkiyje (Varnas 1988:111), Masteikiuose (Varnas 1994:179), Pernaravoje (Rickevičiūtė 1990:88), Seredžiuje (Urbanavičius 1988:99), Barinėje (Striaukaitė 1982:80), Veršvuose (Veršvai, VDKM), retesni Graužiuose (Gruažiai, VDKM), greičiausiai Ruseiniuose (Urbanavičius 1970b:87), Obeliuose (Urbanavičius, Urbanavičienė 1988:13–14).

Tą pačią arba labai artimą kapo formą mes galime rasti eilėje panašiu laikotarpiu datuotų Vakarų Lietuvos kapų – Lazdininkuose (Patkauskas 1978:144), Slengiuose (Žulkus 1980: 101–102), Gintališkėje (Valatka 1970:92), Kukiuose (Cholodinska 1974:79), Laiviuose (Butėnienė 1964:94) ir kitur bei skalvių – žemaičių paribio kapinyuose: Žąsine (Vaitkunskienė 1978:183), Obelyne (Astrauskas 1998:176), Kreivėnuose (Šimėnas 2000b:276).

Labai plačias analogijas šio tipo kapai turi Baltijos pajūrio kraštuose. Jie pasitaiko beveik visoje dabartinės Latvijos teritorijoje. Rečiausi latgalių žemėse, nors pavieniai kapai randami įvairiuose kapinyuose (būdingos apskritos formos duobės 0,25 x 0,9 m dydžio, užpildtos žeme su kaulais, pelenais, anglimis, sulaužytais įkapėmis – Radinš 1995:6). Tokie kapai dažnesni lybių apgyventose žemėse, kur žinomi prie Dauguvos ir Gaujos esančiuose plokštiniuose kapinyuose, kuršių žemėse (Berga 1988: 10–11, pav.1; Sedov 1987:406).

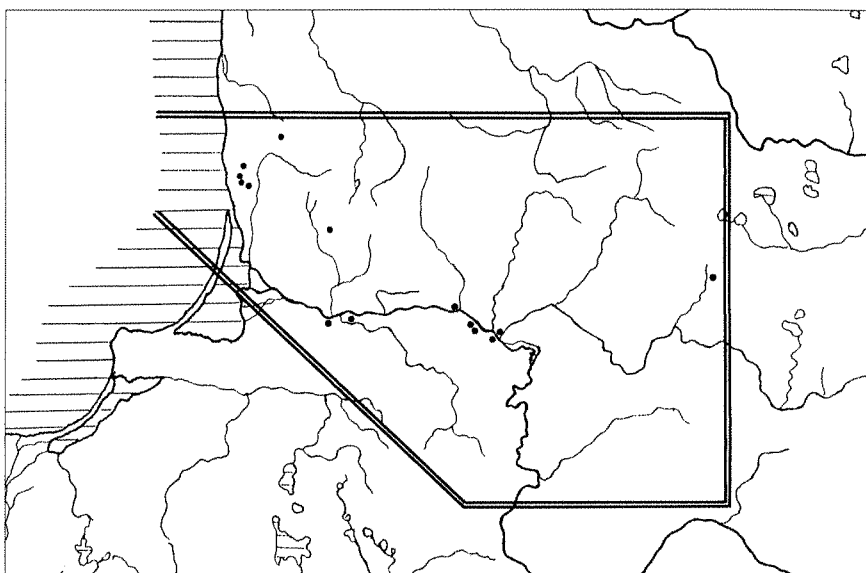
Neabejotina, kad tokia kapo forma buvo gerai žinoma prūsams – čia nemaža dalis degintų kapų iširta plokštiniuose kapinyuose, kurių paviršiuje susiformavęs tamsesnis degėsingesnis sluoksnis. Dažnai Sambijai būdingos kiek didesnės, 0,4 – 1,3 m skersmens duobės, siekiančios 0,2 – 0,8 m gylio (didesnės labai artimos Marvelėje išskirtam IV degintinių kapų tipui), kuriose kaulai supilami su kremavimo apeigų liekanomis (Kulakov 1990a:20). Ryškių panašumų randama su Nogato upės paminklų grupe (Elbliongo apylinkės), kur mažesnėse duobutėse atskirai supilama sudeginti kaulai, beje, dažniausiai su laužo liekanomis (Kulakov 1990: 20–21). Jei, sekant E.Hollack'u, prūsų genčių teritoriją aptarinėsime pagal atskiras sritis – pietinis pakraštys (Mozūrija,

pietinė Varmija), vidurinė dalis (Aistmarių pakrantė ir Elbliongo apylinkės, kapinynai į pietus nuo Priegliaus) bei Sambija – tai matysime, kad pietinėse žemėse nuo seniausių laikų žinomi degintiniai kapai, o palaikus įprasta laidoti nedidelėse ir negiliose duobutėse (Hollack 1908a: 151–154). Geriausiai žinomi tautų kraustymosi laikotarpio kapai daugelyje šio krašto kapinynų, kuriuose tvarkingai supiltos švirių kremuotų kaulų krūvelės užkastos žemėje, dažnai paviršiuje akmenų konstrukcijos nerandamos. Tautų kraustymosi laikotarpio plokštiniai kapinynai su degintiniais kapais, kuriuose palaikai užkasami švarioje žemėje, gerai žinomi Elbliongo apylinkėse, paviršiuje kapus paprastai dengia akmenų grūdiniai (Hollack 1908a: 161–169). Tačiau, kaip liudija naujesni tyrimai, paprotys mirusiojo palaikus su laužo liekanomis užkasti vidutinio dydžio duobutėje greičiausiai buvęs dažnesnis (Nowinka, GAM – vyrauja kapai, kur duobėje kremuoti kaulai yra permaišyti su laužo liekanomis, o akmenų konstrukcijos kapą dengia labai retai). Įvertinant XIX amžiaus tyrimų specifiką – to meto tyrimų metu nedidelėse duobutėse, ypač su laužo liekanomis palaidotų mirusiųjų palaikus buvo sunku identifikuoti (Nowakowski 1996a: 62) – turėtume pripažinti nepalyginti gausesnes tokio tipo kapų radimvietes. Keliuose Sambijos kapinynuose žinomi jau D/E fazės kapai, kur mirusiųjų palaikai pažeriami tiesiog ant žemės ir neįrenginėjami jokie akmenų grūdiniai (Grebieten bei kiti kapinynai). Dar O.Tischler'is yra pažymėjęs, kad „D periode palaipsniui blėsta paprotys mirusiųjų palaikus laidoti urnose, kol galiausiai kremuoti kaulai tiesiog užkasami žemėje, dažnai juos dengia akmenų grūdiniai (Eisselbitten /Aislavyčiai, Sirenevo/, Greibau, Polwitten /Palabyčiai, Rovnoje/, Liekeim, Serappen ir kiti: Hollack 1908a: 171–177). Apskritai tiek pietiniame prūsų regione, tiek Aistmarių pakrantėse tyrinėti plokštiniai kapinynai, kuriuose kremuoti mirusieji laidoti duobutėse, tokie kapai žinomi ir Sambijoje. Vikingų laikotarpyje mirusiųjų palaikai laidoti nedidelėse duobutėse, paprastai atrandamose po degėsingos žemės sluoksniu. Šiuo periodu, ypač vėlyvojoje fazėje, išplinta kapinynai (daugiausia Sambijoje), kuriuose palaikai išberiami paviršiuje ir individualūs kapai neįrenginėjami. Tačiau greta jų atrandami paprastai įrengti kapai duobutėse – Ekritten (Ekričiai, Vietrovo; Heydeck 1890:128), Wiskiauten (Viskiautai, Machovoje; Heydeck 1900:61), Bludau, Siegesdieken (Sigzdenyčiai; Bezenberger 1914, Peiser 1914a) ir kitur. Dalis tokių paprastai įrengtų kapų (kai kurie randami panemune išsidėsčiusiuose kapinynuose) siejami ir su vikingų tradicija – Wiskiauten-Kaup (Altpreußen 1935:170), Elblionge (Neugebauer 1938), Tilžeje (Bohnsack 1938:29),

Linkūnuose (Linkuhnen), Latvijos Gruobinioje (Nerman 1958). Būtent Elbliongo ir Grobinios apylinkių ankstyviesiems vikingų kapams (VIII–IX a.) būdingos nedidelės duobutės (0,5x0,7 m skersmens), kuriose be tvarkos suberiama kaulai, įkapės, laužo liekanos (Ehrlich 1937).

Aptarto tipo kapai – nedidelės ar vidutinės duobutės lygiame paviršiuje – žinomi Skandinavijos kraštuose. Danijoje vikingų laikotarpyje jų mažėja, bet žinoma ir iš XI a. (Brønsted 1963: 332,342); Švedijoje VIII – IX a. (randami ir X a.) duobutėse švariai surinkti palaikai laidojami urnose ar išpilami sluoksneliu (*Knochenlager*), kitu atveju į duobutę supilama sudegę kaulai su laužo liekanomis (Medieval 1993:238, Wikinger 1992:186). Manoma, skandinavų įtakoje panašūs kapai atsiranda VIII a. pabaigoje ir Pabaltijo vakarų slavų žemėse, kur ankstesnio laiko tokie paminklai nežinomi (Sedov 1990:174), nors net iki XII a, čia lieka palaikų išpylimo paviršiuje paprotys (Jażdżewski 1981:591). Baltijos pietinio pajūrio vakarų slavų kapinynuose atrandami tokie kapai – keliuose buvusio Wolino apylinkių kapinynuose (dab. Szczecin), prie Koszalino (Koszalin) bei keletas kitur (Zoll-Adamikowa 1975, Malinowska-Łazarczyk 1982). Skandinavų kraštuose aptariamo tipo kapai kartais randami po neaukštu pilkapiu.

Pietinėje pusėje ir pietryčiuose per tarpgentinę dykrą Vidurio Lietuva siekėsi su jotvingių žemėmis. Čia gyvenę baltų gentys nuo seniausių, I tūkst. pradžios, laikų (tuo metu čia gyveno sūduvių gentys) kapuose įrengdavo aplinkoje išsiskiriančias akmenų konstrukcijas. Mirusiuosius laidojo pilkapiuose, kurie išliko iki XIII a., o sudėtingos akmenų konstrukcijos griautiniuose kapuose statomos ilgą laiką (Sedov 1987:414). III – IV a. plinta mirusiųjų deginimo paprotys, įsivyraujantis V–VI a. Mirusiųjų palaikai – kalcinuotų kaulų krūvelė – užkasama pilkapio sampile arba jo pagrinde, kartais urnose, paprastai be įkapių (Sedov 1987:416, Tautavičius 1977:14). Tik iki IV–V a. vakarinėje šios teritorijos dalyje yra žinomi plokštiniai kapinynai su degintiniais kapais atskirose duobutėse, kur supilama ir laužo liekanos (Astrauskas 1989: 71–72, pav.1–2). Tiesa, visi šie paminklai dažniau yra siejami su sūduvių kultūra, kuri raidos etapo pradžioje buvo artima vakaruose gyvenusioms prūsų gentims, nei su jotvingiais, kurių paminklai minėtoje teritorijoje žinomi tik vikingų laikais. Kiek ilgiau tokio tipo kapai, kuomet laidota lygiame paviršiuje, 0,3–0,4 m skersmens ir 0,15–0,55 m gylio duobutėse, švairius kaulus supilant duobėje ar urnoje, žinomi Nemuno-Neries aukštupių apylinkėse gyvavusios Bancerovo – Tušėmlios kultūros teritorijoje, o pilkapiai čia plačiai išplinta

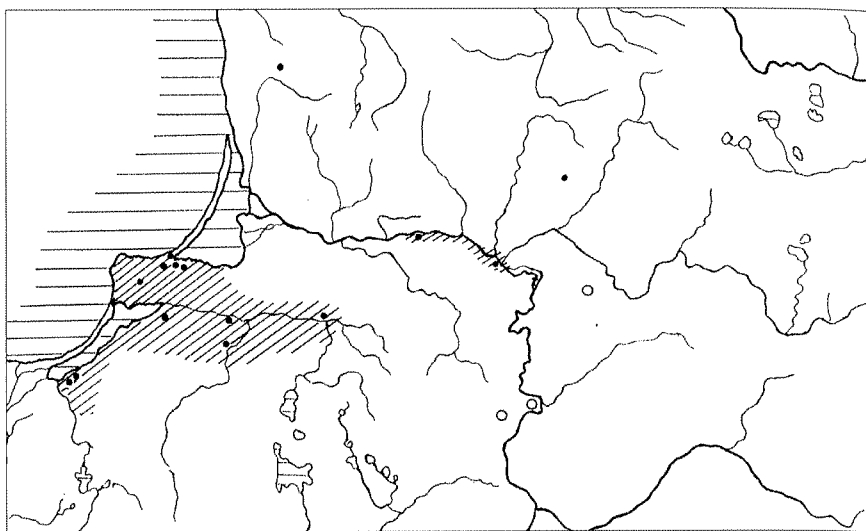
39 pav. II-os grupės degintinių kapų išplitimas Lietuvos teritorijoje (kapuose mirusiojo palaikai suvynioti drobėje ar sudėti į dėžutę). Schemoje pažymėtos kapų radimvietės: kuršiai – Anduliai, Girkaliai, Jazdai, Laiviai, Ramučiai; žemaičiai – Žąsinas; skalviai – Linkūnai, Lobeliai; aukštaičiai – Marvelė, Mikytai, Pavilkiys, Seredžius, Veršvai; lietuviai – Sudota (?)

VIII – IX a. (Zverugo 1989: 43–46). Rytų Lietuvos pilkapiams būdingi deginti kapai duobutėse, dažniausiai jie įkasami įvairiose pilkapių sampilo vietose (Tautavičius 1977).

Artariamų II tipo kapų (pav.39) skaičius Marvelės kapinyne sudaro apie 15% (61 kapas ryškiau atitinka anksčiau aprašytus požymius) visų nagrinėjamų. Kai kuriems būdingi buvusios dėžutės organikos pėdsakai. Kol kas sunku spręsti apie šio papročio plitimą kituose kapinyuose. Jis sunkiai fiksuojamas, dalinai priklauso nuo tyrinėtojo interpretavimo, tyrinėjimo metodikos. Galime kalbėti tik apie palaikus dėžutėse su pastebimais organikos pėdsakais. Jie plačiau žinomi Lietuvos pajūryje, tačiau vėlesni nei aukštaičių kapai – Žąsine (maišelyje, Vaitkunskienė 1980:99), Girkaliuose (Kulikauskienė 1968:70), Laiviuose (Butėnienė 1964:91), Ramučiuose, Anduliuose, Jazduose (LAB 1961:385), skalvių – Linkūnuose (LAB 1961:92, Tautavičius 1996:84) bei ankstesni Lobeliuose (Lobellen, C3 fazė – Jaskanis J., 1977), bet ir čia tėra pavieniai. Kiek geriau jie žinomi

iš Linkūnų (Linkuhnen) kapinyne Nemuno žemupyje, kur dauguma kapų, priskiriamų tautų kraustymosi laikotarpio pabaigai ir vikingų laikotarpiui, buvo su palaikais medinėse dėžutėse – nedideliuose karsteliuose arba suvyniotais į drobę (Engel 1931b:318). Beje, vikingų laikotarpio kapų dėžutės artimesnės griautinių kapų karstams (t.y., didesnės), o tautų kraustymosi laikotarpio mirusiųjų palaikai laidoti arba paprastose nedidelėse dėžutėse, arba suvynioti audinyje (ten pat). Retkarčiais tokio tipo kapai pasitaiko latgalių degintiniuose kapuose (Radinš 1995:5), organikos pėdsakai žinomi iš Sudotos pilkapių (Tautavičius 1996:56). Kiek ankstesni, tautų kraustymosi laikotarpio, tokie kapai žinomi įvairiose vietose – iš didelio ir žymaus svarbiais radiniais Daumen-Tumiany kapinyne Olštyno apylinkėse (Heydeck 1895), audinyje suvynioti palaikai atrasti Grebieten kapinyne (Jaskanis 1977). Tad šio papročio kilmės sąsajų galime ieškoti skalvių krašte. Kai kurie ankstyvesnieji Marvelės kapai atspindi prūsiškas analogijas. Įrengiant kapą, palaikai duobėje buvo apstatomi akmenimis ar akmuo dedamas virš jų (kapai 331, 338, 339, 341), virš kitų klojamas netaisyklingos formos akmenų grindinys (kapas 234). Visai netoli Vidurio Lietuvos, nadruvių krašte, žinomi kapynai, kur romėniško laikotarpio degintiniuose kapuose mirusiųjų palaikai apstatomi akmenimis (Įsrutyje /Instenburg, Černiachovsk/, Didžiuosiuose Berškaliuose /Gr.Berschkalen – Jaskanis 1977), o grindinys yra gana įprastas kapo įrangoje. Tokios analogijos teikia rimtų argumentų deginimo papročio tradicijai pažinti.

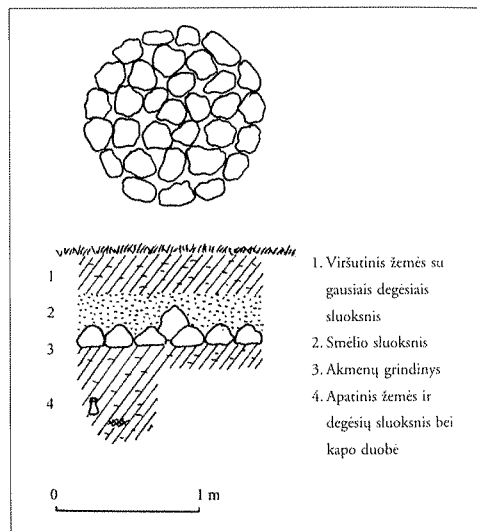
Marvelėje šio tipo kapai datuoti keliais artimais laikotarpiais – kapai dėžutėse skirtini vėlyvesniajai tautų kraustymosi laikotarpio fazei, VI – VII amžių laikotarpiui, tačiau kai kurie ir ankstesni (kapas 234). Jiems būdingos III grupės žieduotosios segės, dauguma kapų telkiasi netoli vienas kito kapinyne centrinės dalies pietvakarių krašte. Nemaža kitų skirtini VII / VIII a. ribos – X a. laikotarpiui, kai kuriuos datuoti gana sunku. Tokios pačios formos, dydžio ir analogiškomis įkapėmis kapai žinomi Pavilkiyje (kapai 5, 6, 7, 8 – Pavilkiys, LNM), Mikytuose (5 kapas – Mikytai, LNM), Seredžiaus II-ajame kapinyne (21 ir 23 kapai – Seredžius, LNM), greičiausiai, Veršvuose (Veršvai, VDKM). Šiuose kapinyuose kremuoti mirusiojo palaikai smėlyje užima beveik tokios pačios formos ir dydžio erdvę kaip ir Marvelės tokio tipo kapuose – greičiausiai palaikai buvo suvynioti į drobulę tokio pat dydžio ryšulėliais. Tad matome gana įdomų reiškinį – visa Nemuno pakrante išsidėsto vienodi kapai, išreiškiantys tapatų paprotį, galbūt atspindintys ir bendruomenės socialinių pokyčių tapatumus.

40 pav. III-os grupės degintinių kapų išplitimas (kapus paviršiuje žymi akmenų grindinys ar akmenų vainikas). Schemoje pažymėta kapų išplitimo arealas (III) bei kapų radimvietės (•) ir panašūs kapai pilkapiuose (o): kuršiai – Gintališkė; aukštaičiai – Marvelė, Pakalniškiai, Obeliai; prūsai – Detleversrub, Ekritten (Ekryčiai), Wikiau (Irzekapinis), Įsrutis, Laptau (Labota), Nowinka, Silberberge, Siegesdieken, Zohpen (Suopynai), Tengen, Wiskiauten (Viskiautai); pilkapiai – Alinka (Raistinė), Kaziuliai, Vilkiutinis

41 pav. III-os grupės kapai Marvelės kapinyne

42 pav. Degintinis kapas Nr.9 iš Silberberge bei Lenzen kapinyne (Elbliongas). Piešinys iš Dorr 1898: Fig.3

Trečiąją grupę skiria paviršiuje kapą žymintis nedidelis akmenų grindinėlis ar vainikėlis, pav.40. Marvelėje visi tokio tipo kapai tyrinėti vakarinėje kapinyne dalyje, vienas greta kito (pav.41). Vidurio Lietuvoje toks kapas žinomas Obelių kapinyne (Urbanavičius, Urbanavičienė 1988: 14, pav.9), ir, atrodo, Pakalniškių kapinyne degintiniai kapai 110, 113?, 117, kurių pakraščiuose akmenys riboja 1,14x0,82 – 2,1x1,6 m plotus (Pakalniškiai, VDKM; Antanavičius 1978:126). Užuoamina apie panašų kapą yra iš Kulautuvos kapinyne (Rickevičiūtė 1992:116). Visi šie kapai be įkapių, ir tai apsunkina jų datavimą. Vakarų Lietuvoje toks kapas žinomas Gintališkėje (Valatka 1970:92), panašūs kapai pilkapiuose aptikti jotvingių teritorijoje – VII–IX a. pažymėtas akmenų vainiku kapas Kaziuluose (Svertikas 1982:74), Vilkiutinyje prie pilkapio buvęs degintinis kapas, supamas akmenų vainikėlio (Kulikauskas 1978:109), be to, Alinkoje (Raistinėje) (Bliujenė 1992). Kapai paviršiuje apdėlioti didesniais ar mažesniais akmenų apskritimais ar įvairios formos grindiniais labai gerai žinomi daugelyje prūsų kapynų – tai vikingiškas Wiskiauten (Viskiautai) kapinyne (Gurevič 1963:202), Tengen, Detleversrub (Kulakov 1990a:63), Zohpen (Suopynai; ten pat : 68–70), Laptau (Labota; ten pat :73), Wikiau (Irzekapinis; ten pat :74), Siegesdieken (ten pat :85). Ekritten (Ekryčių) kapinyne kai kur degėsinos žemės paviršiuje akmenys dar sudarė (kitur jie buvo išstumdyti) apskritus, apie 1 m skersmens, grindinius, kurie žymėjo giliau esančius kapus (Heydeck 1890:127). Įsrutyje kapus dengė nedideli, 0,75–1 m skersmens, akmenų grindinėliai (Jaskanis 1977). Mažiau taisyklingos formos grindiniai žinomi ir kituose kapinyuose. Kapai datuojami tautų kraustymosi laikotarpio pradžia, ir toks paprotys išlieka iki vikingų laikotarpio pabaigos, XI/XII amžiaus.

Didesnieji įvairių formų grindiniai būdingi kai kuriems Sambijos, Notanogos kapinyams, mažesni – Elbliongo apylinkių kapinyams (Kulakov 1990a: 20–21, Hollack 1908a). Kai kuriose vietose žinomos dideliais akmenimis apribotos apskritos duobės (*Brandgruben*), kuriose kremuotų žmonių kaulų krūvelės buvo sumaišytos su medžio anglimi, kartu pažertos keramikos šukės. Tačiau visišką analogiją atrandame Silberberge bei Lenzen kapinyne Elbliongo apylinkėse – pav.42 (kaip ir kapinyne, kapas datuojamas E faze – Dorr 1898; lyginant su Marvelės kapu 517 – pav.32 – galime pastebėti net ir tokią smulkmeną, kaip aukščiau išskylantis centrinis grindinėlio akmuo abiejuose kapuose). Apskritai šiam kapinynei būdingi 1,3–2 m skersmens apskriti ar elipsės formos akmenų grindinėliai, jie surasti 0,4–0,5 m gylyje po velėna, po grindiniais slypi kapai su

sluoksnyje pažertais arba supiltais į krūveles palaikais (t.y. visiškai atitinka aptarinėjamus kapus; Dorr 1898: 6–7). Keli tokie kapai žinomi iš Nowinkos kapinyno (Elbliongo apylinkės) – 21, jau minėtas 60, 62A, 112 – visiems mirusiesiems paaukotas ir žirgas (Nowinka, GAM). Paprastai pačio vainiko akmenys (kurie riboja grindinį) kiek didesni nei viduriniai (lygiai taip pat elgtasi įrengiant grindinius virš kapų ir Marvelėje). Prisimenant Marvelės kapą (517 ir po juo žirgo kapą 113), toks ryškus tapatumas liudytų vienalaikę ir tą pačią kilmę, kurią patvirtina ir kapuose aptinkamų įkapių panašumas bei ypatybės. Dėl to galima pažymėti, kad Elbliongo apylinkių tautų kraustymosi laikotarpio kapinynų atsiradimas siejamas su prūsų aktyvumu, jų skverbimusi į anksčiau ištuštėjusias ar retai apgyventas sritis (Okulicz 1973). Tad tokio tipo Marvelės kapai gali liudyti tą patį procesą, kuris galėjo vykti ne tik Baltijos pajūriu, bet ir gilyn į krašto gilumą – Nemunu aukštyn.

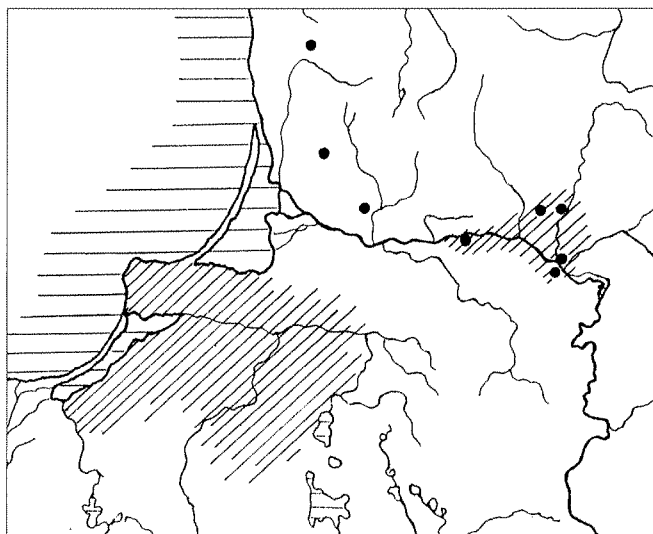
Panašūs kapai žinomi ir Nemuno aukštupio krašte. Čia, pilkapiuose, degintinių kapų duobutes supa akmenų vainikėlis, kartais grindinėlis, skersmuo siekia 1–1,5 m. Kapai kiek vėlesni, datuojami IX–XII amžiais (Zverugo 1989: 16, 24, pav. 17). Vikingų laikotarpyje įvairios akmenų konstrukcijos, tarp jų ir nedideli apskriti akmenų grindinėliai, naudojami pietinės ir centrinės Skandinavijos degintinių kapų įrangoje (Wikinger 1992: 187). Marvelėje šie kapai tesudaro apie 2,7% nuo tiriamų kapų skaičiaus, bet ryškiai skiriasi kapo įrengimu. Kapuose nėra gausių įkapių, tačiau trys ankstyvesnio tipo skliutakojės segės (joms būdinga siauresnė, bet ilga kojėlė), charakteringos žemaičių, žiemgalių ir ypač aukštaičių kapams, paprastai randamos vyrų kapuose, užbrėžtų VI–VII amžių laikotarpį (Tautavičius 1996: 201). Tad Marvelės kapų datavimas labai artimas Elbliongo apylinkių kapinynų kapams – Nowinka tyrimų autoriaus duomenimis datuojama V–VII a. (Pietrzak 1977), Silberberge bei Lenzen tuo pačiu periodu. Jei Nowinkos kapinyne dažniausiai surasti vyrų kapai, ką liudija ir įkapės, tai Marvelėje šie kapai, kur surastos kelios apyrankės, smeigtukai ar kabučiai, laikytini moteriškais (netgi 517 kapo, su po juo gulintu žirgu, negalima aiškiai apibūdinti – tėra vienintelė įkapė – geležinis lazdelinis smeigtukas). Taigi, šie kapai atspindi skirtingų genčių tradicijas, jų padėtis kapinyne (visi išsidėstę vienas netoli kito, palyginti kompaktiška grupe) rodo kapų vienalaikiškumą.

IV grupę reprezentuoja kapai, mirusiuosius laidojant stambiose duobėse su laužo liekanomis. Keli tokie kapai ištirti vakariniame kapinyno pakraštyje. Tai būdingas prūsams kapo tipas, žinomas daugelyje kapinynų (Kula-

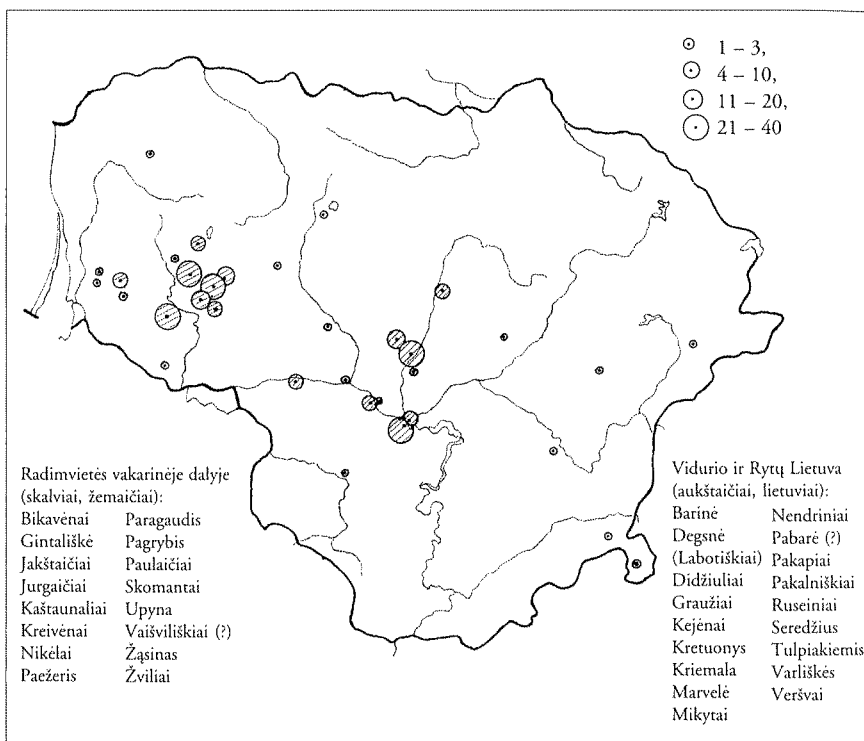
kov 1990a). Apie vikingų laikotarpio tokius kapus rašė ir ankstesnieji prūsų genčių tyrinėtojai, nurodę Ekritten (Ekryčių) kapinyną (Hollack 1914: 284–285), apie juos galima spręsti iš tyrimų medžiagos Nowinkoje (kapai 11, 14, 33, 67, 129 ir kiti – Nowinka, GAM), Olštyno apylinkių Cierkiewnik kapinyne (Ziemlińska-Odoj 1992). Su juo susiduriama ir dalyje geriau tyrinėtų Vidurio Lietuvos kapinynų. Sprendžiant pagal anksčiau pateiktus šių kapų bruožus, jie ištirti Pernaravoje (stambios duobės ir sudegusių kaulų krūvelės dugne – Rickevičiūtė 1988: 84), Veršvuose (pažymėčiau kapus 24, 25, XVI, greičiausiai ir VIII, XLVII, LXIII – Veršvai, VDKM), Graužiuose (41, 97, 101?, 105? – Graužiai, VDKM), galbūt Obeliuose XIII amžiumi datuotas kapas 1 (Urbanavičius, Urbanavičienė 1988: 19). Ryškiausias bruožus turi Pakalniškių kapai, beje, pasižymintys dideliu kaulų kiekiu – kapai 2, 8, 21, 111, 113, 116 (Pakalniškiai, VDKM), – tuo pačiu kiek kitaip juos tektų grupuoti nei siūlė tyrimų autorius (Antanavičius 1978: 126–127). Kaip matyti, šie kapai randami visuose kapinyuose, kur ypač gausu žirgų kapų. Apie jų išplitimą kitur Lietuvoje labai sunku spręsti, atrodo, panašiais laikytini Jūros upės pakrančių kapinyuose – Vilkų Kampas (Nakaitė 1970b: 73), Kreivėnai (Šimėnas 1998a). Galbūt panašių kapų būta Slengiuose (III ir IV grupių kapai – Žulkus 1980: 102), Gintališkeje (Valatka 1970: 92). Greičiausiai šio tipo kapai galėjo būti ir plačiau išplitę, tačiau tyrimų medžiaga nevisada pakankama tokiai interpretacijai, pav. 43. Jie datuojami IX–XI amžiais (kapai 353, 354, 426, 613 – įkapes paprastai sudaro dirbinių dalys arba jų nėra, kape 493 atrasta pasaginė segė gyvuliniais galais). Kai kuriose kapų duobėse suversta keli ar keliolika akmenų – tai prūsiškas tradicijas atspindintis paprotys.

V grupė. Palyginus šių kapų tyrimų medžiagą, kur sudegusios ir sunykusios medienos pėdsakų padėtis yra neatsitiktinė, peršasi mintis apie panašumą retkarčiais pasitaikantiems prūsų kapams – antrinį sudeginimą laidojimo vietoje, neštuvuose (Kulakov 1990b: 192, pav. 8). Galbūt panašus kapas tyrinėtas ir Poškose (Tautavičius 1958: pav. 2). Kažkiek panašių gerokai apdegusių medinių įrenginių liekanos atrastos Rokantiškių pilkapyne Vilniuje (Musianowicz 1968). Autorė nurodo medinę pakylą, skirtą ritualinės puotos reikmėms, buvus prie Dysnos upės tyrinėtame Uriečės pilkapyje (H. ir W. Holubowicz tyrimai – ten pat :340), o Rokantiškėse apeiginis laužas (bet jame nebuvo kremuotas mirusysis) kurentas prieš supilant pilkapį. Marvelėje šie kapai išsimėtę pavieniui tarp griautinių kapų centrinėje kapinyno dalyje.

43 pav. IV-os grupės degintinių kapų išplitimo arealas (III) bei tokio tipo kapų radimvietės Lietuvoje. Schemoje pažymėti kapinynai: aukštaičių – Graužiai, Pakalniškiai, Pernarava, Marvelė, Veršvai; kiti – Gintališkė, Kreivenai, Vilky Kampas

44 pav. Kapų grupės, kur atrandami mirusiojo ir žirgo palaikai, išplitimas Lietuvoje (VII-XI a.)

VI kapų grupė. Kremuotas mirusio žmogaus ir griautinis žirgo kapas. Dabar Marvelės kapinyne iširta virš dvidešimties tokių kapų – iš jų penkiuose žmogaus ir žirgo palaikai greta, likusiuose virš griautinio žirgo kapo arba tarp žirgo palaikų surastas žmogaus degintinis kapas. Tai sudaro apie 5% visų tyrinėtų degintinių kapų. Jų vienalaikiškumą liudija išplitimas apibrėžtoje vietoje – vakarinės kapinyno dalies rytinėje pusėje bei keletas kapų rytiniame pakraštyje. Skiriasi tik jau aptartas kapas 517, esantis vakariniame krašte, priklausantis III degintinių kapų tipui ir datuotas VII–VIII a. Kiti, sprendžiant iš jų padėties kapinyne ir įkapių bei žirgų įkapių, skirtini VIII – XII amžių laikotarpiui.

Kalbant apie šiuos kapus, būtina atkreipti dėmesį į dažnai perdėm tiesmukišką Lietuvos archeologų požiūrį į žirgą kaip kario įkapę. Tai tvirtinama jau keletas dešimtmečių (žiūr. R.Volkaitės-Kulikauskienės darbai, L.Vaitkunsienės, O.Kuncienės straipsniai, kt.). Merovingiškoje Europoje galiojo ši nuostata, ji, be abejo, taikytina tautų kraustymosi periodo ir jo įtakos laikotarpio kapams Lietuvoje. Čia žinomos tokios garsios kapavietės Taurapilyje (Tautavičius 1981), Rubokuose (Bezenberger 1906), Reketėje (LAB 1961:282), Kalniškiuose (Kazakevičius 1992:100, 1996a:112), mažiau skelbtos Antasarėje, Prysmančiuose (Tautavičius 1977), Marvelėje (Bertašius 1995:37, aptariamus kapus geriausiai reprezentuoja kiek anksčiau šiame darbe aptartas dvigubas kapas 1071 ir 1075 su žirgu – 177), Mošos (Naujasodų) pilkapyne (Abaravičius 1996:77), Pavajuonyje – Rėkučiuose (Semėnas 1996:85), Užpelkiuose (? – nėra tvirtai datuota, Bliujenė 1994:136), Vidgiriuose (Šimėnas 1990:101), visai neseniai tokie kapai tyrinėti Šilutės rajono Barzūnų kapinyne (Šimėnas 2000a). Kai kur datavimas šiuo laikotarpiu nepakankamai pagrįstas (Pagrybis, Lazdininkai).

Prie aptariamo tipo kapų neskirti tie, kur rasti tik raiteliui būdingi dirbiniai ar žirgo įkapės. Pagrindinė to priežastis – skirtinga įkapių ir pačio žirgo vertė. Tarkime, svarbus socialinio statuso požymis – pentinas – VI–VIII a. sudarė 1/20, vėliau tik 1/40 žirgo vertės dalį (Žak, Mačkowiak-Kotłowska 1988). Dar mažesnė buvo žąslų vertė. Manau, šis palyginimas leidžia nevienareikšmiškai vertinti minėtas įkapių grupes (šiuo atveju žirgas – įkapė). Kitas specifinis žirgo kaip įkapės bruožas tas, kad jo laidojimas visais atvejais yra susijęs su tam tikromis apeigomis. Tad čia turime reikalą ne tik su labai brangia įkape (tai charakteringa tautų kraustymosi laikotarpiui), bet ir su kažkokių ritualų bei sudėtingomis apeigomis (kaip matysime, tai charakteringa tautų kraustymosi laikotarpio pabaigos – vikingų laikotarpio kapams).

Tačiau negalime anksčiau minėtos tezės – žirgas yra kario įkapė – tiesmukiškai taikyti vikingų laikotarpio kapams. Šiuo atveju daugelyje gerai ištirtų kapinynų žirgų skaičius viršija mirusiųjų kapų skaičių. Atrodo, minėta disproporcija ryškiai atsiskleidžia tik Vidurio Lietuvos kapinyuose, kitur ji nežinoma (nors kategoriškai tvirtinti, neatlikus kruopščios analizės, negalima). Galimas paaiškinimas – grupiniai kapai duobėse arba mirusiojo palaikų išberimas kapinyno paviršiuje (t.y., anksčiau darbe aptartieji kapai). Tačiau ir šiuo atveju ieškomo pateisinamo santykio nerasime – juk dauguma degintinių kapų pasižymi negausiomis įkapėmis, ginklai randami retai (iš dvidešimties šio tipo Marvelės kapų tik viename tebuvo surastas ietigalis). Tad negauname laukiamos formulės – karys su ginklais bei jo žirgas – realizavimo. Šiuo atveju tampa galimas kitas tokio masinio žirgų laidojimo papročio paaiškinimas – vikingų laikotarpyje (IX–XII amžiais) žirgas buvo tapęs būtybe, kuriai skirta lydėti mirusįjį į pomirtinį pasaulį.

Jei vertintume tik degintinius šio tipo kapus, tai be Vidurio Lietuvos ir Prūsijos kapinynų daugiau jų beveik niekur ir neaptiktume. Jei vertinsime ir griautinius kapus, kuriuose randami žirgo palaikai, tai šio papročio VII–XI amžių laikotarpio reliktais atrandame platesniame regione, pav.44. Akivaizdu, kad jie gauseni Žemaitijos / Skalvijos paribyje ir Kauno apylinkių kapinyuose. Kitur tokie kapai tėra pavieniai. Tiek Vidurio Lietuvoje, tiek Rytų Lietuvoje vyrauja atskiri žirgų kapai – pastarojoje beveik vien tokie, kurių negalima sieti su konkrečiu mirusiuoju (degintinio žirgo ir žmogaus kapo radimvietės neretai kelia abejones, nes gyvulio palaikus sunku identifikuoti). Šiame aptarime sąmoningai neskirtos tokios laidojimo formos, kaip sveikas žirgas, sudeginto žirgo kaulai ar žirgo auka – kada laidojama gyvulio galva, kartais ir kojos. Savo esme tai tapatus reiškinys, bet kuriuo atveju mirusiajam skiriamas žirgas, aukojamas lygiavertis turtas, atliekamos apeigos. Visais trim minėtais atvejais žirgo laidojimo forma yra panaši. Žemaitijos / Skalvijos paribio kapinyuose tokie žirgų kapai paprastai sudaro 7–11,7% bendro griautinių kapų skaičiaus, tačiau kartais siekia 15–20%, jie randami vyrų, kartais ir vaikų kapuose (Vaitkunsienė 1981b). Galbūt tuo metu vyksta papročio kaita – pereinama nuo žirgo, kaip kario įkapės, aukojimo prie žirgo aukos, skirtos lydėti velionį į mirusiųjų pasaulį (atsiranda ir stiprėja paprotys žirgą aukoti ne tik kariui). Tą patvirtintų Marvelės kapai – atskira auka tarp griautinių kapų (26 žirgo kapas) bei kiti kapai, kuriems būdingos aiškiai moteriškos įkapės (526 kape – verpstukas, antkaklės fragmentas), turime rimtą pagrindą galvoti taip

buvus ir Grauziuose. Šiaip jau žirgas nėra išskirtinai vyro įkapė ir ten, kur randama nagrinėjamo tipo kapai, ir moterys laidojamos su žirgu – Prūsijoje (Werbart 1995: 123–125), tarp ugrofinų (Golubeva 1981:96), Vidurio ir Vakarų Europoje (Müller-Wille 1972: pav.16). Įvairios mirusiojo ir žirgo kapo kartu formos labai būdingos vikingų laikotarpio prūsų kapams (Kulakov 1990a).

VII tipas. Ši nedidelė kapų grupelė ištirta centrinėje kapinyno dalyje, kapai kompaktiškai išsidėstę vienoje vietoje. Kapams (221–226 kapai) būdingos skliutakojės segės plačia kojele, storėjančiais galais apyrankės ir stambios įvijos su kabučiais. Visa tai bei laidojimo formos panašumas rodo tą pačią tradiciją, kapai datuoti VII–VIII amžiais (Bertašius 1994a:60). Maža lietuviškoje medžiagoje ryškesnių panašumų. Užuominos apie panašaus pobūdžio kapus, bet pilkapiuose, žinomos iš pietrytinės Lietuvos dalies – Vilkiutinio (Kulikauskas 1978:108), Papiškių (Markelevičius 1978:112), Stakų, Kurganų (Tautavičius 1958:75, Kuncienė 1968:49), Vilkonių, Karmazinų (ten pat). Apibendrintai jie datuoti V–VI, dalis iki VIII a. Gana panašiai įrengtas, IV–V a. datuojamas kapas atrastas tyrinėjant sūduvių kultūrai skirtiną Zapsės kapinyną Lazdijų apylinkėse (Juodagalvis 1994).

Iš akmenų sukrautus pilkapius ar pilkapius su akmenimis apkrautais kapais linkstama skirti jotvingiams (Tautavičius 1996:99). Tačiau Marvelėje aptikti kapai artimesni ne pilkapiams – artimesnės analogijas galėtume aptikti prūsų kapuose, kuriems būdingos dviejų eilių (ar panašios) akmenų konstrukcijos kapo paviršiuje. Bent keturi iš šešių Marvelės šio tipo kapų turi moteriškas įkapes, o likusieji du taip pat gali būti moteriški. Toks „moteriškus“ kapų vyravimas pastebimas ir tarp kito tipo – II grupės Marvelės kapų, kur palaikai kompaktiškai suvynioti. Šie kapai apžvelgti anksčiau. Atrodo, tokie kapai žinomi prūsų žemėje Varmėje (tai ir Elbliongo apylinkių kapinynai) – Warnikam kapinyne, dalį kapų formuoja kremuotų kaulų krūvelės ar tiesiog supilti kaulai, apdėti akmenų krūvele (Tischler, Kemke 1902:42). Šio kapinyno medžiaga ir kitais būdais liudija apie galimus ryšius – daugelis dirbinių išreiškia stiprią tautų krautymosi laikotarpio D-E fazę, reprezentuojamą ir Vidurio Lietuvai būdingais dirbiniais (tai lankinės laiptelinės segės, žvaigždine bei kryžine kojele segės, Veršvų segei /pav.11/ tapatus dekoras, pentinai, gnaibymu dekoruota keramika bei kiti dirbiniai).

VIII grupė. Šio tipo kapai Marvelėje randami įvairiose kapinyno vietose, kartais grupelėmis ar pavieniui. Retsykiais šie kapai pasitaiko atskirai tarp griautinių kapų, be jokios laiko sąsajos su aplinkiniais kapais. Remiantis anksčiau

apibūdintais šių kapų požymiais, įvertinant analogišką tokių kapų apibūdinimą kitur (Szczesniak 1993, Keiling 1993, Voß 1993 ir kiti), Marvelėje šio tipo kapai sudaro apie 20% visų degintinių kapų. Tai gan žymi kapų grupė. Išanalizavus kitų Vidurio Lietuvos kapinynų ataskaitose skelbtą medžiagą nelieka abejonių, kad šis laidojimo būdas žinomas ir kitur, kai kur net sudarydamas degintinių kapų daugumą, pav.46. Kadangi tai pirmą kartą aptiriamas reiškinys, skirsime kiek daugiau dėmesio šių kapų aptarimui.

Pakalniškių kapinyno 22 kape, 2x1 m plote, iki 0,24 m storio sluoksniu pažerti kaulai su degėsiais, pelenais, jokio duobės kontūro nepastebėta (Pakalniškiai, VDKM). Plinkaigalyje iš aštuonių bent trys degintiniai kapai atitiktų minėtus požymius (gal ir daugiau) – palaikų likučiai su įkapėmis išberti 0,8x0,35 – 1,1x1,4 m plote iki 0,2 m storio sluoksneliu (Kazakevičius 1993: 169–170). Nors tekste autorius kalba apie griautinių kapų tradiciją kasant duobes degintiniams kapams, tačiau aprašai greičiau liudija kitką (ten pat: 41, 169). Kapai datuoti VII a. laikotarpiu, tačiau kai kurie gali būti ir kiek vėlesnio laikotarpio, nes nėra tik VII a. būdingų dirbinių. Įdomu, kad ir gretimi griautiniai kapai turi platesniam laikotarpiui būdingas įkapes – balnelinę antkaklę, antkaklę su kilpele ir kabliuku, įvijines apyrankes (kapai 64, 228), išplatintu priekiu žiedus (228 kapas) (Kazakevičius 1993). Paaikėjo, kad iš šešių griautinių kapų net keturi yra vaikų kapai. Galime palyginti: tarp vakarinės degintinių kapų grupės Marvelės kapinyne ištirti šeši VII–VIII amžiais datuoti griautiniai vaikų kapai. Tai lyg atspindys to, kad senųjų tradicijų ilgiausiai laikytasi laidojant vaikus.

Sargėnų kapinynas. Remiantis tyrimų ataskaita (VDKM) net 18 iš 31 vikingų laikotarpio degintinių kapų gan ryškiai atitinka pateiktus požymius. 1939–1940 metais tyrinėjant kapinyną buvo atrastos įvairaus dydžio (siekiančios nuo 1–2 m skersmens iki 4x3 – 4x4.2 m dydžio) juodos žemės dėmės, kuriose visur gausiau ar rečiau išmėtyti smulkiai sudegę kauliukai, degėsiai ir anglys, įvairių dirbinių dalys, keramikos šukės, gyvulių kaulai bei akmenys. Visa tai pažerta 2–3 – 30 cm storio sluoksniu (vyrauja 3 – 20 cm storio sluoksnis). Kad laidota ne kremavimo vietoje, rodo nepakankamai gausūs kartu su palaikais pilti degėsiai ir pelenai, raudonos degusios žemės stoka – ji paprastai užtinkama net ir mažesnėse degimvietėse (Tautavičius 1958:79) ar tiesiog pilkapyje, kur atrastos apeiginės laužavietės liekanos (Kuncienė 1985:89).

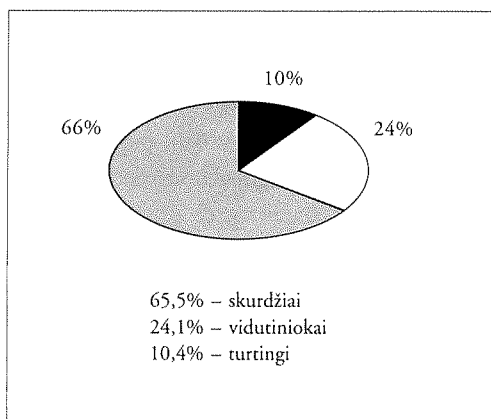
Sargėnų kapuose įkapių labai negausu, daugiau buvo surasta keramikos šukių, kapai datuoti VIII – XI amžių laikotarpiu.

Graužių kapinynas – 1939 metų tyrimų ataskaita (VDKM). Kai kurie kapai atitinka minėtus požymius – tai kapas 8, 30, 41, 104 bei virš žirgų griaučių tyrinėti degintiniai kapai 49, 52, 61, 64, 85, 88. Juos sudaro 0,45x0,8 – 4x9,5 m plote iš laužavietės surinkti ir su įkapėmis paskleisti palaikai, paprastai pažerti nuo kelių iki dešimties cm storio sluoksneliu. Pagal įkapes šie kapai apimti X – XI amžių laikotarpi.

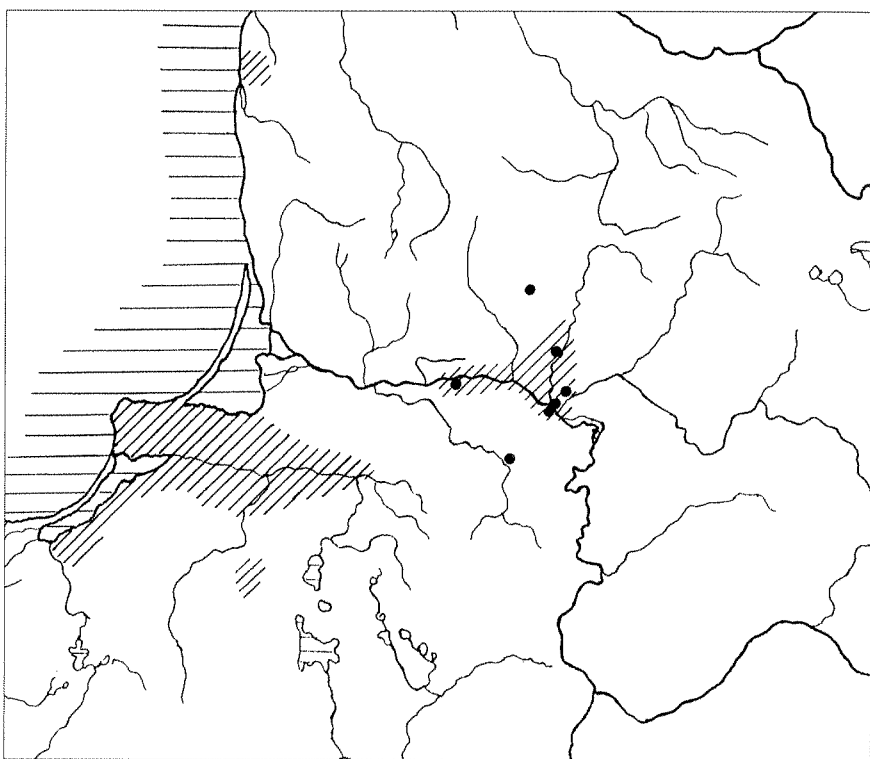
Veršvuose skiriasi bent aštuoni kapai (5, 6, 14, XIV, XX, XLV ir kt. – Veršvai, VDKM), kur nuo 0,3x0,4 iki 1 m skersmens plote ar iki 15 cm storio sluoksneliu paviršiuje pažerti sudegusių kaulų trupiniai. Kartais jie būna švarūs, kartais permaišyti su degėsiais. Kapai apimti VII – XI (storagalė ir juostinės apyrankės, apyrankės platėjančiais galais, vytinės antkaklės ir kt., kapuose gan gausūs įkapių fragmentai) amžių laikotarpi (Tautavičius 1996).

Atrodo, Nendrinų kapinyno antrasis bei ketvirtasis kapai taip pat laikytini tokiais (Merkevičius 1968:75). Mirusiųjų palaikai šiuose kapuose išberti 2 m skersmens plote iki 0,3 m sluoksniu, kapai datuoti X – XI a.

Tad peržvelgę Vidurio Lietuvos kapinynų medžiagą galime manyti, kad tokie kapai randami daugumoje stambesniųjų šio regiono kapinynų, kur datuojami VII / VIII – XI a. laikotarpiu, dažniausiai X – XI a. Tenka pažymėti, kad net 29% šio tipo Marvelės kapų yra be įkapių, ir tai apsunkina jų datavimą. Likusieji skirtini VIII – XII amžių laikotarpiui. Sprendžiant iš įkapių, visais šio laikotarpio šimtmečiais lieka gan tolygus kapų skaičius, tik XII amžiuje jų mažiau. Tai rodytų, kad šį paprotį praktikavo pastovaus dydžio nedidelė žmonių grupė. Šie kapai išsimėtę visame kapinyno plote, jie randami tiek rytinėje, tiek vakarinėje kapų grupėse, o centrinėje dalyje dažniau pasitaiko pavieniai tokio tipo degintiniai kapai. Kokiais nors ypatingais įkapių tipais jie neišsiskiria iš kitų. Vienalaikis tokių kapų paplitimas eilėje kapinynų rodo paprotį „įgyvendintą“ staiga, t.y. čia jis pateko jau subrandintas ir visoje teritorijoje turėjo tam tikrą populiarumą. Įkapių analizė rodytų, kad paprotį taikė atskira žmonių grupė – Marvelės bendruomenės dalis, nes randama įvairaus turtingumo kapų, atspindimi pagrindiniai socialiniai sluoksniai. Remiantis apibrėžtais kriterijais – turtingi kapai akivaizdžiai išsiskiria gausiomis įkapėmis (kelios segės bei kitos įkapsės; segė, kelios apyrankės bei antkaklė; ginklai, segės bei kiti dirbiniai); kitą grupę kapų sudaro kapai be įkapių arba su pavienėmis paprastomis įkapėmis (apyrankė, smeigtukas, peilis, sagtelė ar panašiai), jie skirtini paprastų žmonių arba neturtingųjų kategorijai; likusią dalį sudaro vidutiniškai, kuriems būdinga keletas paprastų ir kuri nors reikšmingesnė įkapė

45 pav. VIII kapų grupė (palaikai išpilti paviršiuje), bendruomenės turtingis palyginimas

46 pav. VIII-os grupės degintinių kapų išplitimo arealas (III) bei tokių kapų radimvietės Lietuvoje. Schemoje pažymėti aukštaičių kapinynai – Graužiai, Marvelė, Nendriniai, Pakalniškiai, Plinkaigalis, Sargėnai, Veršvai

(segė, pentinas ar panašiai) arba tik reikšminga įkapė (pavyzdžiui, svarstyklės) – atlikta šios bendruomenės dalies narių turtingis palyginimas (pav.45; žinoma, jeigu šiai grupei priklausę nariai kapuose „representavo“ realią socialinę padėtį). Gan netikėtas buvo šių duomenų sutapimas su prūsų kapų duomenimis, tiesa, pastarieji apima platesnį laikotarpį (Kulakov 1990b:188).

Kai kurie VI – osios grupės kapai (žmogaus ir žirgo bendras kapas) atitinka čia aptartus bruožus – tai kapai 417, 445, 446, 459, 494, 495, 974. Jie pasižymi negausiomis įkapėmis ir išreikštų vidutinio turtingumo kapo bruožus, tuo vėl atitinkdami to pačio socialinio sluoksnio prūsų kapus (Kulakov 1990b:188), o Marvelėje padidindami jų proporcinę dalį.

Matyt, neatsitiktinė tokių kapų gausa Sargėnuose, kur pastebima labai panaši socialinė sudėtis, o kai kuriuose kapuose supilti gyvulių kaulai bei pažertos sudaužytų puodų šukės.

Kitur Lietuvoje apie tokio tipo kapus duomenų nėra, išskyrus Vilkų Kampe, kur degintinius kapus formuoja netaisyklingos formos dėmės (Nakaitė 1970a:43), o toks laužo likučių su netvarkingai išmėtytomis įkapėmis sluoksnis siekia 7–8 cm storį (ten pat : 46), laikotarpis (VIII amžius) atitinka Kauno apylinkių kapus.

Tuo tarpu prūsiška medžiaga gana gausi tokių kapų analogijomis ar artimais variantais, pav.46.

Ne viename prūsų kapinyne randame identišką laidojimo paprotį: Eiselbitten kremuoti kapai išpilami paviršiuje (palaikai permaišyti su pelenais, degėšiais: *Brandschicht*) 0,5–0,8 m skersmens ir 0,1–0,2 m storio sluoksneliu (Tischler, Kemke 1902:26), panašus paprotys atrastas Trentitten (Trintyčiai, Zaicevo) kapinyne (Hollack 1908a), tyrimų aprašymai liudija tokius kapus buvus Grebieten (Heydeck 1888), Ekritten (Ekryčių) kapinyuose – paprastai tai degėsingos dėmės su palaikais (Heydeck 1890), Nowinkoje (kapai 93, 94, 116 bei kiti – Nowinka, GAM). Tokio tipo kapai dažnesni Sambijos prūsų kapinyuose (Jaskanis 1977). Šis paprotys plinta tautų kraustymosi periodu, laikotarpio pabaigoje (E2-E3 fazė) jis netgi tampa vyraujančiu ir charakterizuoja prūsų visuomenės raidos etapą (Kulakov 1990a). Panašūs kapai randami vakarų baltų pajūryje skandinavų kolonijų vietose, kur žemės paviršiaus sluoksnyje aptinkama laužo liekanų ir palaikų dėmės (*Brandflecken*) (Nerman 1958:188). Toks paprotys žinomas ir toliau į vakarus Baltijos jūros pakrantėje. Wolino kapinyne (Szczecin) tyrinėti kapai, kuriuose randamas nedidelis degintų kaulų kiekis, išbertas 0,8–2 x 2,2–2,6 m (kartais ir didesniuose plote-

liuose); sluoksnis su palaikais tėra 5–10 cm storio storio (Wojtasik 1967). Kaip ir Sargėnuose, kapuose retkarčiais atrandami gyvulių kaulai, jie būdingi ir Nowinkos kapinyno tokiems kapams.

Laidojimo forma aptariamus degintinius kapus galime lyginti su tokiais, kuriuose mirusiojo palaikai išberiami vienoje vietoje kapinyno paviršiuje, palaipsniui sudarydami ištisinį degėsingos žemės sluoksnį su gausiais kremuotais kaulais ir įkapėmis, t.y. jie artimi grupiniam laidojimo būdai, kuris kiek anksčiau buvo aptartas darbe. Tai tas pats mirusiojo atminties dematerializavimas, matyt, susijęs su labiau išreikštomis laidotuvių apeigomis. Norisi manyti, kad toks paprotys artimesnis nesėsliai bendruomenės daliai, nesistengiančiai palikti pastebimesnių atminties ženklų.

Ką atskleidė tokia kapų tipų, kapų išorinių formų bei įrangos analizė?

Skirtingai nei griautiniuose kapuose, kur palyginti panašūs ir mažai kintantys kapo įrangos būdai išlieka ilgą laiką, degintiniai kapai atspindi didelę įvairovę.

Didelę dalį sudaro kapai, nepasižymintys kokiais tai išskirtiniais individualiais požymiais. Laidojant buvo pasitenkinta atskirti mirusįjį nuo gyvųjų pasaulio tiesiog užkasant palaikus paprastoje duobutėje.

Tačiau yra kelios grupės kapų, pasižyminčios ypač individualiais bruožais – akmenų konstrukcijos, palaikų suvyniojimas, įkapių išdėliojimas bei kt. Jie liudija didesnę pagarbą mirusiojo palaikams, kruopščiau atliekamas ir ilgesnes apeigas laidojant velionį. Įdomu, kad ši kapų grupė turi neabejotinas analogijas kituose kraštuose. Jos tiek vienodos, kad galime neabejoti bendra šio papročio kilme. Tad tokie kapai patvirtina tamprus ryšius tarp skirtinguose kraštuose gyvenusių bendruomenių. Kai kurie savo paprastumu apeigas neigiantys degintinių kapų bruožai (palaikų pažėrimas paviršiuje, supylimas nedidelėje vos pastebimoje duobutėje) taip pat patvirtintų ryšius tarp tolimesnių kraštų. Skirtingų grupių kapai nevienodai datuojami. Kai kurių grupių kapai būdingi tik tautų kraustymosi laikotarpiui, kiti vikingų laikotarpiui, dar kitų nepakitusi forma apima ilgesnį, kelių šimtmečių, laikotarpį.

Šie Marvelės kapinyno duomenimis apžvelgti kapų tipai atspindi deginimo papročio raidą Vidurio Lietuvoje. Remiantis aptarta medžiaga, pabandyta apibendrinti kremavimo papročio plitimą aukštaičių (Vidurio Lietuva) ir lietuvių (Rytų Lietuva) žemėse, pav. 38–1,2,3. Degintiniai kapai pilkapiuose ir degintiniai kapai plokštiniuose kapuose pasirodė beveik vienu metu, tačiau plito skirtingose teritorijose. Savo kilme abi laidojimo formos tampriai siejasi

su baltų žemėse tuo metu išplitusiu kremavimo papročiu. Nevienodos tradicijos žinomos skirtinguose geografiniuose regionuose – sūduviam artimi pilkapiai aptikti Rytų Lietuvos aukštumose, sambių (Dolkeim-Kovrovo kultūra) ar galindų (Bohačevo kultūra) plokštiniams kapams artima tradicija plito Nemuno slėniu ir Vidurio Lietuvoje, pav.38–1. Skirtingų papročių santykis išliko labai pastovus, pav.38–2,3. Pradžioje retkarčiais atrandami degintiniai kapai pilkapiuose ir Kauno apylinkėse (Marvelė), tačiau vėliau matyti aukštaitiško papročio slinktis link Vilniaus (Laumėnų, Žiegdrių, Bajorų plokštiniai kapai), pav.38–3. Gali būti, kad aukštaičiams būdingas paprotys atsiranda ir tarp žemaičių – Paalksnių kapinynas Kelmės raj., kur deginti žmonių kauliukai su įkapėmis išblaškyti dideliame plote judintos žemės sluoksnyje: Michelbertas 2000b:265). Šiuo atveju kapai reiškia ne vien kitą tradiciją, vikingų laikotarpio kapai liudija ir kitokią visuomenės sąmpratą – bendras kapas, vienoda įranga, neišreiškia mirusiojo visuomeninė padėtis.

Esamų duomenų visiškai pakanka pagrįstai galvoti apie Elbliongo ir Kauno apylinkių gyventojų ryšius tautų kraustymosi laikotarpio E1-E3 fazėse, VI–VIII amžiais. Apie tai liudija kelių tipų degintiniai kapai – su akmenų vainikais, kapai su žirgais bei tie, kur mirusiojo palaikus iš šonų riboja sulaužytos įkapės. Tokį panašumą galėjo įtakoti ir bendra papročio kilmė, sutampa minėtų tradicijų datavimas, kapų atsiradimą galėjo lemti suaktyvėjusi prūsų veikla visame pajūrio regione. Vėlesnio, vikingų laikotarpio, kapai atskleidžia laidojimo tradicijų su Sambijos prūsų kapais panašumą.

Kremavimo papročio plitimo etapas – apimantis beveik visą tautų kraustymosi laikotarpį – pasižymi skirtingų tradicijų degintiniais kapais. Tai ir kapai didesnėse duobėse, kitiems būdingi pavieniai stamboki akmenys kapinyno paviršiuje, dar kitiems – nedidelės akmenų krūvelės.

Nuo VII a. stebimas staigus visuotinis kremavimo papročio plitimas, pasižymintis naujais ryškiais bruožais:

- nuo VII–VIII a. žinomas palaikų išpylimas kapinyno paviršiuje, panašiu metu jis plinta Sargėnų, Plinkaigalio, Veršvų kapinynuose;
- kartu su mirusiais pradedami laidoti ir žirgai;
- atsiranda kapai, paviršiuje išsiskiriantys taisyklingu akmenų grindinėliu;
- kai kurie kapai pasižymi ryškiu įkapių laužymu, sprendžiant iš dirbinių (tokiems kapams būdingos gausios įkapės) – tai socialinės padėties išraiška.

Visa ši medžiaga atspindi kitas deginimo papročio tradicijas nei žinomos Rytų Lietuvos pilkapiuose. Retkarčiais pasitaikantys Vidurio Lietuvoje kapai

pilkapiuose liudija kitas tradicijas nei Rytų Lietuvos pilkapiai. Tyrinėtų pilkapių pagrinde nerasta jokių deginimo pėdsakų, kas gerai žinoma Rytų Lietuvoje. Jei ten V–VI a. pilkapiuose vyrauja 1–2 kapai, tai Marvelėje po 15–16 mirusiųjų V–VII a. pilkapiuose. Skirtingai nuo Rytų Lietuvos čia laidojama tik pagrinde. Tai akivaizdžiai patvirtina A. Tautavičiaus nuomonę, kad „čia nematyti migracijos iš Rytų Lietuvos pėdsakų: čia nėra nė vienos grupės pastarosios teritorijos tipo pilkapių„ (Tautavičius 1996:64).

Nuo VIII / IX a. ribos plintantis grupinio laidojimo būdas žinomas tik tarp vakarų baltų genčių. Būtent taip laidota namaža dalis mirusiųjų Vidurio Lietuvos kapinyuose IX – XII amžiais. Tokio papročio atsiradimas čia greičiausiai sietinas su prūsiška tradicija. Tačiau turėtume įvertinti ir didelį kai kurių Vidurio Lietuvos kapų panašumą su vakarų slavų genčių paliktais kapais pietiniame Baltijos pajūryje.

Individualūs degintiniai kapai pasižymi didele įvairove, kuri labiausiai išryškėja VII – VIII amžiais. Ši įvairovė gali būti susijusi su to laikotarpio įvykiais, prasidėjusia intensyvia ūkine veikla Baltijos jūros regione, kuomet Baltijos pakrančių gyventojai atranda (ar prisimena ankstesnius) prekybinius kelius, ieško naujų regionų ūkinei kolonizacijai. Tuomet nebelieka dominuojančio tikėjimo – religijos, o atskiros žmonių grupės greitai perima ir laikosi tai vieno, tai kito impulso, patekusio iš svetur (Brønsted 1963:32).

Remdamiesi aptartais palyginimais galime neabejoti, kad prūsai bei Kauno apylinkių gyventojai bendravo su Baltijos pajūryje gyvenusiomis vakarų slavų gentimis. Kol kas negalime pasakyti, ar bendravimas virto pastoviais ryšiais, ar jie buvo glaudūs ir ilgalaikiai. Tačiau laidojimo apeigų įvairovė Marvelės kapinyne liudytų, kad kontaktai nebuvo atsitiktiniai. Kapų įvairovę vertinant kaip kiekvienos bendruomenės narių grupės praktikuotų papročių, kulto, apeigų bei religijos išraišką (pvz., vietinių gyventojų, prekeivių, atvykėlių) (Herrmann 1994/1995), galime spėti Kauno apylinkėse besiformuojantį multietninį centrą (greičiausiai prekybos centrą – apie tai toliau darbe). Panašaus pobūdžio kapų radimvietės labai nutolusiuose vienas nuo kito kraštuose kaip tik ir gali būti paaiškintos multietniniu (bendraregioniniu, apjungusiu ir apibendrinusiu skirtingų genčių mirusiųjų laidojimo tradicijas) papročiu. Apie tai liudytų ir svarbiausių šio papročio radimviečių išsidėstymas Baltijos pajūryje, kur ėjo vienas pagrindinių prekybos ir susisiekimo kelių.

Išplitus grupiniam laidojimo būdui (IX – XII a.), mirusiojo palaikų išberimui kapinyne paviršiuje (VIII – XII a.), laidojimas įgauna labai paprastą

formą. Neskiriama žymesnių pastangų kapo išskyrimui aplinkoje. Tai rodo socialiniu atžvilgiu gan stabilią visuomenę, tačiau be ryškaus pomirtinio pasaulio ideologizavimo, nesiekiant to reprezentuoti kapo įranga. Labai sunku spręsti apie mirusiųjų paminėjimo apeigas – apie tai liudytų degimviečių, žirgų kapų gausa.

DEGINTINIŲ KAPŲ RADINIAI, KAPŲ DATAVIMAS Gyventojų populiacijos raida

Tautų kraustymosi laikotarpiu ėmę formotis baltų gentiniai junginiai vienas nuo kito skyrėsi ne tik mirusiųjų laidojimo būdu bei papročiais, – juos skyrė ir materialinė kultūra – skirtingų formų papuošalai, nevienodas pomėgis tam tikrų tipų dirbiniams. Vikingų laikotarpyje susidarius pastovioms, vėliau istoriniuose šaltiniuose paliudytom, atskirų genčių teritorijoms, ir laidojimo papročių, ir materialinės kultūros skirtumai išlieka. Tad norėdami pažinti Vidurio Lietuvos gyventojų – priešistorės laikais Kauno apylinkėse gyvenusių aukštaičių – kultūrą, palyginti būdingiausias materialinės kultūros bruožus su kitomis baltų gentimis, pasinaudodami kapuose atrandamais reliktais, bandysime pažvelgti į to meto bendruomenės nešioseną, karių ginklus, visų pripažįstamas materialines vertybes bei papročius.

Sprendžiant iš kapų skaičiaus, dabartinio Kauno teritorijoje gyvenusios bendruomenės (Marvelė, Veršvai, Sargėnai) vikingų laikotarpyje didele dalimi lėmė gyventojų populiaciją. Siekiant iširti Marvelės bendruomenės gyventojų raidą, bent apytiksliai apibūdinti populiacinius pokyčius vikingų laikotarpyje, būtinas bent apytikslis kapų datavimas. Per visą tūkstantmetį Marvelėje sekamas pastovus gyventojų kaitos procesas, sėslus gyvenimas be žymesnio pertrūkio. Tai sudaro retą galimybę prognozuoti bendruomenės gyventojų skaičiaus kaitą bei patikrinti kartais keliamą hipotezę apie Vidurio Lietuvos kapinynų ištuštėjimą VII – XII amžiais (Urbanavičius 1993:14, Urbanavičius 1994: 52–53). Be to, tokie duomenys aktualūs ir tuo aspektu, – kaip ir kiek jie atliepia bendruosius procesus, nes tuometiniai įvykiai apima valstybės kūrimosi išvakarės ir atitinka Baltijos jūros regiono suklestėjimo laikotarpį. Tad, nors perdėm teoretinis ir apsunkintas visos eilės specifinių priežasčių, toks populiacijos prognozavimo bandymas yra pateisinamas.

Peržvelgiant literatūrą krenta į akis dideli prieštaravimai sprendžiant vikingų laikotarpio dirbinių ar pačių degintinių kapų įrangos bei datavimo problemas. Tai nulemta ir tos priežasties, kad dažnai neatsižvelgiama į skirtingą atskirų

Lietuvos regionų ūkinę ir kultūrinę raidą X – XII amžių laikotarpyje, į ką yra atkreipęs dėmesį dar V.Žulkus savo disertacijoje (Žulkus 1987: 10–11). Tad ne visur skirtingiems regionams galima taikyti tapatų vystymosi modelį.

Pagrindinis įkapių ir kapų datavimo principas – Vidurio Lietuvos kapinynų medžiagos vertinimas regioniniu požiūriu. Šiame darbe aptarta grupė požymių, ryškiai matomų atskiruose kapų tipuose, leidžiančių šiam kraštui taikyti Baltijos jūros ūkinio – kultūrinio regiono kai kurias vystymosi tendencijas. Tai įgalina šio regiono kraštų įvykius laikyti vienalaikiais arba labai artimais, juos sinchronizuoti. Tuo pačiu aptariant atskirus dirbinius, jų formas, dekoro elementus bei naudojimo tradicijas, vertinti juos regiono mastu – ieškoti tapatumo, laikytis nuoseklios formų kaitos principų, būdingų gretimoms kraštams. Aptariant tautų kraustymosi laikotarpio bruožus taip ir buvo pasiegtas. Ar išliko panašios krašto raidos tendencijos ir vikingų laikotarpyje? Supta, o gal skyrėsi krašto raida lyginant su kaimyninėse gentyse vykusiais procesais? Tai ir bandysime aiškintis.

Beje, jau ne kartą ir skirtingų autorių yra pabrėžta, kad visoje Baltijos jūros regiono aplinkoje taikomi tapatūs ornamentiniai motyvai, kad „smulkiųjų formų mene neretai neįmanoma apibrėžti lokaliųjų skirtumų ar rasti tiksliai atskirų papuošalų gamybos vietas“ (Herrmann 1986:31). Tuo būdu įgyjame galimybę pritaikyti tą pačią, gerai išnagrinėtą datavimo atskaitos sistemą, gerai žinomą iš Šiaurės Europos vikingų laikotarpio kapų.

Lietuvos archeologų darbuose palyginti nemažai dėmesio skirta dirbinių grupių, ypač įvairių papuošalų tipų nagrinėjimui. Tiems klausimams paruoštos atskiros monografijos (romėniškajam laikotarpiui – Michelbertas 1986; tautų kraustymosi laikotarpiui – Tautavičius 1996; bei vikingų laikotarpiui – Volkaitė-Kulikauskienė 1970) ar straipsnių rinkiniai (vikingų laikotarpio klausimams – LMK 1979, T.I ir 1981, T.II). Tačiau tyrimų medžiaga pastoviai pasipildo, keičiasi kai kurių priešistorės problemų interpretavimas, tad kiekvieno stambaus tyrimų objekto įtraukimas į mokslinę apyvartą tikslina, o kartais ir keičia iki tol vyravusias nuostatas ir požiūrius.

Vis dėlto, šis darbas koncentruojasi ties vikingų laikotarpio klausimais. Būtent šiuo periodu Vidurio Lietuvoje ryškiai atsiskleidžia savitos aukštaičių kultūros bruožai – visuotinai taikomas mirusiųjų kremavimo paprotys, susiformuoja dideli kapinynai su grupiniais ir žirgų kapais, formuojasi teritorinės struktūros. Didelė materialinės kultūros įvairovė įgalina siūlyti kai kuriuos sąprotavimus valstybės ištakų bei ankstyvųjų miestų formavimosi klausimais.

Ieškodami šios kultūros ištakų apžvelgėme laidojimo papročių kaitą, daugiau akcentavome kremavimo papročio kilmės klausimus. Bendriausiais bruožais buvo apžvelgtos kai kurios tautų kraustymosi laikotarpiui būdingos dirbinių grupės. Kadangi didelei daliai dirbinių (tiek papuošalų, tiek ginklų) pastebima gana nuosekli formų raida per kelis, o kartais ir daugiau šimtmečių, aptariant vikingų laikotarpį nepavyks atsiriboti nuo ankstesniam – tautų kraustymosi laikotarpiui – būdingų dirbinių tipų. Tačiau aptariama tiek, kiek tai padeda atskleisti to meto tarpgentinius ryšius, kiek ir kaip ankstesnės formos yra įtakojusios tolesnę papuošalų raidą. Pagrindinį dėmesį skirsime vikingų laikotarpio aukštaičių materialinei kultūrai pažinti, juolab, kad pastarųjų metų tyrimai Marvelėje pateikė gausios medžiagos.

Palyginimo su kitais Baltijos regiono kraštais galimybę sustiprina ir palyginti nereti skandinaviškos ar bendraregioninės kilmės dirbiniai Marvelės ir kituose kapinyuose bei laidojimo papročiai, siejantys su kitais gerai datuotais regiono kraštų kapais. Norėčiau dar pabrėžti dirbinių formų aptarimo ir datavimo aktualumą tokiomis pastabomis:

- Marvelėje tyrinėtas tipišką aukštaičių kapinynas, bet su labai gausia ir įvairiapusiška medžiaga;

- surasti kai kurie nauji įkapių tipai, anksčiau visiškai nežinomi ar labai retai atrandami Vidurio Lietuvoje;

- kai kurie dirbinių tipai Lietuvos archeologinėje literatūroje liko neaptarti (žiedinės lietos segelės, kai kurios žirgū būdingos įkapės bei kiti), nors jie rečiau ar dažniau randami aukštaičių kultūros paminkluose ir liudija gyventojų materialinę kultūrą;

- neretai Kauno apylinkių kapinynų medžiaga ryškiai atspindi baltų pajūrio gentims būdingų ir ten paplitusių dirbinių tradicijas; pateikdama ne mažesnę jų įvairovę, leidžia naujai pažvelgti į kai kurių dirbinių išplitimo arealus, gal kiek suabejoti tokių terminų kaip „kuršiška segė“ ar „kuršiškas ornamentas“ visuotinumu;

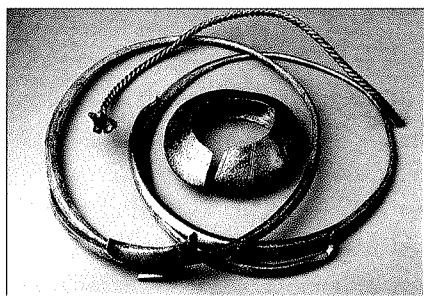
- svarbiu, bet nepanaudotu šaltiniu tolimiems ir artimesniems genčių tarpusavio ryšiams pažinti yra keramika, kuri randama daugelyje Vidurio Lietuvos kapinynų (ji dar laukia tyrinėtojų dėmesio);

- gausi reto vakarietiško importo įvairovė patikslina datavimą bei įgalina plačiau apibūdinti plitimo kelius, prekybos trasas ir turtinę padėtį – skliau tuoti ietigaliai, ietigalis su sparneliais, auksuoti karoliai, kalavijų makštų apkalai, diržų sagtys, žirgo papuošalai, Vakarų Europos monetos, Baltijos regiono mainų sistemos elementai (lydiniai, kapotas sidabras ir kt.).

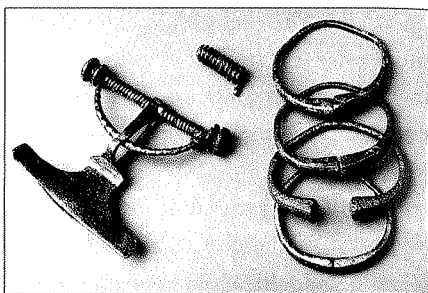
Paašškėjo, kad didelė dalis mirusiųjų Vidurio Lietuvos kapinyuose buvo laidojama grupiniuose kapuose – tai gerokai apsunkina populiacijos prognozavimo klausimą. Tokiuose kapuose susitelkęs didelis įkapių, o dažnai tik jų fragmentų kiekis. Mirusiųjų skaičiaus prognozavimui grupiniuose kapuose teks pritaikyti tam tikras išlygas, tačiau dėl čia susikaupusio gausaus ir aiškiau datuojamo įkapių kiekio gyventojų skaičiaus nustatymas yra statistiškai pateisinamas. Kai kuriais atvejais, statistiškai vertinant kokį nors reiškinį, aptariant dirbinių tipą, bus pasinaudota tik Marvelės kapinyno medžiaga – ilgesniu laikotarpiu datuojamų Vidurio Lietuvos kapinynų radiniai daugiau ar mažiau yra aptarti literatūroje, tuo tarpu Marvelės kapinyno medžiaga neretai gali keisti nusistovėjusį požiūrį ir vertinimą.

Apžvelgiant papuošalus galima pažymėti apie individualiuose ir grupiniuose kapuose gausiai randamus vytnių antkaklių fragmentus, kurių datavimas Lietuvos archeologų darbuose gan plačiai nušviestas. Kapuose randami antkaklių kūginiais galais fragmentai, tačiau neretai atrandamos ir pajūrio genčių ypač mėgstamos vytnės antkaklės kilpiniais galais (kapas 553 – III dešimtinių kapų tipas, grupiniai kapai XII plote, 707, 796, bei keliasdešimt neaiškių fragmentų kapuose ir atsitiktinai paviršiuje). Jų pasikartojimas grupiniuose kapuose tik patvirtina bendrą grupinio laidojimo papročio kilmę – kaip minėta, šis paprotys suartina baltų pajūrio ir Kauno apylinkėse gyvenusias gentis. Atkreiptume dėmesį į retesnę Vidurio Lietuvoje, bet gan populiarią Marvelėje papuošalą – balnelines ir ramentines antkakles bei, sprendžiant iš rombinio skerspjūvio lankelio, antkakles kamuotais storėjančiais galais. Dažniausiai užtikti tik jų fragmentai, keturiolikoje individualių ir grupinių kapų bei laidojimo paviršiuje. Lietuvoje jos būdingos daugiausia Šiaurės ar Vakarų Lietuvai, pastaruoju metu datuojamos laikotarpiu nuo VI iki X amžiaus (Tautavičius 1996: 180–182). Marvelėje jos žymi kelių šimtmečių laikotarpį (kapuose neretai aptinkamos su vytnine antkakle kūginiais galais – kapai 424, 549, 786, pav.47) ir datuoja vėliausią laidojimo paviršių XI amžiumi. Kapuose ir laidojimo paviršiuje surasta penki-šeši lankinių aguoninių segių fragmentai, greičiausiai I ir II tipo. Tai vakarų baltams būdingas papuošalas, datuojamas iki XI a. (Tautavičius 1996:212), randamas Vidžemėje ir Latgaloje VIII amžiaus kapuose (Šnore 1987: 15,17).

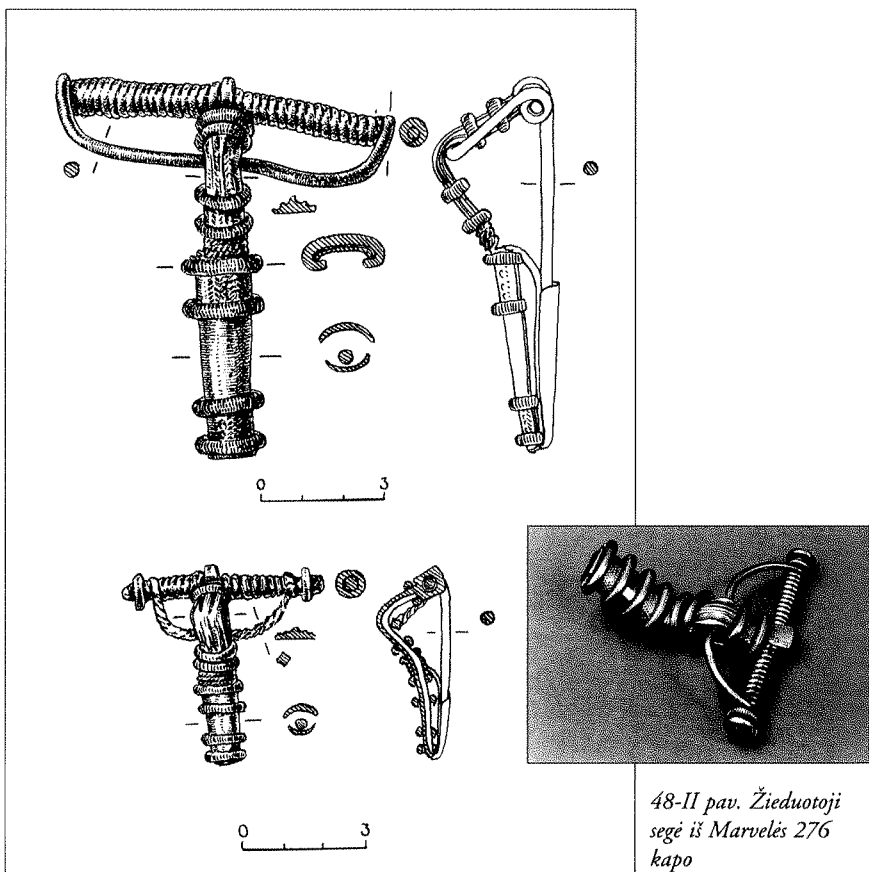
Tenka kiek plačiau apžvelgti Marvelės lankines seges, nes atskiri jų fragmentai (dvigubas įvijos žiedas ar kt.) kartais randami grupiniuose kapuose ar laidojimo paviršiuje, reprezentuoja vėlyviausią kapinyno laikotarpį, praplės-

47 pav. Dalis degintinio kapo įkapių – antkaklės (3), apyrankė (Marvelė, 549 kapas)

49 pav. Lankinė skliutakojė segė ir storagalės apyrankės bei įvija (Marvelė, 429 kapas)

48-II pav. Žieduotoji segė iš Marvelės 276 kapo

48-I pav. Žieduotosios segės iš Marvelės kapų 1254 ir 1244

damas įprastą jų naudojimo laikotarpį ir regioną. Lankinės segės praėjo ilgą raidos kelią ir archeologinėje literatūroje skiriami įvairiausi jų tipai. Kai kurie būdingi tautų kraustymosi laikotarpio ankstyvajai fazei (lankinės ilgakojės segės, lankinės segės trikampe kojеле), kiti segių tipai plito vėliau (lankinės laiptelinės segės, lankinės žieduotosios III grupės, lankinės aguoninės, lankinės skliutakojės ir kitų tipų segės). Marvelėje gausiai randamos lankinės žieduotosios III grupės (pav.48 – I,II) ir lankinės skliutakojės segės (pav.49). Jei pirmosios būdingos tiek griautiniams, tiek degintiniams kapams, tai antrosios randamos degintiniuose kapuose, o kartais atsitiktinai paviršiuje (plote 277).

Tiesa, kaip rodo pastarųjų metų tyrimai – Plinkaigalis, Marvelė, Kalniškiai – žieduotosios segės nėra visiškai vienodos ir reikėtų skirti bent dvi jų grupes. Vienos jų Plinkaigalyje apibūdintos kaip grakštesnės, siauru lankeliu ir kiek ankstyvesnės – V amžiaus (Kazakevičius 1993), tai atitiktų D ar D-E1 fazę. Tačiau kitur jos atitinka vėlyvąją romėniškojo laikotarpio fazę – (C3-D), datuojama IV amžiumi (Nowakowski 1996: pav.59, 84). Tokios segės atrandamos Marvelėje bei kituose kapinyuose Vidurio Lietuvoje (pav.48–I). Jos aptinkamos tik griautiniuose kapuose, t.y. atspindi senesniąją laidojimo tradiciją. Tuo tarpu kitas III grupės žieduotųjų segių variantas (pav.48–II) – jų kojelė gerokai platesnė, gausiau dekoruota žiedais ir plokštelėmis – labai dažnas degintinių kapų radinys. Jos ir datuojamos vėlesniu laikotarpiu – VI–VII amžiais (Aberg 1919: 24–25, Tautavičius 1996a:196). Marvelės kapinyne yra surasta 16 III grupės (vėlyviausio varianto) žieduotųjų segių, o tai viena gausesnė šių papuošalų radimvietė Lietuvoje (jų tai pat gausu kituose Vidurio Lietuvos kapinyuose: Plinkaigalyje 25 – Kazakevičius V.,1993; ir Pašušvyje apie 15 – Tautavičius 1996:196). Šios segės – vienas akivaizdžiausių vakarų baltų kultūrinio regiono požymių (pav.14). Jos dažnai randamos prūsų genčių kapuose, o ilgesnis vartojimas, siekiantis net iki VIII amžiaus, liudija identiškų stilistinių elementų apibrėžtame regione pastovumą. Segės pratęsia dar romėniškame laikotarpyje susiformavusias stilistines tradicijas – Vidurio Lietuvoje dažnos I ir II grupės lankinės žieduotosios segės. Papuošalų tipų pasirinkimu segės suartina regionus su gausiausiomis tokių segių radimvietėmis Mozūrijoje (Daumen-Tumiany, Kellaren-Kielary kapinynai) bei Vidurio Lietuvoje. Marvelėje dažniausiai jos atrastos moterų kapuose (arba spėjamuose moterų kapuose – 12-oje), daugiau jų degintiniuose kapuose. Tai prieštarauja nuostatai, kad jos nyko plintant mirusiųjų deginimo papročiu (Tautavičius 1996:196), netgi atvirkščiai. Kadangi degintiniuose kapuose segės randamos

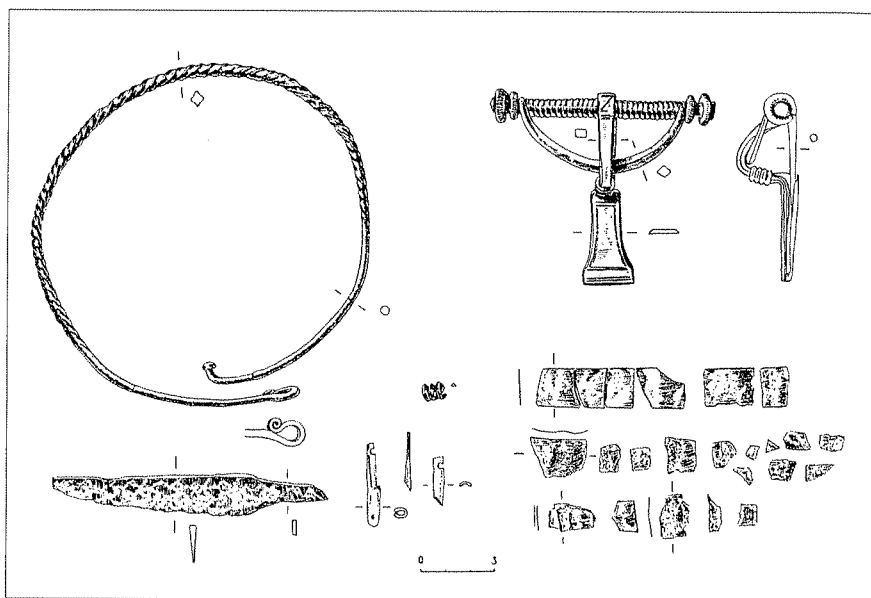
po vieną, tai atitinka Vakarų Lietuvos tradiciją, kai ja susegama moters galvos danga (Tautavičius 1996:196, Kazakevičius 1993:110). Tą pačią tradiciją atspindi ir laidojimo paprotys – trys iš keturių kapų dėžutėse (II degintinių kapų grupė) yra su tokiomis segėmis. Vertas dėmesio ir tas faktas, kad minėtus regionus su gausiausiomis šių segių radimvietėmis sieja ir kremavimo paprotys (tiesa, tai taikytina Marvelės kapinynei, bet neatitinka Plinkaigalio ir Pašušvio kapų – čia rasti griautiniai kapai). Būtent Daumen-Tumiany kapinyne mirusieji laidojami vidutinio dydžio duobėse, nemažos dalies mirusiųjų palaikai suvynioti į audinį, medžio žievę ar sudėti į medines dėžutes, įkapės gerai išlikę – prie palaikų jos dėtos jau atvėsus kremuotiems kaulams (Heydeck 1895). Toks įkapių ir papročio sutapimas, matyt, neatsitiktinis, liudijantis gyventojų ryšius.

Marvelėje surastos 24 skliutakojės segės ar jų fragmentai (bent devyniolikos dirbinių aiškus tipas ir forma). Šiuo metu tai neabejotinai gausiausia jų radimvietė Lietuvoje su beveik puse viso segių skaičiaus (apie 30 segių 27 kapinyuose, t.y. beveik visuose kapinyuose jų terandama po vieną – Tautavičius 1996:201; bei Seredžiaus kapinynas, kur jų kiek daugiau, remiantis tyrimų duomenimis čia surastos šešios tokios segės – Seredžius, LNM). Visų Lietuvoje žinomų tipų šios segės Marvelėje randamos tik degintiniuose kapuose – siauresne ilga ir plačia kojele (išskyrus griautinį kapą 393, bet virš jo buvo vienalaikis degintinis kapas). Tai keičia archeologų priimtas nuostatas apie jų išplitimą bei datavimą. Marvelėje jomis dažniausiai puošėsi moterys (6 aiškūs kapai), kiti kapai nevisai aiškūs (6 – galbūt moteriški). Tai priešingas reiškinys nei įprasta kituose kapinyuose (Tautavičius 1996:200). Jos datuojamos VII a. (Kazakevičius 1993:113) arba VI a. pb. – VIII a. (Tautavičius 1996:201; Marvelės kapo 393 žalvarinė segė reprezentuotų bene vieną iš ankstyvesniųjų tokių segių variantą – ji atrasta kartu su antkakle, žiedu, segės įvijos lankelis nedekoruotas, kojėlės forma artima kai kurių lankinių segių kojėlėms, pav.50). Vėlyviausios labai išplatėjančia kojele segės Marvelėje turėtų siekti X amžių (ar net XI). Tai liudija jų fragmentai grupiniuose kapuose (XI, XII plotuose kartu su įvairių tipų pasaginėmis segėmis ir kt.), kapinyne paviršiuje 277 plote bei segė, rasta kape 818 kartu su trimis pasaginėmis segėmis. Kapus su ankstyviausiomis I tipo (siaura kojele) segėmis galėtume datuoti VI – VII amžiais. Paprastai kartu randamos išraiškingesnės formos storagalės apyrankės (kapai 429, 519, 568, bei Seredžiaus kapinyne kapai 2, 12, 15, Pernarava, Veršvai). Atrodo, kad nuo VII a. šio tipo segė tampa prestižiniu papuošalu (tai ryškiau matyti kapuose su vėlyvesnėmis, II tipo, plačia kojele, segėmis). Jos labai dažnai

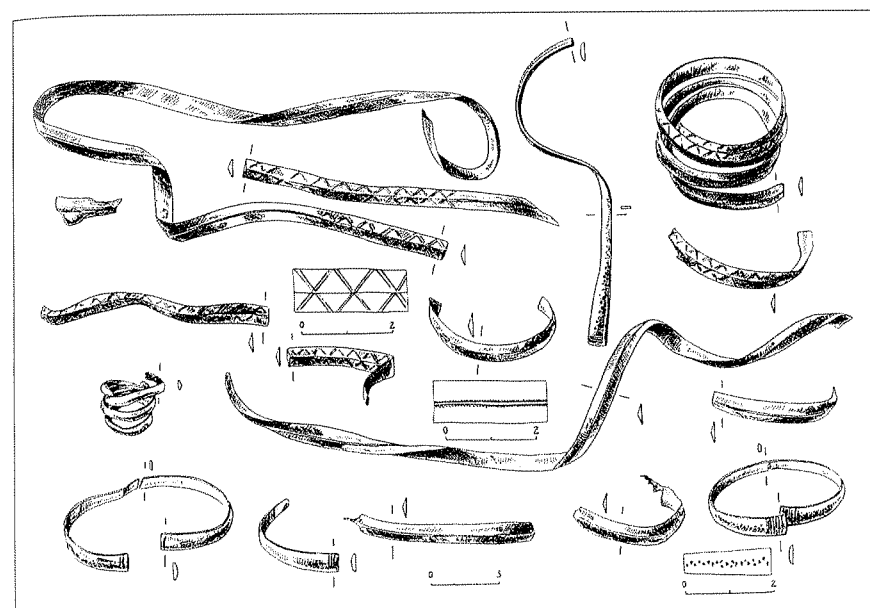
randamos ypač turtinguose moterų kapuose kartu su antkakle, apyranke (storagale arba kitokia, dažnai keliomis), įvija su kabučiais – Marvelės kapai 118, 222, 363, 372, 429, 491, pav.49, 51. Būtent šiuo laikotarpiu datuojamuose moterų kapuose akivaizdžiausias turto afišavimas. Pastebimas ryškus panašumas su Seredžiaus kapais – čia išsiskiria labai turtingų moterų kapai su II tipo skliutakojė sege, antkakle, 2–5 storagalėmis apyrankėmis, papuošalu iš kabučių ir įvijos – tai griautiniai 1 ir 2 kapai bei degintiniai 12 bei 15 (kiek kuklesnis) (Seredžius, LNM). Šie duomenys leidžia galvoti apie sparčią socialinę diferenciaciją Kauno regione. Tai visiškai sutampa su Marvelėje bei kituose Vidurio Lietuvos kapinyuose pasirodžiusiais gerai ginkluotų karių kapais, liudijančiais Baltijos regiono tradicijas (Bertašius 1996a). Vėliau šis reiškinys nėra toks ryškus.

Kaip matyti, tai vienas iš Kauno apylinkių kapinynams VII–X a. (ypač VII–VIII a.) būdingesnių papuošalų, randamas įvairias tradicijas atspindinčiuose kapuose – su akmenų vainikėliu (III deg.kapų grupė), apdėta akmenų krūvele (VII), palaikai suvynioti drobėje (II), išberta paviršiuje (VIII), paprastose duobutėse (I), grupiniuose kapuose. Šių segių forma pratęsia vakarų baltų regionui būdingų lankinių segių raidą. Galimas dalykas, kad jų raida tiesiogiai sietina su lankinėmis segėmis trikampėje kojele, kurios daugiausia išplitę Vidurio Lietuvoje, o datuojamos kiek ankstesniu, V–VI amžiaus, laikotarpiu (tačiau pasirodė IV a. pb., D fazėje; gausiausios jų radimvietės yra Plinkaigalyje – 37, Pašušvyje – 21: Tautavičius 1996:200; Marvelėje – 26). Atrodo, jomis puošėsi trumpą laiką, nes visai nerandamos degintiniuose kapuose.

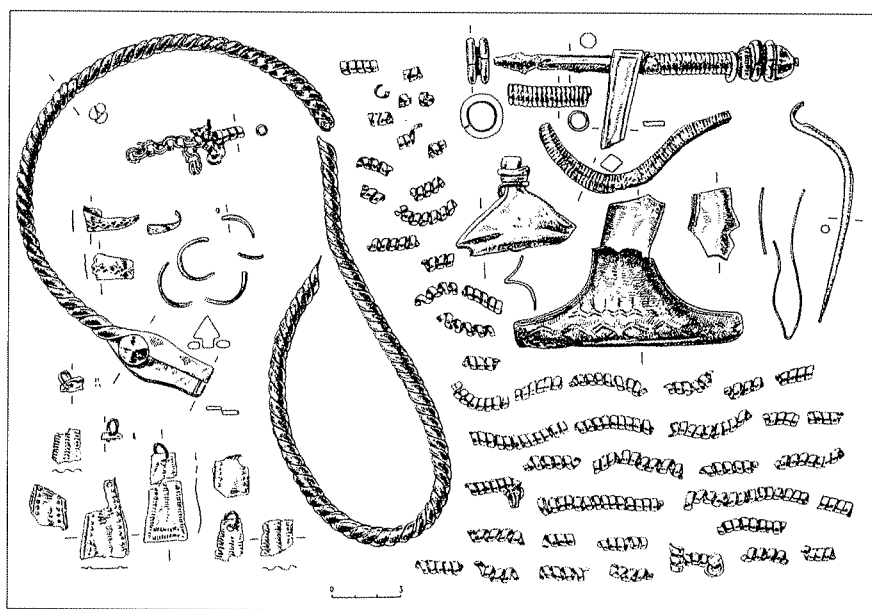
Didelę grupę vikingų laikotarpio papuošalų sudaro pasaginės segės. Lietuvos ribose 1974 metais jų žinota virš 2500, be neišlikusių iš kai kurių Vakarų Lietuvos kapinynų (LAA IV 1978:47). Daugiausia jos išplitę Vakarų Lietuvoje, gerai žinomos Žemaitijoje, Vidurio Lietuvoje (ten pat: pav.33–38). Palyginimui galima nurodyti vien Gotlande tyrimų metu atrastas ir aprašytas 1363 seges (Carlsson 1988:43). Toks įspūdingas šių dirbinių skaičiaus skirtumas tik patvirtina jau anksčiau tyrinėtojų pareiktą požiūrį apie skandinavišką jų kilmę, tačiau labai greitai šio tipo dirbiniai pritapo baltų kraštuose. Tai nenuostabu, nes ankstyvesnė, romėniškojo laikotarpio, tokių segių forma gerai žinoma kai kurių baltų ir germanų kraštų gyventojams, o vienas seniausių emaliuotų segių gamybos centrų galėjo būti dabartinio Kauno teritorijoje (Michelbertas 1996:23). Tuo tarpu vikingų laikais vėl „grįžusi” ta pati papuošalo forma atsiskleidė žymiai didesne įvairove.

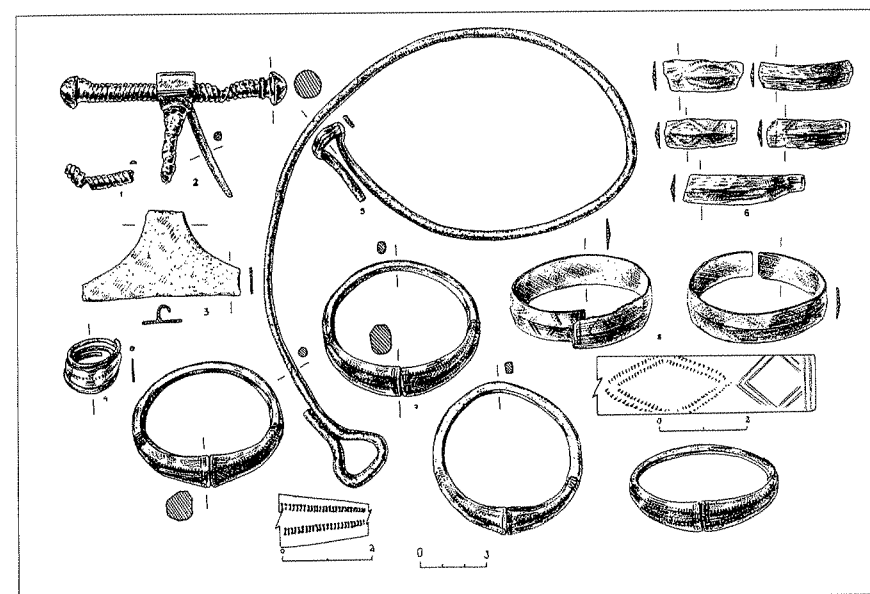
50 pav. Griautinio vaiko kapo įkapės – antkaklė, skliutakojė segė, kaklo papuošalas iš skardelės, peilis (Marvelė, 393 kapas)

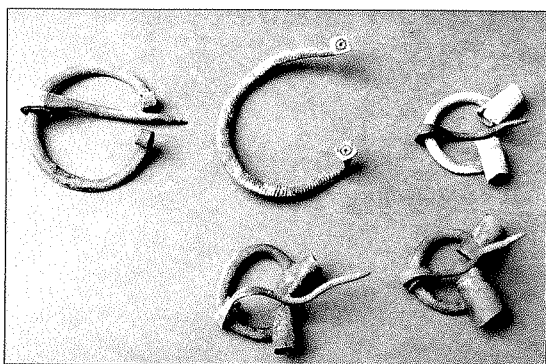
51b pav. Degintinio kapo radiniai (Marvelė, 363 kapas)

51a pav. Degintinio kapo radiniai (Marvelė, 363 kapas)

51c pav. Degintinio kapo radiniai (Marvelė, 1184 kapas)

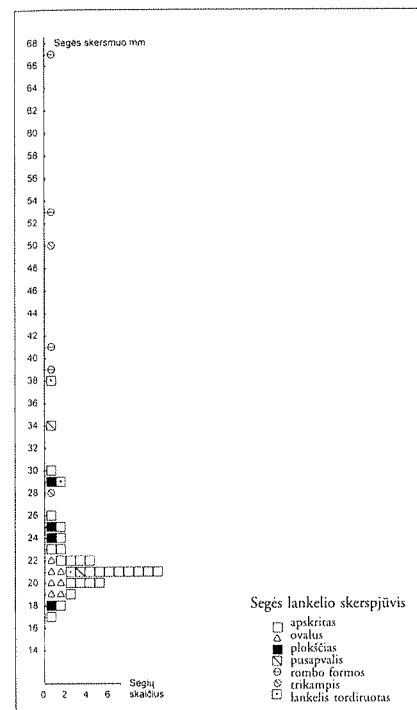

52 pav. Pasaginės segės cilindriniais galais iš Marvelės

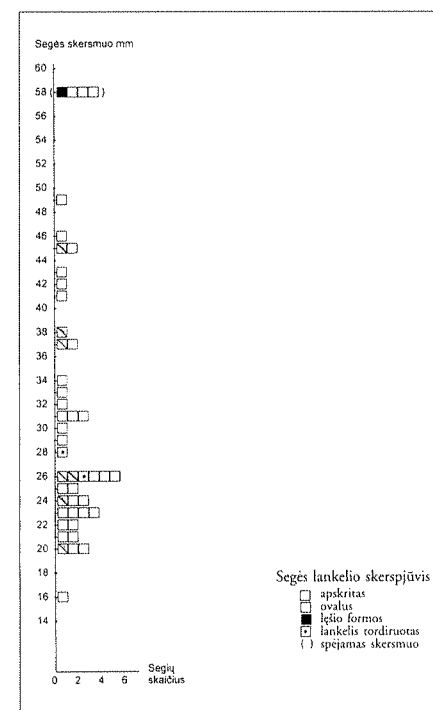
Anksčiau skelbtas segių skaičius dabar yra didesnis, vien Marvelėje iki šiol surasta virš 200 (tikslaus skaičiaus nustatyti neįmanoma, nes dalį sudaro tik sunkiai identifikuojami fragmentai ar tik segių liežuvėliai, kurie neskaičiuoti) įvairių tipų segių. Tai didžiausia jų radimvietė Vidurio Lietuvos kapinynuose.* Visa tai įgalina naujai pažvelgti į pasaginių segių išplitimą baltų areale, tuo pačiu jos atspindi artimesnes pajūrio baltams Vidurio Lietuvos aukštaičių nešiosenos stilių ir puošimosi tradicijas. Jos yra svarbios Marvelės kapų datavimui, nors absoliuti pasaginių segių dauguma yra surasta grupiniuose kapuose. Tai vienas labiausiai pamėgtų baltų papuošalų vikingų laikotarpyje (LAA IV 1978:47). Pagal gausiausias radimvietes šie dirbiniai apibrėžia rytų Pabaltijo kultūrinį regioną, apimantį vakarų baltų kraštus ir Gotlandą. Lietuvoje jos datuojamos VIII/IX a. riba – XIII a., pevienės atrandamos ir vėliau (LAA IV 1978), Latvijoje nuo VII a. (Latvijas 1974:159) arba VIII/IX a. (Šnore 1987:16), Gotlande ankstyviausios iš IX amžiaus (Carlsson 1988), seniausios finougrų segių formos žinomos iš VII–VIII a. laikotarpio (Okulicz-Kozaryn L., 1993:96), Skandinavijoje nuo VIII a. (Wikinger 1992).

* Neišsamūs duomenys apie šių segių radimvietes Kauno apylinkių kapinynuose pateikti ir ankstesnėje literatūroje – LAA IV 1978. Čia nurodomos 5 segės iš Graužių, o žinoma bent 34 (Graužiai, VDKM, katalogas), daliniai duomenys apie radinius iš Veršvų (neskaičiuotos kelios dešimtys segių iš lobio – Veršvai, VDKM), Sargėnų (neįtraukta „amatininko“ kapo 37 segės – Sadauskaitė 1959:59), Ruseinių (nurodoma 24 iš Kauno ir Kėdainių muziejų, o yra bent 38 segės vien Kaune – Ruseiniai, VDKM), Pakalniškių (kelios dešimtys iš kapinyno paviršiaus – Antanavičius 1972, 1974; Pakalniškiai, VDKM), nenurodomos radimvietės Juodonyse (3 segės), Gėluvoje (5), Nendrinuose (bent 7), Veliuonoje, Bartonyse bei kitur.

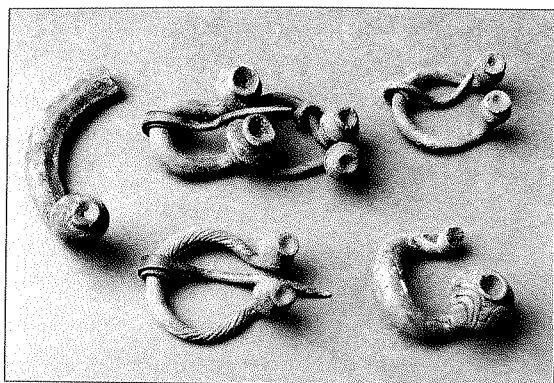
Marvelėje surastos visų tipų pasaginės segės. Norint patikslinti jų datavimą bei ieškant analogijų, atskirų tipų segės buvo sugrupuotos pagal skersmenį ir lankelio pjūvio formą. Gausiausia grupę sudaro segės cilindriniais galais, kurių į statistiką įtraukta 49 (pav.52). Minėtoje literatūroje ši grupė nurodoma kaip ankstyviausias segių tipas. Sudaryta jų dydžio diagrama (pav.53–I), kurioje panaudoti segių duomenys. Akivaizdžiai vyrauja nedidelės, siekiančios 1,6 – 2,6 cm skersmens segelės. Dažniausiai jos apskrito skerspjūvio, nors neretos ir ovalaus bei plokščio pjūvio segelės, pasitaiko pusapvalio pjūvio, tordiruotu lankeliu. Tokios segelės sudaro apie 80% cilindriniais galais segių. Galima pažymėti, kad Lietuvai būdingos 3–4 cm skersmens segės apskrito pjūvio lankeliu bei 5–6 cm skersmens ovaliu lankeliu (LAA IV 1978: 48–49). Be to, beveik visų segių lankelio ir galo plotis yra lygus ar labai panašus. Tuo tarpu Marvelės segės skiriasi ne tik gerokai mažesniu dydžiu, bet joms būdingi platesni už lankelį bei dekoruoti galai. Palyginus su Gotlando segėmis, matome

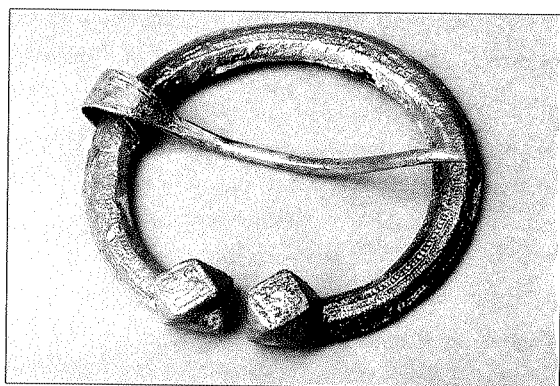
53-I pav. Pasaginių segių cilindriniais galais diagrama

53-II pav. Pasaginių segių aguoniniais galais diagrama

54 pav. Pasaginės segės
aguoniniais galais iš Marvelės

55 pav. Pasaginė segė
daugiakampiais galais
(Marvelė, 427 kapas)

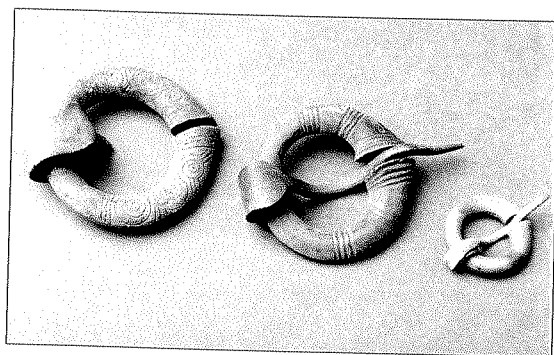
tą patį, – pastarosios yra didesnės (2,9–4,3 cm skersmens apskrito pjūvio lankeliu, dar didesnės segės kitokio skerspjuvio lankeliu – Carlsson 1988: pav.3), didesnės ir Latvijoje paplitusios segės (Brivkalne 1974). Vadinasi, čia susiduriame su išskirtiniu Marvelės kapinyno (o gal ir Vidurio Lietuvos) segių bruožu, neturintiu analogijų artimesniuose kraštuose. Tačiau jos turi įsidėmėtinus panašumus su pietų Skandinavijos segėmis (Pietų Švedija, Danija), kur ypač būdingos cilindriniais galais nedidelės 1,5–3 cm skersmens segelės (Žulkus 1997c). Stambi ir tokia pat maža segės yra kartu surastos Novgorode, dendrochronologiškai datuotos laikotarpiu iki X a. vidurio (Sedova 1981:181). Jų negalima priskirti Lietuvos pajūryje paplitusių „miniatiūrinių“ segių grupei, nes skiriasi gera ir kruopščia apdaila (miniatiūrinės segės ir datuojamos kiek vėlesniu laikotarpiu). Sunku paaiškinti tokį šių segių dydžių sutapimą nutolusiuose Baltijos regiono kraštuose.

Nedidelę dalį šio tipo segių sudaro stambesnės geležinės rombinio (3), šešiakampio (?1, žalvarinė) ir trikampio (1) pjūvio lankeliu. Skersmuo 3,8 – 6,6 cm. Jos laikomos gotlandiškos ar suomiškos kilmės (Žulkus 1997c). Anksčiausiomis laikomos būtent segės rombinio skerspjuvio lankeliu (Sedova 1981:84) arba apvalaus skerspjuvio lankeliu (Volkaitė-Kulikauskienė 1970:161). Lygindami Marvelės medžiagą matome, kad visos stambesnės tokios segės surastos individualiuose kapuose (kapas 425 su sulankstytu ietigaliu ir peiliu, kapas 997 su sidabrinėmis svarstyklėmis), bet nerandamos grupiniuose kapuose. Anksčiau čia aptarta mažųjų segelių grupė surinkta beveik vien iš grupinių kapų. Akivaizdžiai skirtingo pjūvio segės skiriasi Gotlande, jei 800–1000 metų laikotarpiu apibrėžtas rombinio ir šešiakampio pjūvio segių vartojimas, tai 1000–1100 metų laikotarpiu dažnesnės apskrito pjūvio lankeliu (Carlsson 1988).

Pripažįstant svetimą postūmį šių segių išpopuliarėjimui vikingų laikotarpyje – apie tai liudija ir keletas minėtų ankstyviausių geležinių segių cilindriniais galais, nurodančių nevietinę tradiciją – kol kas lieka neaiški tokia skirtinga segių proporcija gretimuose kraštuose. Aptariant šią medžiagą turime įvertinti plačiai žinomas identiškas segių formas visame šiaurės regione, gyventojų tapatų puošimasi pagal vyraujančią mados įvaizdį (*Modevorstellungen*), ir tapatią to meto drabužių nešioseną (Reallexikon 1994:605). Tai įgalina sugretinti jų datavimą visame Baltijos kultūriniame regione. Nors apskritu lankeliu cilindriniais galais segės yra baltiškos kilmės (Žulkus 1997c), bet labai būdingas viso regiono XI a. papuošalas, apibrėžiantis Marvelės grupinių kapų vėlyvesnįjį laikotarpį. Svarbu, kad šią datą patvirtina ir kita gausiausia segių grupė – pasaginės segės aguoniniais galais, pav.54.

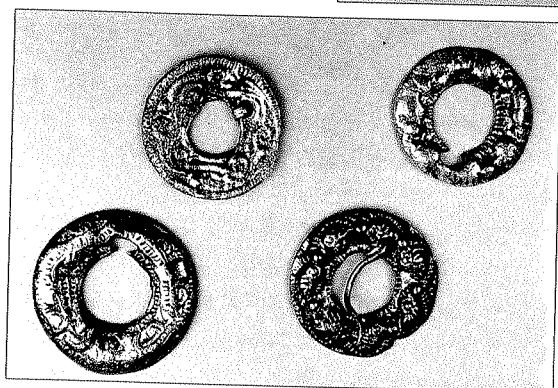
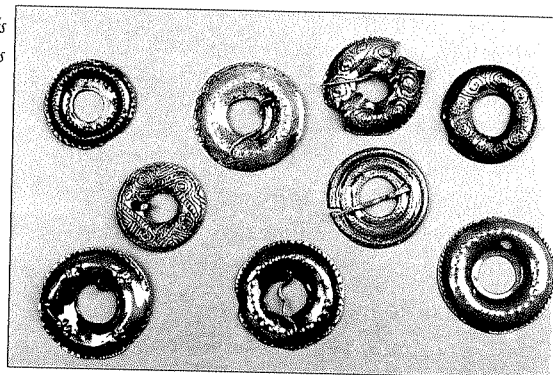
Jos apibūdintos pav.53–II. Tai daugiausia apskrito pjūvio lankeliu segės. Gotlande tokios apskritu lankeliu segės datuojamos tik XI amžiumi (Carlsson 1988), Lietuvoje X–XIa. (Volkaitė-Kulikauskienė 1970:164). Segių skersmuo labai įvairus – 2–8 cm (LAA IV 1978:56). Statistiniams palyginimams panaudotos 46 tokios segės iš Marvelės kapinyno, kurių skersmuo 1,76 cm bei 1,9 – 6 cm, gausesnės yra 1,9–3,4 cm dydžio segės. Šiuo atveju jos atitinka kitur Lietuvoje randamas seges, bet kiek skiriasi nuo gotlandietišκών (pastarosios yra 3,7–6,8 cm skersmens – Carlsson 1988), visur ryškiai vyrauja apskritas lankelio pjūvis. Marvelėje jos randamos kartu su segėmis cilindriniais galais. Kaip ir šios, segės aguoniniais galais dažniausiai randamos grupiniuose kapuose ir yra vienas iš šiuos kapus XI amžiumi datuojančių dirbinių.

56 pav. Pasaginės segės storėjančiais galais iš Marvelės

57 pav. Žiedinės skardinės segelės iš Marvelės

58 pav. Lietuvos žiedinės segelės iš Marvelės

Nedidelę dalį segių sudaro pasaginės segės daugiakampiais galais, charakterizuojamos dviem segių grupėmis. Tai segės keturkampiais galais ir – paprastai – stambios segės facetuotais galais (pav.55). Literatūroje abiejų grupių papuošalai apibūdinami kaip segės kampuotais galais – LAA IV 1978; Marvelės kapinyne iki šiol jų surasta atitinkamai 10 ir 5 bei viena nedidelė). Daugu-

ma jų yra rombinio, šešiakampio ar jiems artimo pjūvio lankeliu ir rodo gotlandišką ar suomišką kilmę (Žulkus 1997c). Segės facetuotais galais yra stambios, apie 7 cm skersmens, jų galai tampriai priglundę prie lankelio, tai tradicinis vikingų kario papuošalas (Reallexikon 1994). Jos plačiau žinomos iš pajūrio senkapių, seniausios datuojamos apie 800 metus, paplitusios IX–X amžiais (Žulkus 1997c, Šnore 1987, Carlsson 1988). Aptinkamos daugelyje Vidurio Lietuvos kapinynų. Marvelėje šios segės datuotinos panašiu laikotarpiu, X amžiumi (kapas 427 su kalaviju – Bertašius 1994b; kapas 455 su segėmis aguoniniais galais), kai kurios ir vėlesniu. Grupiniuose kapuose randamos segės keturkampiais galais datuojamos X – X/XI sandūra.

Lietuviškos medžiagos kontekste įdomios yra segės platėjančiais galais, gamintos iš plokščios juostelės. Tai gan retas papuošalas Lietuvoje, kur neseniai žinota tik 11 segių (LAA IV 1978:61), Marvelėje surastos dar devynios segės. Jų skersmuo įvairuoja nuo 1,8 iki 4,6 cm, kartu randamos skirtingų dydžių segės. Jos laikomos kiek ankstyvesnėmis (X–XI a) nei tokio pačio tipo segės storėjančiais ir platėjančiais galais (Volkaitė-Kulikauskienė 1970:165), kurių Marvelėje surasta 14, pav.56.*

Negausią grupę sudaro ir Lietuvos pajūryje rečiau randamos segės žvaigždiniais galais ar žiedinės segės, kurių lankelis suskaidytas skersiniais ranteliais (Marvelėje jų atitinkamai 11 ir nemažiau 4, bei 1, kur galai sujungti). Lietuvoje datuojamos XI–XII a. (Volkaitė-Kulikauskienė 1970, LAA IV 1978). Jos svarbios kaip vakarų baltų ar „kuršiškos kultūros“ bei tarpgentinių ryšių rodiklis visame Baltijos regione (Kulakov 1994a). Tokios segės datuojamos kiek apibrėžtesniu laikotarpiu nei kitos – Sambijoje, Gotlande XI a. (Carlsson 1988). Matyt, tuo pačiu laikotarpiu jos datuoja Marvelės kapus 713, 818, 931, 932, grupinių kapų duobes bei laidojimo paviršių. Juolab, kad visiškai nerasta vėlyvesnių, XII-am amžiui būdingų, kuršiškų kalavijų makštų apkalų, kurie, kaip ir segės, buvo gan populiarūs tarp prūsų genčių (Kulakov 1990a).

Marvelėje surasta pora retų, Lietuvos pajūryje, o retkarčiais ir Vidurio Lietuvoje randamų papuošalų, – apskritos sidabro plokštele puoštos segės (nurodoma 13 šių segių radimviečių – LAA IV 1978:67). Jos rastos kape 493 (su

* Beje, tenka atkreipti dėmesį į kiek klaidinantį šių segių išplitimo žemėlapi, kur visiškai neįžymimos radimvietės Vidurio Lietuvoje (Sergejeva 1977:36), nors dabar jų čia žinoma gerokai virš dvidešimties (LAA ir papild). Segės paprastai datuojamos X–XII amžiaus laikotarpiu, kiti nukelia jas ir į XIV amžių (Urbonavičius, Urbonavičienė 1988; Varnas 1995; – nors šiais atvejais jos randamos nuošaliuose kapinyuose). Jų plitimas Nemuno, Neris, Dauguvos vandens keliais į Rusijos teritoriją datuotas X–XII a., tuo pačiu metu segės ir nešiotos, Gotlande žinomos X–XII a.pr. (Carlsson 1988).

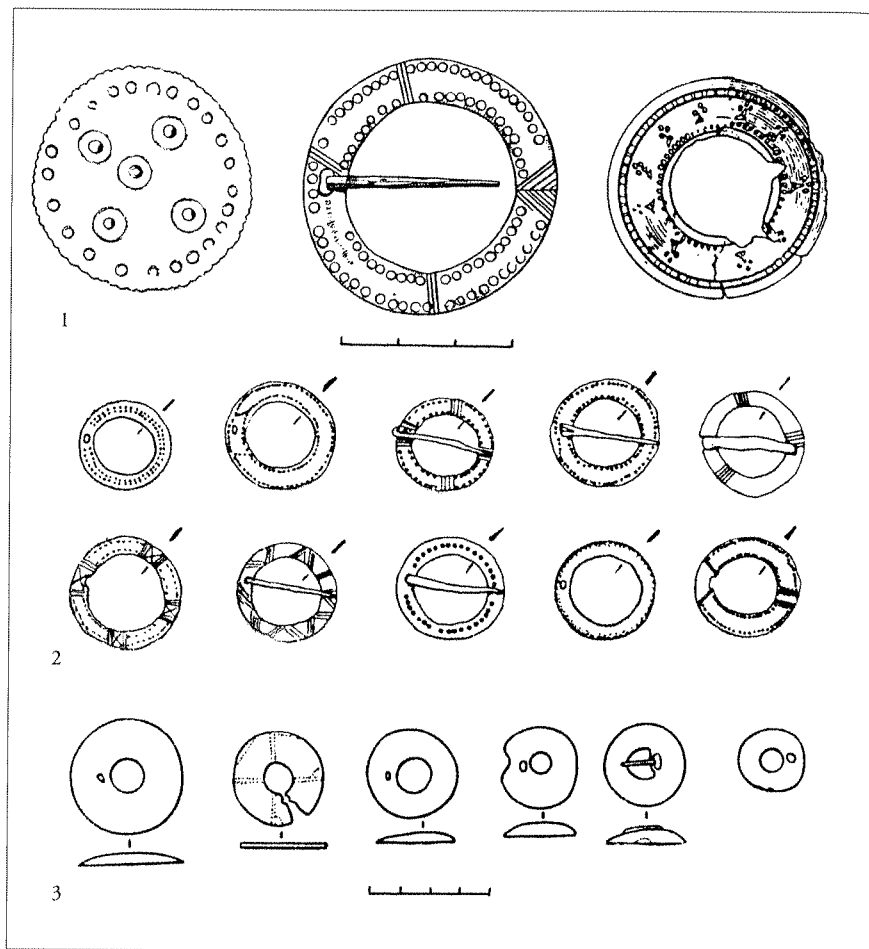

pasagine sege gyvuliniais galais, virš 96 žirgo kapo) ir XVII plote. Šių segių išplitimo arealas rodytų vakarietiškas tradicijas, nors jos pakankamai gerai pažįstamos ir Vidurio Lietuvos gyventojams (LAA IV 1978 – Kejėnai, Rimašiai, Ruseiniai, be to, dar Graužiai – VDKM). Segės būdingiausios VIII–IX amžiams (Volkaitė-Kulikauskienė 1970:168), nors nešiotos iki XIII a. (LAA IV 1978:67), Latvijoje kiek vėlesnės – XII–XIII a. (Brivkalne 1974). Marvelėje jos turėtų būti iš XI–XII a.

Gausią papuošalų grupę sudaro žiedinės lietos ir skardinės segelės, kurių surasta 38 (bei keletas sunkiau atpažįstamų fragmentų), pav.57. Jų randama ne tik Vidurio Lietuvoje, bet ir kitur kapinynuose, kartais piliakalnių ar gyvenviečių kultūriniam sluoksnyje. Nors tai nėra retas Kauno apylinkių kapinynų papuošalas, tačiau jos liko visiškai neapartotos ir net nepastebėtos archeologų darbuose. Tik pastaruoju metu, kartais randant jas kartu su vėlyvomis stambiomis skardinėmis segėmis, imta šias seges skirti XIII–XV a. laikotarpiui (Urbanavičius, Urbanavičienė 1988; Petrulienė 1995; Varnas 1995; Urbanavičienė 1995). Tuo pačiu laikotarpiu datuojamos ir segės iš piliakalnių sluoksnio (Zabiela 1995:147). Atrodo, šių segių raidos procesas žymiai sudėtingesnis nei linkstama galvoti. Kaip liudija visą tyrimų medžiaga, galimas ir ankstyvesnis šių segių pasirodymas Vidurio Lietuvoje. Reikėtų pabrėžti, kad yra du akivaizdžiai besiskiriantys segių tipai, matyt, atspindintys ir skirtingą jų datavimą bei kultūrinę aplinką, kurioje segės nešiotos. Viena grupė – tai tik ką apibūdintos nedidelės lietos arba skardinės apie 3–3,5 cm skersmens segelės. Kita grupė – vėlyviesiems viduramžiams (XIV–XVII a.) būdingos gerokai didesnės ir sudėtingesnio dekoru, paprastai 6–8 cm skersmens išgaubtos skardinės segės. Matyt, atskirą grupę sudarytų segės su įrašais bei dekoruotos susikibusių rankų motyvu. Aptartos trijų tipų segės randamos skirtingo laikotarpio kapuose. Marvelėje stambios skardinės ar su įrašais segės nežinomos. Vertinant šiuos dirbinius, galima ir skirtinga segių kilmė, nes ankstyviausias ir gausiausias stambių plokščių (II-oji grupė) skardinių segių išplitimas fiksuotas XIII/XIV amžių riboje, Žemaitijos centre, Medininkų – Kražių krašte, o jų kilmės ieškoma žiemgalių krašte (Žulkus 1995:165). Tiesa, aptariant kilmę šiame darbe liko nepastebėta gausios ankstyvesnių segelių radimvietės Vidurio Lietuvoje, o tai įgalintų ir kitokią kilmės interpretaciją. Pirmiausia, segelių datavimą rodo Marvelės kapinyno radinių kompleksas. Dauguma šių segių rasta grupiniame kape XI plote kartu su darbe jau aptartais dirbiniais – įvairių tipų pasaginėmis, skliutakojės bei lankinės aguoninės segės fragmentais, su-

laužytais ietigaliais, vytinių antkaklių dalimis, smeigtuku sraigine galvute (datuojamu IX–XI amžiais – LAA IV 1978:87), kalavijo dalimi bei kitais dirbiniais. Vėlyviausia tokio įkapių komplekso data gali būti XII amžius.

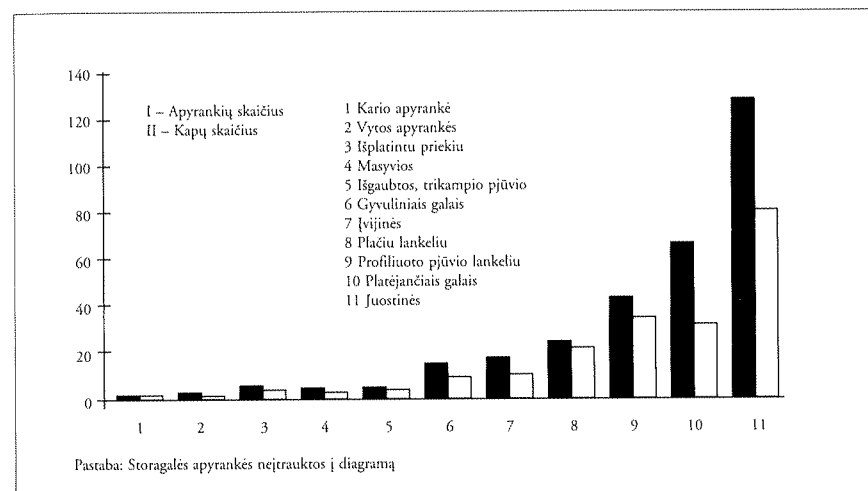
Iki šiol visiškai nenagrinėta šių segių kilmė, nors įvairiuose kraštuose pasitaiko tapačių ar panašių segių. Stebinantis panašumas pastebimas lyginant su anglosaksų moterų papuošalu – sege (*annular brooch*, *ringförmige Fibula*), ne tik dydžiu, bet ir ornamentu, pav.59 – 1,2 (Palm, Pind 1992; Reallexikon 1994). Jos plito VI–VII amžiais, vėliau išsivystė į kitas formas, tokie segių tipai žinomi visame Šiaurės jūros regione (Reallexikon 1994). Matyt, šios formos išlieka ilgą laiką, nes labai panašios segelės žinomos jau Baltijos jūros regione, šiaurinėje Vokietijos dalyje XI–XIII a. (*Gewandschnallen*; Heindel 1990), aptiktos Cedynia kapinyne Štettino (Szczecin) apylinkėse. Jos datuojamos XII/XIII amžių riba. Įdomu tai, kad segelės skiriamos tai pačiai grupei, kokios randamos Livonijoje (Malinowska-Łazarczyk 1982), t.y. gretinamos su segėmis, dekoruotomis įrašais. Vikingų prekybinio kelio zonoje pavienės randamos Gnezdove, Ladogos ir Peterburgo apylinkėse, Vladimiro pilkapiuose ir datuojamos X–XI a. (Rozenfeldt 1982), Novgorode XII–XIII a. (Sedova 1981), Belozere ir kitur (pagal monetas) XI a. (Makarov, Beliakov 1989; Ravdina 1988). Šios segelės žinomos ir platesniame Volgos – Okos tarpupio regione. Palaipsniui kintančių formų dirbiniai nešioti IX–XV a. laikotarpiu. Minėtame regione retai pasitaikančias tokias segeles linkstama datuoti VII–VIII a. pav. 59–3 (Rozenfeldt 1982:82). Galbūt dar vieną tradicijos perėmimo kryptį galėtų liudyti ir panašios formos bei deko-ro apkalų bei segių (?) retos radimvietės vėlyvojo laikotarpio avarų kapinynuose (Török 1998). Baltų kraštuose, be Kauno apylinkių, (bei pavienių radimviečių platesniame regione, dažniau piliakalniuose) jos gerai žinomos žiemgalių teritorijoje Lielupės baseine (Brivkalne 1974) ir Dauguvos žemupyje (Caune 1983). Rygoje datuojamos nuo XII/XIII a. ribos ir laikomos vokiečių kultūrinės įtakos pasekme (Caune 1984:31). Reikia pažymėti, kad abiem atvejais skardinės segelės rastos kartu su lietomis, neretai su įrašu, juostinio skerspjuvio segėmis, kurios užtinkamos ir XVII a. kapuose (Žulkus 1995). Baltų teritorijoje šios segelės išryškina pietų-šiaurės ryšių kryptį, jungiančią Kauno apylinkes per žiemgalių teritoriją Nevėžiu – Lėveniu – Mūša – Lielupe su Dauguvos žemupiu. Kol kas jų kilmė lieka neaiški, tačiau kai kurių segių ornamentas liudytų skandinavams būdingo dekoru tradiciją. Tai lietos, masyvokos segės, kurių paviršius puoštas reljefiniu ornamentu, pav.58.

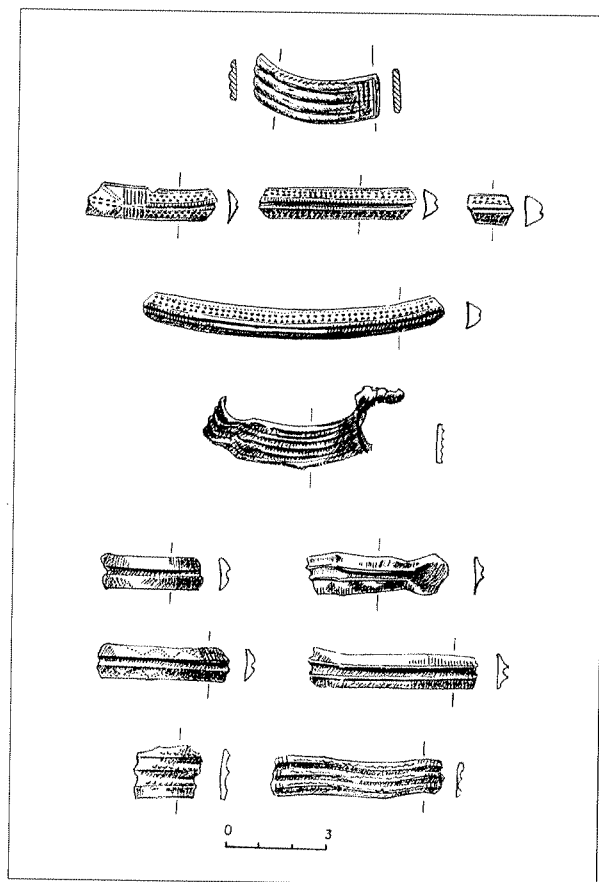
59 pav. Žiedinės segelės kituose kraštuose

Marvelės kapinyno vėlyvieji kapai papildoma duomenis apie stiklo karolių išplitimą Lietuvoje. Čia jie surasti 5 individualiuose ir 6 grupiniuose kapuose bei dvejose vietose laidojimo paviršiuje (viso 27 vikingų laikotarpiui būdingi karoliai). Tai yra šiek tiek gausesnis paplitimas nei įprasta didesnėje Lietuvos dalyje, išskyrus pajūrio regioną (Kuncienė 1981). Dauguma jų yra įprastų tipų, datuojamų X–XI amžiais (kai kurie IX–XIIa.), tačiau trijuose grupiniuose kapuose surasti auksuoti karoliai papildoma keturias anksčiau skelbtas šių karolių radimvietes (Kuncienė 1981).

Gausią dirbinių grupę sudaro apyrankės. Jos surastos apie 40 % nagrinėjamo laikotarpio (VIII–XII a., įvertinti iki 1998 m tyrimų duomenys) kapų. Tiesa, daug kur atrasti tik fragmentai, ir tai apsunkina atskirų jų tipų apibūdinimą. Tokia jų gausa artima kai kuriems Lietuvos pajūrio kapinynams (pvz., Lazdininkams – Patkauskas 1978), nes paprastai kitur Lietuvoje šio laikotarpio kapuose jos pasitaiko rečiau (pvz., Jauneikiuose – Vaškevičiūtė 1987:87; Pamusyje – Kuncienė 1973a; Grigiškėse – Kuncienė 1983). Galima pažymėti, kad apyrankės yra retas papuošalas vėlyvesniuose, jau istorinius XIII–XIV a. laikus siekiančiuose kapuose – Barinėje, Tulpiakiemyje (Petrulienė 1995, Varnas 1995). Tad tokia apyrankių gausa įtakoja ir bendrą kapų datavimą. Marvelėje jos randamos įvairių tipų, pav.60. Gausiausia yra juostinių, neretai plėtėjančiais galais apyrankių grupė, tačiau ji ir mažiausiai informatyvi, nes tokios apyrankės plačiai randamos visoje Lietuvoje. Svarbiau būtų aptarti būdingesnius atskiriems kraštams tipus. Negausios, bet gan žinomos yra „kuršiškos“ gyvuliniais galais apyrankės, tiek ryškia galvute, tiek stilizuotais galais. Jos datuotinos X–XII a. (Volkaitė-Kulikauskienė 1970:182). XII plogo grupiniame kape buvo surastos kelios (3) retos Lietuvoje vytinės apyrankės (datuojamos VIII–XI a. – LAA IV 1978:105; Novgorode jos būdingos XI–XIII amžiams – Caune 1984:27). V–VII a. Marvelės degintiniams ir griautiniams kapams būdingos apyrankės storėjančiais galais, tačiau tam tikras jų tipas su stačiakampio ar artimo trapeciniui pjūvio galais ran-

60 pav. Apyrankių tipų diagrama

61 pav. Profiliuotu lankeliu apyrankės (Marvelė, 188 žirgo kapas /11 ir XII ploto grupinis kapas /likusios/)

damas ir vėlyvesniuose VIII–IX a. kapuose (491, 506, 785, grupinis 817). Vėlyvos apyrankės atspindi pajūrio baltams būdingą tradiciją (Tautavičius 1996:250). Surasta keletas trikampio pjūvio platėjančiais galais (skardinių) apyrankių (kapai 549, 841, 856?, grupinis 855 kapas), datuojamų IX–XI a. ir būdingų Lietuvos pajūrio kapinynams (Tautavičius 1996:252).

Didelę grupę sudaro apyrankės profiliuoto pjūvio lankeliu (iki 14%). Tai apyrankės trikampe iškilia briauna, trikampe smailėjančia briauna, dviem ar daugiau iškilėmis briaunomis bei trikampio pjūvio su ryškiu grioveliu apyrankės, pav.61. Pirmoji grupė literatūroje aptariama kaip būdingiausia žiemgaliams (Tautavičius 1996:253), kitos praktiškai neapibūdinamos. Tačiau vi-

šos jos turi ryškiausias analogijas Žiemgaloje (Atgasis 1980: 97–99), kartais lybių žemėse (Latvijas 1974: pav.50), pavienės pasitaiko kitur Lietuvoje ir datuojamos VIII–XI amžiais (Vaškevičiūtė 1985:87; Kuncienė 1973a: 116–117, 1983:55). Marvelėje tokių apyrankių datavimą apibrėžia ir individualių kapų kompleksai (kape 931 su vėlyva lankine laipteline ir pasagine žvaigždiniais galais segėmis, kape 202 su vytine antkakle stambiu kūginiu galu, kape 503 su žalvarine-geležine tordiruota antkakle su kilpele ir kabliuku galuose, kape 786 su balneline antkakle, etc.).

Verta atkreipti dėmesį į keletą literatūroje neaptariamų apyrankių – viduryje išplatėjančią, dekoruotą štapuku. Jos beveik tapachios įvijiniams žiedams su nežymiai išplatintu priekiu. Trys tokios apyrankės surastos griautiniuose mergaičių kapuose (521, 522, 201), viena degintiniame kario kape (trim atvejais iš keturių tai būta dvigubų kapų, kuriuose laidota karys ir mergaitė). Pagal kitas įkapes datuotina VI–VIII a. Labai panašių dirbinių, atrodo, būta tokiu pačiu laikotarpiu datuotuose Linkūnų (Linkuhnen) kapinyno kapuose (kapai 66, 67, 82, 116 – Moberg Files; Andrzejowski, Martens 1995).

Norėtume paminėti dar kai kurias įkapių rūšis, kurių datavimas kiek problemiškesnis. Viena jų – cilindrinų spynų raktai apskrita darbine dalimi, lietuviškoje literatūroje nėra nusistovėjęs jų datavimas. Tuo tarpu Skandinavijoje jie būdingi XI–XII a. viduriui (Wikinger 1992), Nemuno aukštupio miestuose jie randami X a.pb.–XI a. kultūriniame sluoksnyje (Zverugo 1989:123, o nuo XII a. išplinta visai kito tipo raktai). XII ploto grupiniame kape surasti šie raktai skirtini XI–XI/XII a. laikotarpiui, juolab čia neužtikti kiek vėliau gana populiarūs įprastinės formos žalvariniai raktai – papuošalai. Labai gausu XI ir XII ploto grupiniuose kapuose įvairių formų grandinėlių, kurių dauguma plačiai paplitusios I / II tūkst. riboje. Įsidėmėtina tobulai iš plonos vielos pagaminta grandinėlė (jos nareliai artimos aštuoniukei formos, grandinėlė gali būti ištempama arba sutraukiama) – tai skandinaviškos kilmės dirbiniai, datuojami X–XI a. (Ligi 1995:43), dažnai tokie dirbiniai randami su brangiais papuošalais ir apima kiek platesnį laikotarpį (Arwidsson 1989a). Marvelėje ji nereta kai kuriuose grupiniuose kapuose, randama paviršiuje ir yra ryškus ryšių liudininkas.

Žinomas vikingų laikotarpio prekybos kelias, ejęs pietiniu Baltijos pakraščiu. Baltų žemėse pagrindiniai šio kelio liudininkai yra Truso, Gruobinios, Daugmalės bei kitos mažiau garsios gyvenvietės. Tuomet nusistovėjo tarpusavio ryšių modelis, apibūdinamas tam tikromis visame Baltijos jūros regio-

ne cirkulavusių prekių grupėmis. Analogiški dirbiniai aptinkami įvairiose vietose ir atspindi sinchronišką įvykių raidą regione. Tarp nevietinės kilmės prekių galėtume skirti kelias grupes. Visos jos rodo buvusius kultūrinius, etninius ar prekybinius ryšius. Pagal vertę, funkcinę paskirtį visuomenėje bei patekimo kelius prekes galima suskirstyti į tokias grupes:

- ginklai ir kiti vertingi daiktai (nesvarbu, ar įsigyti kaip karo grobis, ar prekių mainų keliu);

- daiktai ir dirbiniai, liudijantys svetimos kultūros įtaką (pvz., tai gali būti laivų kniedės, ledo kabliai etc.);

- dirbiniai ar požymiai, charakterizuojantys ūkinę veiklą, vienodą visame regiono ūkyje (svarstyklės ir svareliai, kapotas sidabras bei monetos, importinės žaliavos);

- dirbiniai, liudijantys tolimus, kartais gal atsitiktinius ryšius (tarkime, įsigyti kaip dovana tolimo žygio metu – Callmer 1988:264).

Peržvelgsime šias grupes, tačiau kai kurie dirbiniai ar jų grupės išsamiau analizuojamos aptariant žirgų kapų įkapes.

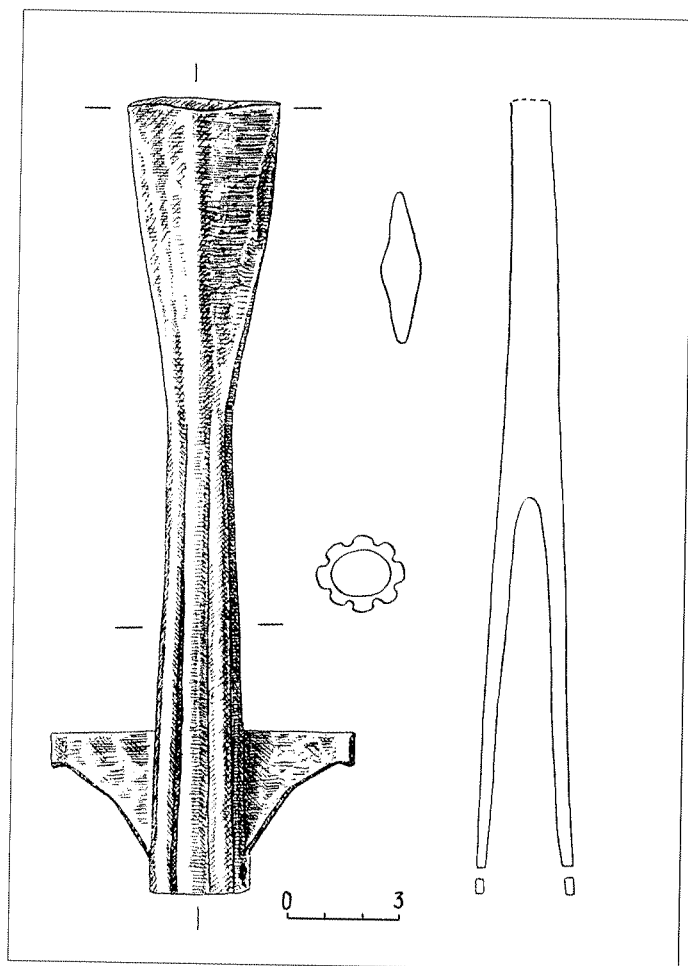
Archeologinėje literatūroje jau įprasta manyti, kad Baltijos regiono kraštuose ginklai sudaro svarbiausią vikingų laikų importo prekių grupę (Jakobs-son 1992, von Mühlen 1975, Herrmann 1994/1995). Vertingi ginklai aptinkami kaip įkapsės bei ginklų lobiuose, retkarčiais pasitaikančiuose kapinynų aplinkoje. Kai kurių dirbinių formos bei ginklų slėpimo būdas parodo aiškias skandinaviškas tradicijas. Štai tokia Marvelės kapinyno lobyje, atrastame jau už kapinyno ribų, buvusios senvagės vietoje, aptikti ietigaliai ir kalavijas. Sprendžiant pagal išlikusią kalavijo skersinio formą, jis skirtinas S tipui pagal J.Petersen'ą (J.Petersen). Kalavijas sulenktas pusiau ir numestas pelkėtoje vietoje (Bertašius 2000c:251). Tai vienas iš retesnių importinių ginklų, o jų radimvietės tėra žinomos Nemuno žemupyje (von Mühlen 1975, Kazakevičius 1996b).

Kitoje vietoje, taip pat už kapinyno ribų, surasti keturi ietigaliai. Vienas jų ypač retas – profiliavimu dekoruota ietigalio įmova yra su dviem sparneliais. Ietigalis sąmoningai perlaužtas ir rasta tik pusė dirbinio. Ietigalio ilgis turėjo siekti apie 0,45 m (*Flügelanzenspitze*, pav.62). Tai retas karinio elito ginklas. Lietuvoje, be Marvelės, berods, težinoma vienintelė tokio dirbinio radimvietė – Kukuose (Cholodinska 1974). Ši vietovė jau yra Gruobinio skandinavų kolonijos „teritorijoje“. Tai Karolingų epochos Vakarų Europos karinio elito ginklas. Ietigaliai su atraminiais sparneliais kildinami iš Frankų

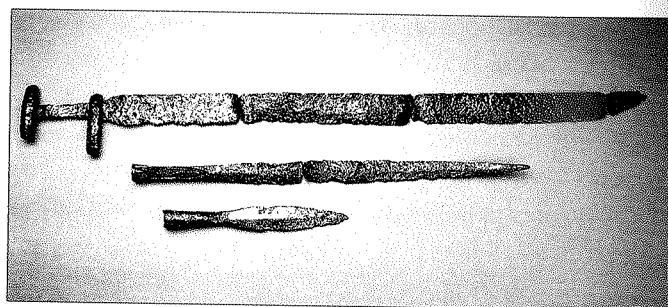
imperijos, atsirado VIII a. pabaigoje kovų su avarais metu. Birkos (Björkö) kapinyne pagal monetas datuota X a. pirma puse (Müller-Wille 1976:136). Tai sunkiai ginkluoto raitelio ginklas, skirtas išversti priešininko raitelį iš balno (Žak, Mačkowiak-Kotłowska 1988). Ginklas nėra dažnas Skandinavijos kraštuose, labai retas prūsų žemėse. Marvelėje surastas ginklas savo ištobulinta forma būdingas X amžiui (palyg. Solberg 1985:63, Braathen 1989, Jorgensen 1992). Pietinį Baltijos pajūrį siekiančiame kelyje tokio tipo ietigaliai pasirodė nuo VIII amžiaus – Frizijoje (Schmid 1986:367), Gruobinioje (Nerman 1958:130). Poros metrų atstumu nuo šio radinio, tame pat sluoksnyje, buvo aptikti dar trys ietigaliai. Visi jie retai Lietuvoje randamų formų, dviem charakteringas tas pats bruožas, kaip ir pirmajam ietigaliui – smarkiai plėtėjančios įmovo leidžia manyti, jog tai smūgio ietis (*Stoßlanze*), skirta raitelių kovai, pasirodžiusi Vakarų Europoje nuo VII amžiaus (Die Alamannen 1997). Ietigaliai žinomi Šiaurės Europos kraštuose, Lietuvoje datuojami X–XI a. (Volkaitė-Kulikauskienė 1981:14). Apibendrinus galima teigti, kad visi ietigaliai galėjo čia patekti iki X a. pabaigos. Tokių ginklų radiniai liudija apie Kauno apylinkės pasiekusių ginkluotų raitelių kovos tradiciją. Kaip ir patys dirbiniai, tradicija turi tolimas nevietines šaknis.

Dar vieną grupę sudaro ietigaliai skliautuotu raštu puošta įmova. Jie laikomi skandinavišku IX a. importu (Kuncienė 1972:210), galbūt tai importas iš Vakarų Europos. Marvelės kapinyne šie ietigaliai rasti 787 ir 671 (grupinis kapas) kapuose. Tokie ietigaliai Suomijoje, Šiaurės Rusijoje datuojami IX – IX/X a. (Wikinger 1992:283, Putj 1996:20), Birkoje (Björkö) IX / X a. sandūra (Müller-Wille 1976:135), Skandinavijoje paprastai VIII / IX riba – IX vid. (Braathen 1989:32–42), baltų kraštuose IX – XI a.pradžią (Kazakevičius 1999:188). Marvelėje datuota IX a. II puse (pagal kapo 787 kompleksą – Bertašius 1996a:15), o kitas, rastas grupinio kapo duobės paviršiuje, liudija vėlyviausią šio kapo formavimosi laikotarpį ir datuotinas X/XI amžių sandūra, galbūt XI a.pradžią. Ietigaliai skliautuota įmova gerai žinomi Kauno apylinkėse (Kazakevičius 1999). Sprendžiant iš jų radimviečių, ietigaliai pateko Nemuno keliu ir toliau plito Nemunu ir Nerimi aukštyn iki Merkinės bei Vilniaus ir net Kretuonių (galima papildyti skelbtus duomenis apie skliautuotus ietigalius šešiais tokiais dirbiniais iš Žvirblių pilkapyno Vilniuje, jie atrasti 39 ir 49 pilkapių kapuose – Žvirbliai*, VAM). Kadangi tai karinio elito, papras-

* Dėkoju Varšuvos Archeologijos muziejaus darbuotojai G.Iwanowskai, supažindinusiai su ruošiama skelbti rankraštine Žvirblių pilkapyno tyrimų medžiaga.

62 pav. Karių elito ginklas – ietigalis su sparneliais (Marvelė, ats. radinys)

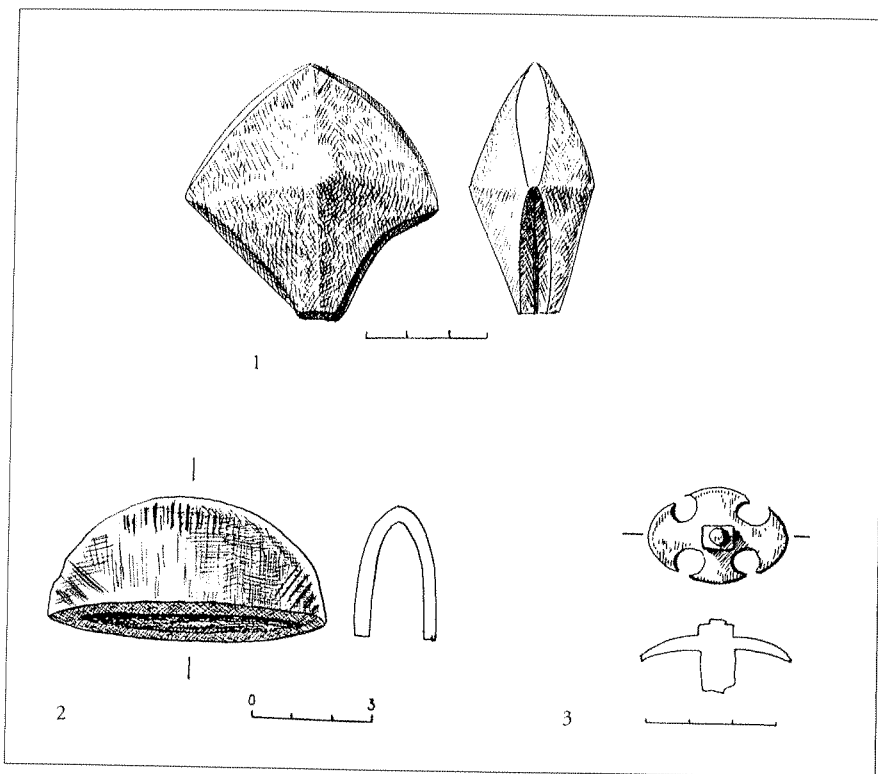
63 pav. Kario ginklai (Marvelė, 787 kapas)

tai karių profesionalų, užimančių vadovaujančią padėtį, ginklas, vėliau palyginsime jų radimvietes su žirgų kapais bei balnakilpių radimvietėmis.

Tobula forma išsiskiria Marvelės 787 kape rastas 54,5 cm ilgio ietigalis, beje, kaip ir dauguma ginklų, perlaužtas pusiau (pav.63). Minėtas kapas puikiai atskleidžia kylantį karinį elitą su vertingiausiais importiniais ginklais bei rangą atspindinčiais papuošalais. Greta ieties, 787 kape aptiktas sulaužytas M tipo kalavijas. Net ir sulaužytais prieš dedant į kapą ginklais kapas reprezentuoja tarpregioninį elitinių karių laidojimo paprotį, gerai žinomą iš ankstesnių laikų. Palyginti reti kapuose kitų tipų ginklai. Galima pažymėti Marvelės kapinyne surastus 9 įtvėriamuosius žeberklinio tipo ietigalius, du individualiuose degintiniuose kapuose, kiti – grupiniuose. Jie laikomi būdingais vakarieniems Lietuvos rajonams (Volkaitė-Kulikauskienė 1981:9), todėl nemažas jų kiekis Marvelėje yra reikšmingas. Nors juos Lietuvoje linkstama datuoti nuo XI amžiaus, tačiau 280 kapas, kuriame surastos ir dvi pasaginės išplatintais galais segės plokščio kvadratinio pjūvio lankeliu, įgalintų šį kapą datuoti ne vėliau X a. (Volkaitė-Kulikauskienė 1970:165). Tokie ietigaliai neretai aptinkami ir kitur Vidurio Lietuvoje (net 26 Rupunionių lobyje) ir rodytų gyven-tojų kultūros didėjantį suartėjimą su pajūrio sritimis.

Kapinyne surastos šešios kalavijų buoželės (jos yra keturių tipų): viena individualiame 711 kape, visos kitos kapinyne paviršiuje ar grupiniame kape. Paprastai jos laikomos skandinaviškos (ar bendraregioninės) kilmės kalavijų dalimis. Dvi jų yra taisyklingos rombo formos, pav. 64–1 (grupiniai kapai XI, XII plotuose), baltų žemėse negausios ir datuojamos XI–XIII a. (Kazakevičius 1996b:85). Dvi pusiau apvalios, dekoruotos nežymių skersinių įkartų grupėmis, priklauso X tipo kalavijams ir datuotinos X–XI a., atspindi šiaurės-vakarų Europos tradicijas, pav. 64–2 (Kazakevičius 1996b:70, Jakobsson 1992:179, Müller-Wille 1976:135). Viena buoželė inkrustuota sidabro plokštelės ornamentu. Natūralu būtų galvoti, kad ji yra gerokai populiarešnio Lietuvoje T (šio tipo kalavijas atrastas 427 kape) tipo kalavijo dalis, tačiau ji rasta kartu su kalavijo rankena be skersinio (sunkiai įsivaizduojama galimybė jį pamesti), stambia centrine buoželės dalimi, tuo panašėdama į S tipą (Kazakevičius 1996b: 42–45), datuotina X–XI a., pav. 65. Dar viena buoželė, atrodo, neturi analogijų Lietuvoje – tai išlenkta ovali stilizuoto kryželio formos plokštelė, pav. 64–3. Literatūroje nurodomos panašios iš Skedemozės (Hagberg 1967: pav.9). Kai kuriuose kapuose (795, 844) bei paviršiuje surasti penki kalavijų skersiniai, matyt, nuo čia aptartų kalavijų tipų (tarp jų – ir dekoruotas skersiniais sidabro grioveliais).

64 pav. Kalavijų buoželės

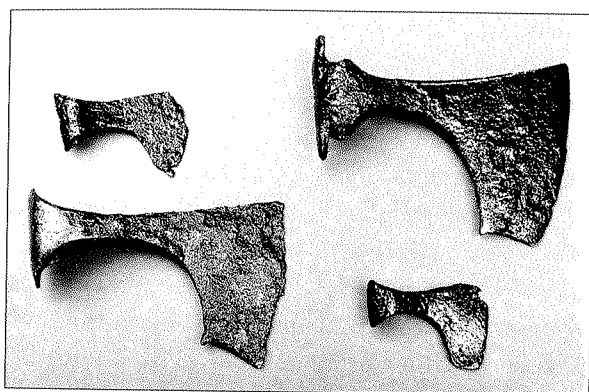

65 pav. Kalavijo dalis – rankena su skersiniu ir buožele

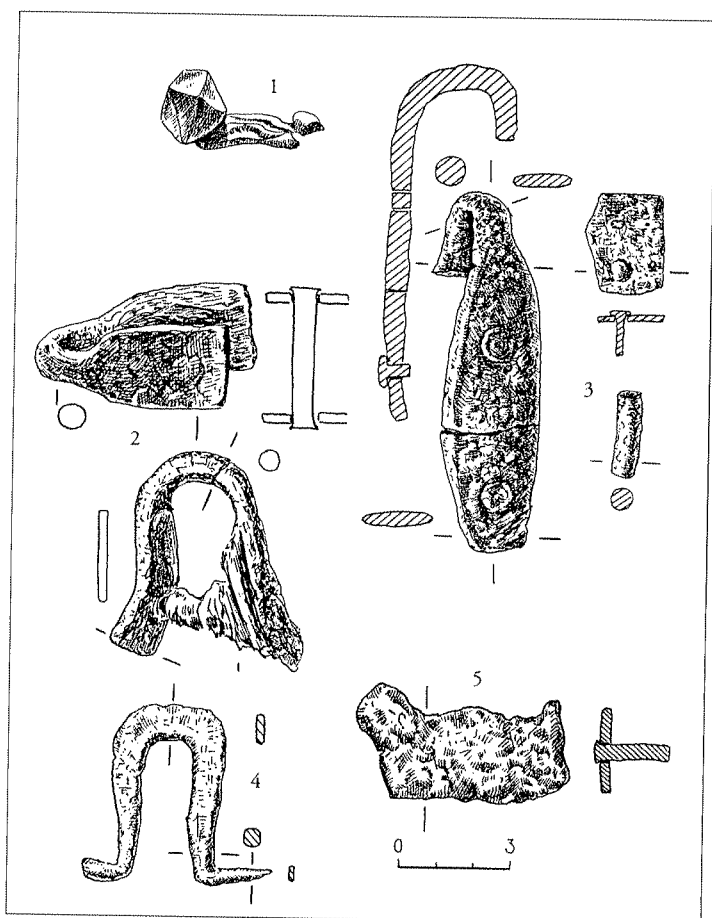
Prie viso šio komplekto dirbinių gerai dera Sargėnų kapinyne rastas kalavijas su įrašu ir ornamentu (Kuncienė 1972:207).

Žalvariniai kalavijų makščių apkalai Marvelėje surasti įvairių tipų kapuose (grupiniuose kapuose, kaip atsitiktiniai dirbiniai ištisiniame degėsingame paviršiuje bei kape 860) ir įgalina datuoti vėlyvesnįjį kremavimo papročio ir degintinių kapų laikotarpį. Jie yra trijų tipų ir primena skandinaviškas tradicijas. Dviejuose kapuose rasti kalavijo makščių apkalai yra tinkamas pavyzdys, patvirtinantis tarpregioninės kultūros bruožus. Apkalai puošti paprasta stilizuota paukščio figūra (*ausgesparte Vogelkörper*), jie plačiai paplitę aktyvios vikingų veiklos metu ne tik visame Baltijos regione, bet ir toliau į rytus bei vakarus, kur siekė vikingų žygiai. Nors randami labai nutolusiuose vienas nuo kito kraštuose, daugelyje tyrinėtų kapinynų jie datuojami X amžiumi (Wikinger 1992), Birkos (Björkö) kapinyne žinomas ir iš IX a. II pusės (Müller-Wille 1976:135). Tai įgalina būtent šiuo laiku apibrėžti jų patekimą į Kauno apylinkes. Nes Marvelėje nežinomi kiek vėlyvesni, būdingi kuršiams, su ryškiai prailgintais šoniniais kraštais ir Prūsijoje datuojami nuo XI a. II pusės (Kulakov 1990a:30), pačiame Kurše nuo XI a. (Asaris 1994), nors šiap jau jie Vidurio Lietuvoje buvo nešiojami ir randami kituose kapinyuose. Pagal šiuos autorius ištisai lietaų (ne ažuūrinį), artimos rombui formos, kukliai dekoruotą Marvelės apkalą datuotume XI a. vid.–II puse, kiti datuoja X–XI a. (Volkaitė-Kulikauskienė 1981:33). Dar vienas, artimas Bore stiliaus ornamentikai, datuotinas IX–X a., nurodoma galima jo kilmė iš Gotlando ar rytų Pabaltijo (Wikinger 1992:313), yra žinomos ir artimos analogijos Gotlando kapuose (Thunmark-Nylen 1998; pav.231).

Marvelės kapinyne vikingų laikotarpio kapuose surasti šeši pentinai (dar keletas smarkiai korodavusių pentinų buvo tautų kraustymosi laikotarpio kapuose). Jie atrasti įvairiuose kapuose (du jų kapuose 570 ir 787, žirgo kape 61, bei XII ploto grupiniame kape). Nors pentinai naudoti per visą vikingų laikotarpį, dažniausiai randami ankstyvesnės šio laikotarpio fazės kapuose ir yra socialinio vaidmens visuomenėje indikatoriumi bei rodo savininko reikšmę besivystančioje politinėje struktūroje (Wikinger 1992:231). Kaip matyti, niekur kape nerandame poros pentinų, ir tai būdinga laikotarpiui iki XI amžiaus (Tautavičius 1996:152). Marvelėje jie yra 4 tipų. Žirgo kape jis vikingiškojo tipo (Perchavko 1978:125) – stambus, su ilgu cigaro formos spygliu, gale dvigubos kilpelės dirželiui. Dauguma autorių datuoja IX–X ar X a. pradžia (Tautavičius 1996:156, Kulakov 1990a:35, Müller-Wille 1976:135), nurodo, kad

66 pav. Kirviai iš grupinio kapo Marvelėje

67 pav. Medinių kibirų dalys – tvirtinimo kilpos, apkalai (2–5), rankenos fragmentas (1). Radiniai iš XI ploto (1), 139 (2), 187 (4), 205 (3) ir 212 žirgo kapo (Marvelė)

jis skirtas sunkiai ginkluotam raiteliui ir liudija vakarietišką karinę organizaciją (Žak, Mačkowiak-Kotłowska 1988:293). Kaip rodo osteologiniai tyrimai, būtent šis žirgas yra vienas iš kelių, manoma atvežtinių (stambesnis, aukštesnis, skirtas raitelio kovai) Marvelės kapinyno žirgų (Bertašius, Daugnora 1997). Nedidelis dekoratyvus, į vidų atlenktais lankelio galais pentinas primena vakarų slavų tradicijas (Tautavičius 1996:155), matyt, perimtas iš vakarų, kur populiarus profiliuotas dyglys (Schmid 1986:371). Du pentinai neištęstu lanku, formuoti iš U pavidalo skardos, dekoruoti paviršiumi, neilgu spygliu, su kniedėmis ir plokštelėmis tvirtinimui, greičiausiai atspindi ankstesnes, baltų kraštuose žinomas tradicijas.

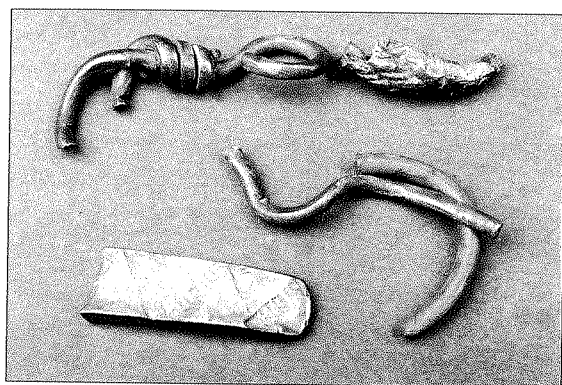
Dar du grupiniame kape surasti pentinai (ištęstas lankelis, U formos, su kniedėmis tvirtinimui, kiek prailgintas smaigas) sutampa su prūsų tradicijom, žinomi IX–X a. (Žak, Mačkowiak-Kotłowska 1988:264) ir XI a. (Kulakov 1990a). Tenka dar paminėti kape 846 surastą vėlyvesnio pentino žvaigždutę, būdingą jau XIII amžiui (Kirpičnikov 1973:68).

Grupiniuose Marvelės kapuose surasta keletas kovos kirvių koto link ištęstais ašmenimis, siauru ilgu liemeniu (pav.66). Lietuvoje jie datuojami XI–XII amžiais (Volkaitė-Kulikauskienė 1981:36), kiek ankstesniu laikotarpiu Rusijoje (Kirpičnikov 1966:38). Gan gerai tokie kirviai žinomi Sambijoje, kuršių bei lybių žemėse (Kulakov 1994b: 46–47). Kurše neretai jie randami grupiniuose kapuose ar aukų su ginklais duobėse. Atkreiptinas dėmesys, kad Marvelėje surasta keli kokybiško darbo miniatiūriniai kirvukai.

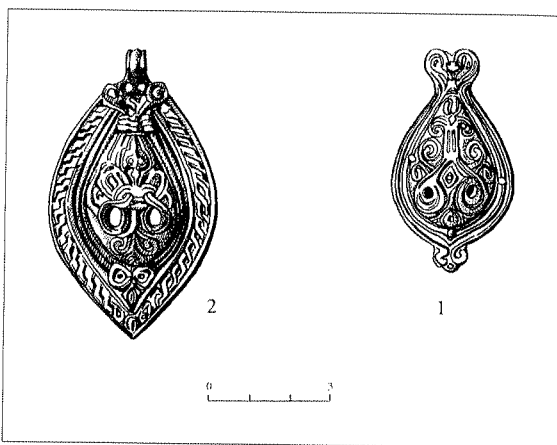
Tai pagrindinės įkapių grupės, charakterizuojančios didžiausio Vidurio Lietuvos aukštaičių kapinyno vikingų laikotarpio kapus. Jos atskleidžia to meto vyravusių ryšių kryptis, parodo, kurios baltų gentys savo materialine kultūra buvo artimesnės Kauno apylinkių gyventojams.

Atskirą grupę sudaro svetimos kultūros įtaką liudijantys dirbiniai. Tai gana gausi medžiaga, rodanti tarpregioninius papročius. Kituose Lietuvos kapinyuose tokio pobūdžio radiniai – retenybė. Papročių, kultūros ir laikmečio požymiu yra tokios „smulkmenos“ kaip kapuose randami medinių dėžių ir skrynių apkalų, metalinių juostelių fragmentai; jau minėti geležiniai raktai, dekoruoti bronzos spirale; kibirų metalinės dalys, vežimo grandinė, pav.67. Tokios įkapės gerai pažįstamos skandinaviškas tradicijas atspindinčiuose kapuose, tai ir bendraregioninės kultūros reiškinys (visame Baltijos pajūryje dažniau ar rečiau kapuose atrandami panašaus pobūdžio dirbiniai). Medžio dirbinių kapuose, ypač skirtingų formų statinaičių, kubilų ir pan. tradicija siekia

68 pav. Kapoto sidabro gabalėliai iš grupinių kapų Marvelėje

69 pav. Kabutis-žvangutis, skirtas papuošti žirgo galvą (1 – Marvelė, ats. radinys; 2 – Kamenkos kap.)

romėniškąjį laikotarpį, šį paprotį žinojo germanų gentys, vėliau paplito tarp Skandinavijoje gyvenusių genčių (Arwidsson, Holmquist 1984). Kadangi gana daug tarpregioniniais bruožais pasižyminčių dirbinių buvo atrasta žirgų kapuose, vėliau juos apžvelgsime plačiau.

Labai svarbi įkapių grupė – liudijanti prekybinius ryšius, charakterizuojanti bendruomenės ūkinę veiklą, apibūdinanti to meto prekybą – yra svareliai ir svarstyklės, randami kapuose bei gyvenviečių kultūriniame sluoksnyje. Kai kuriuose Marvelės kapuose buvo rasti svareliai bei svarstyklių ar jų lėkščių likučiai. Tačiau dažnesnis radinys Marvelėje yra kapoto sidabro gabalėliai – įvairiausių papuošalų, lydinių dalys (440, 547, 796 kapai, grupinis XI plote ir kt.), pav.68. Įprastesnis kapuose kapotas sidabras bei mainams skirti sidabro lydiniai ir susuktos antkaklės rodo prekybos reikšmę Kauno apylinkių gyven-

tojams. Bene pirmą kartą lietuviškoje medžiagoje buvo ryškiau fiksuotas kapoto sidabro pasirodymas kapuose, anksčiau tebuvo žinomos radimvietės Lydnios lobyje (sidabro papuošalų nuolaužos – Vaitkunskienė 1981a:91) bei pavieniai fragmentai Vidurio Lietuvos kapinyuose (Gėluvoje, Šulaičiuose, Obeliuose – Ivanauskas 1996; Ruseiniuose – Ruseiniai,VDKM). Reikia pažymėti, kad ūkio reikšmę labiau liudija būtent kapoto sidabro pasirodymas kapuose, jo kiekis nei svarstyklių ar svarelių gausa radimvietėje (Steuer 1986:275). Kapotas sidabras yra svarbiausias vykusių mainų požymis. Marvelės grupiniuose kapuose atrastos dvi XI amžiaus II pusės Vakarų Europos monetos (Utrechto vyskupo Vilhelmo ir karaliaus Henriko IV denarai – Bertašius 1996:101). Čia atrasti ir gan reti Lietuvoje dviejų tipų sidabro lydiniai bei mainų funkcijai skirtos kelios susuktos į gniutulus sidabro antkaklės ar jų dalys (Bertašius 2000b:7) – tai vis Šiaurės Europai būdingi mainų elementai. Šie reti dirbiniai liudija prekybinius ryšius su Gotlandu bei pietinės Baltijos kraštais, datuojami XI–XII amžiais ir randami dažniausiai Vidurio Lietuvoje (Duksa 1981). Vertindami precizinius svarstyklių svarelius bei kapotą sidabrą, turime pripažinti egzistavus pirklių organizaciją, kuri grindžiant tarpusavio sutarimu sukūrė viso regiono ūkinę sistemą (Steuer 1987:490). Bene svarbiausias šio laikotarpio ypatumas – ūkinio regiono susidarymas, kuris apėmė ir vienijo aplink Baltijos jūrą gyvenusias gentis ir kraštus iki tolimiausių Rusios pakraščių. Prekinio ekvivalento matu regione buvo sveriamas brangusis metalas – sidabras (*Gewichtsgeldwirtschaft*), tapatus buvo genčių materialinės kultūros lygis ir panašiai organizuota prekyba (Steuer 1987). Nereikia stebėtis dėl palyginti negausaus pirklių atributo – svarstyklių ir svarelių radimviečių skaičiaus. Jie buvo reikalingi tik tiesioginiams pirklio – tarpininko mainams, tolesniame prekybos kelyje paprastai apsieita be jų. Jų negausu ir ekonomiškai pažangiausioje Vakarų Lietuvoje (išskyrus Palangos kapinyną) – Prysmančiuose iš 150 IX–XII a. kapų nei vieno pirklio kapo, Girkaliuose ir Kretingoje tik po vieną, Lazdininkuose vos keli (Žulkus 1987:77). Paprastai tokių tikslųjų svarstyklių radimviečių gausiau randama tyrinėtose gyvenvietėse (Steuer 1986:274), Vidurio Lietuvoje jos netyrinėtos.

Iš Marvelės kapinyno radinių galime spręsti apie vietinių ir Baltijos regiono pirklių bendradarbiavimą bei kontaktus. Mainus apibūdinantys dirbiniai ar jų fragmentai apibrėžia kapų datą. Jie liudija prekyvietės egzistavimą. Tai savo ruožtu siūlo ir tam tikrus samprotavimus. Yra žinoma, kad prekyvietė ir sidabro funkcionavimas traukdavo piratus. Kad užtikrintų pirklių saugumą,

būtina kažkokio valdovo – saugumo garanto – valdžia (Roesdahl 1991:118). Ar tai gali būti argumentas X–XI a. Kauno apylinkėse vykusio centralizacijos proceso pripažinimui?

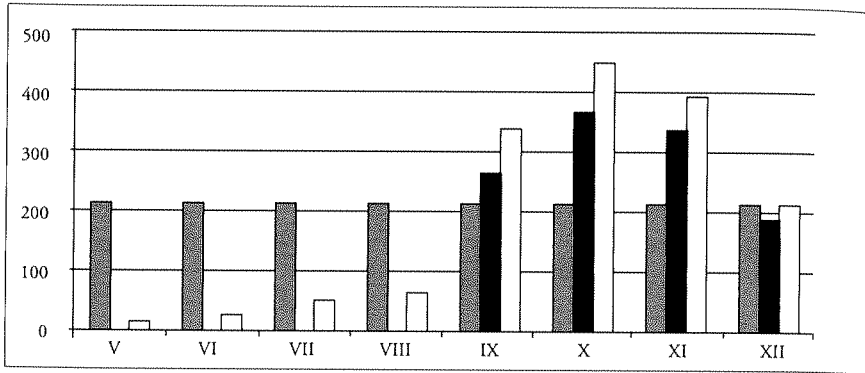
Ieškant atsakymo, toliau darbe panaudosime iškalbingą žirgų kapų tyrimų medžiagą. Pratešiant specifinių dirbinių aptarimą, būtina apžvelgti dar vieną grupę dirbinių, neturinčių aiškios funkcinės paskirties bei tradicijų, retai sutinkamų ir nebūdingų vietiniams gyventojams. Tai tolimų ryšių arba karinių ekspedicijų liudininkai, greičiausiai įgyti kaip dovana. Dėl išvardintų ypatybių mažai tikėtina, kad šie dirbiniai būtų prekybos objektas ir gauti tolimų prekybinių kontaktų metu. Prie tokių dirbinių priskirtume kabutį-žvanguotę, pritvirtintą prie kamanų ir skirtą papuošti žirgo galvą (pav.69–I). Panašios paskirties, bet kitos formos bei dekoru dirbinių retkarčiais pasitaiko Skandinavijos kapinyuose (Callmer 1989). Pati ryškiausia ir bene vienintelė analogija žinoma iš Kamenkos kapinyne, tyrinėto dar 1849 m (ankstesnė Kamenec – Podolsko gubernija) Dnepro pakrantėje rastame kape, pav.69–II (Kirpčnikov 1973). Panašus kabutis žinomas ir iš Suzdalės senamiesčio tyrimų medžiagos (Dubov 1989: pav.39). Abiem atvejais šie kapai priskirti vikingų kariniam elitui. Kape iš Kamenkos, be jau minėto kabučio, buvo atrasti kryžiniai diržo jungčių bei diržo galų apkalai. Analogiški yra Marvelės žirgų kapuose. Tad šie gan netikėti tolimų ryšių ir žygių liudininkai atskleidžia Kauno apylinkių gyventojų judrumą.

Kelios pastabos tiktų apibendrinimui. Marvelėje tėra surastas vienintelis šiferinis verpstukas. Jie yra rytų krypties ryšių rodikliai ir plitę XI–XIV a. (Zverugo 1989:151). Nors šiaip verpstukai nėra retas radinys kapinyne, o vėlyvesnieji šiferiniai gerai žinomi Kauno apylinkėse (Kuncienė 1981:60; Juknevičius 1994:72; Urbanavičius, Urbanavičienė 1988:26). Čia mažai pasaginių segių tor-diruotu ar vytu lankeliu (nors šiaip susidurta su gausia jų įvairove), kurios labai gausiai įvairių tipų kapuose randama įvijinių žiedų išplatintu priekiu (plokštele), kuris dekoruotas rombinio smulkių įkartėlių raštu. Jie nešioti ilgą laiką, tačiau atitinka ypač X–XI amžiams būdingą ornamentą (Sedova 1981, Aun 1992:70). Gausūs paprastų įvijinių žiedų radiniai grupiniuose kapuose atitinka jų ypatingo populiarumo IX–X a. laikotarpį tarp baltų genčių (Rozenfeldt 1982:93). Kiek vėlyvesniam laikotarpiui būdingi pastorintu priekiu žiedai gan reti Marvelės kapuose. Visa tai įgalina tik nedidelę dalį kapų datuoti XII amžiumi, tik pavienius – XIII a., dauguma kapų skirtini laikotarpiui iki XII a.

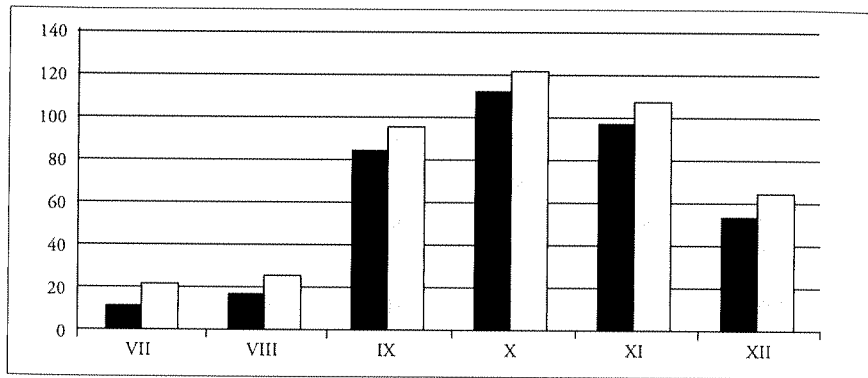
Sprendžiant vėlyvųjų degintinių kapų datavimo klausimą, susiduriame su jų suardymo problema. Neretai tyrimų metu fiksuotame laidojimo paviršiuje randamos įkapės laikomos patekusiomis iš suardytų kapų. Marvelėje turime atmesti kapų suardymo galimybę (išskyrus, žinoma, pavienius atvejus). Tai įrodo tiek vakarinėje, tiek rytinėje kapų grupėse randami akmenų grindinėliai paviršiuje bei su gausiomis įkapėmis nesuardyti kapai, ištirti paviršiuje, tiesiog po velėna. Kad kapai nesuardyti, liudija ir žirgų kapų medžiaga, aukotų gyvulių palaikai paskleisti paviršiuje – kaulai neišsimėtę atsitiktinai, bet pasklidę apibrėžtuose, fiksuotuose plotuose (Bertašius 1995).

Remiantis čia pateiktais samprotavimais, atliktas vikingų laikotarpio kapų datavimas. Tenka pripažinti, kad jis nėra pakankamai tikslus, nes nemaža dalis kapų datuojama daugiau nei vieno šimtmečio ribose. Tačiau tokie paskaičiavimai įgalina fiksuoti gyventojų kaitos procesus, pav.70.* Šis skaičiavimas nėra kiek neiškreipia chronologijos, nebent tik švelnina kontrastus tarp atskirų šimtmečių. Pažymėsime, kad šiais skaičiavimais nesiekta tikslios statistinės analizės. Jie skirti vyraujančių tendencijų išaiškinimui.

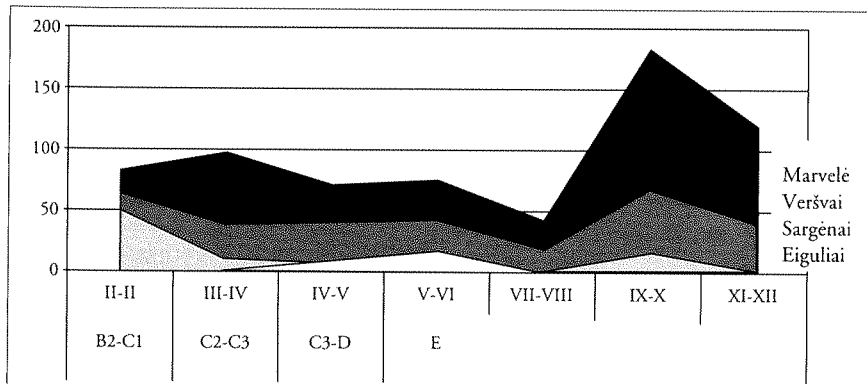
* Nustatant grupiniuose kapuose bei kapinyne paviršiuje palaidotų mirusiųjų skaičių, remtasi tokiais samprotavimais. Patebėta, kad Marvelės kapinyne individualiame kape viduriniškai randama 1,27 segė (skaičiuota pagal VIII/IX–XII a. kapuose rastų įkapių skaičių). Vikingų laikotarpiu datuotų kapų su segėmis dalis siekia apie 10% (25 kapai iš 250, pagal pasiskirstymą šimtmečiais datuotų IX–XII a.). Tačiau negalime tiesiog taikyti šių koeficientų vertinant mirusiųjų skaičių, palaidotų grupiniuose kapuose. Kadangi grupiniai kapai turi ypač ryškias analogijas Vakarų Lietuvoje, pasinaudosime V.Žulkaus tam kraštui atliktais skaičiavimais (Žulkaus 1987, 1989: 12–14). Panaudojant minėtą proporciją, galėtume manyti, kad 2001 metų duomenimis Marvelės grupiniuose kapuose palaidotų mirusiųjų skaičius, kuriems kaip įkapė dėta segė, siektų 172 (219 : 1,27 = 172 kapai, kur 219 – bendras segių ir jų fragmentų skaičius grupiniuose kapuose bei atsitiktinai surastų paviršiuje, bet neskaičiuota liežuveliai), o bendras kapų skaičius taikant paplitimo procentą Marvelėje (apie 10%) siektų net 1720. Palyginkime su Vakarų Lietuva, kur jos ypač būdingos vyrų kapams ir jų vidurkis X–XI amžiaus kapuose sudaro apie 0,75 segės / vyro kapui. Vadinasi, palaidotų mirusiųjų skaičius grupiniuose kapuose – apie 584 (219 : 0,75 = vyrų kapų skaičius, x 2 = 584). Siekiant tikslesnio atitiktens (norėdami suderinti Lietuvos pajūrio grupiniuose kapuose palaidotų mirusiųjų skaičių su Vidurio Lietuvoje pagal analogišką paprotį palaidotų mirusiųjų skaičiumi) šiuos abu skaičius, t. y. pagal seges prognozuojamą kapų skaičių Vidurio ir Vakarų Lietuvoje suvidurkinkime. Gauname 1152. Tiesa, neturime argumentų, kad pagrįstume tokį vidurkio panaudojimą skaičiavimuose, tačiau nesant kito būdo tai visiškai priimtina. Ir pateisinama, nes grupinio laidojimo paprotys ypač būdingas pajūrio baltų gentims, dėl tos pačios priežasties negalime tiesiog taikyti Vidurio Lietuvai suskaičiuotos kapų visumos (584). Atitinkamai, (pagal grupiniuose kapuose surastą radinių įvairovę ir gausą, sudegusių kaulų kiekį) kiekvienam tokiam grupiniam kapui (jų Marvelėje net dešimt) apibrėžtas jų formavimosi laikotarpis 1,5 – 3 šimtmečių ribose. Pavieniai (individualūs) kapai, datuojami 2 ir daugiau šimtmečių tikslumu, buvo sugrupuoti formaliai, tai yra apibrėžto periodo kapai aritmetiškai po lygią dalį skirti kiekvienam šimtmečiui. Siekiant išsamesnių duomenų, turėtume įvertinti ir tikėtina dar netyrinėtų kapų skaičių Marvelėje. Remiantis ligšioline tyrimų praktika, tuo, kad ištirta 4/5 kapinyne teritorijos, individualių kapų skaičius turėtų padidėti apie 15%.

70 pav. Degintinių kapų skaičiaus diagrama: individualūs kapai, grupiniai kapai (IX–XII a.), bendras skaičius

71 pav. Gyventojų skaičiaus kaita – paskaičiuota Uberlaker 1989 ir Ascadi, Nemeskeri 1970 metodais

72 pav. Bendruomenės gyventojų skaičiaus prognozė remiantis Marvelės, Veršvų, Sargėnų, Eigulių kapinynų duomenimis.

Tuo būdu, remiantis pateiktais samprotavimais, galime paskaičiuoti gyventojų populiaciją. Literatūroje yra priimta skaičiavimams taikyti skirtingų autorių metodiką. Kelių metodų panaudojimas įgalina gauti geresnius rezultatus. Skaičiuota pagal D.Ubelaker (Ubelaker 1989) ir pagal G.Acsadi, J.Nemeskeri (Acsadi, Nemeskeri 1970) paruoštas formules. Gauti rezultatai grafiškai atvaizduoti pav.71. Pasvarstykime galimą jų interpretaciją.

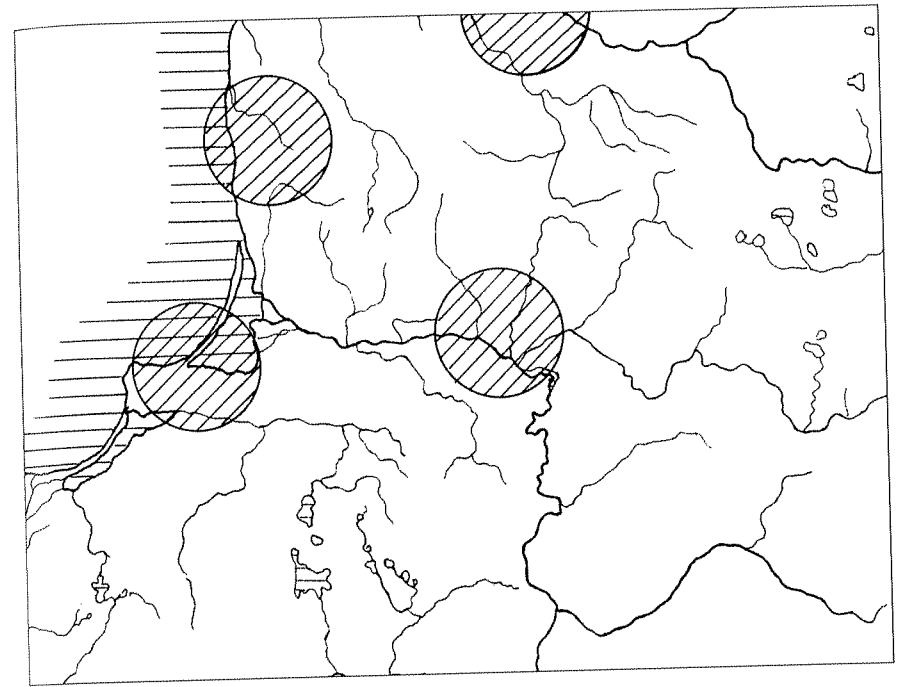
Akivaizdžiai matome palaipsnį nuoseklią deginimo papročio raidą, kurią atskleidžia individualių degintinių kapų gausėjimas, pav.70–1. Pasirodęs romėniškame laikotarpyje (III amžiuje), šis paprotys palaipsniui plinta (iš V amžiaus žinome bent kelioliką tokių kapų), išsivyrėja VI–VII a. ir visiškai išstumia griautinio laidojimo būdą – VIII amžiuje tokių kapų jau nežinome. Toks palaipsnis papročio plitimas liudija ne jo „atnešimą“ iš svetur, bet tolerantišką vietinių gyventojų požiūrį į papročių įvairovę (ilgą laiką vyrauja biritualizmas – kartu praktikuojami abu papročiai). Pav.70–2,3 kreivės įvertina grupinių kapų ir bendro kapų skaičiaus kaitą per amžius. IX a. fiksuotas aiškus šuolis. Reikia pripažinti, kad jis gali būti kažkiek įtakotas ir netikslaus kapų skyrimo VIII, IX ar X šimtmečiams. Bet tai tik švelnintų kapų skaičiaus kreivės perėjimą iš vieno šimtmečio į kitą, o ryškus kapų augimas IX – X amžiais yra neabejotinas faktas. Be to, reikia įvertinti aplinkybę, kad apie VIII amžių nustojama laidoti Seredžiaus, Plinkaigalio, Eigulių, kiek anksčiau Kalniškių kapinyuose, nutrūksta tęstinumas Pavilkijo kapinyne.

Panašų, bet nuosaikesnį vaizdą gauname apžvelgdami gyventojų skaičiaus raidą, pav.71. Jų staiga pagausėja IX amžiuje. Pokytis siekia nuo 16–26 pastoviai gyvenusių VII – VIII amžiais (įvertinant kad nedidelė griautinių kapų dalis /apie 20/ gali būti iš VII amžiaus) iki 112–122 gyventojų X amžiuje. Tai nėra ypač žymus pokytis, tiesiog šeimų padaugėjo nuo 4 iki 15–20, tačiau antrasis skaičius liudija buvus jau nemenką gyvenvietę. Tai galima susieti su labai aktyvia vikingų veikla Baltijos jūros regione nuo VIII a. pabaigos. Arba su nuo seno žinomais prekybos keliais upėmis – Nemunu, Nevėžiu, Dubysa. Kažkiek galėjo įtakoti klimato pokyčiai, pagerinę sąlygas laivybai upėmis. VIII amžiuje labai suaktyvėja kuršiai, o X a. čia fiksuojamas ryškus feodalizacijos procesas (Žulkus 1989:32), galėjęs paskatinti išievių bangą. Įdomu, kad istorinėje Lietuvoje (be Žemaitijos) 3 iš 5 vietovardžių, susijusių su kuršiais, yra žinomi būtent Vidurio Lietuvoje – *Kuršiai* prie Ukmergės, Ramygalos, *Kuronai* (Ochmański 1981:116). (Paskutinio vietovardžio kilmę lyg patvirtintų ir pro jį tekantis *Arvysto* upelis prūsiškos kilmės vardu – Vanagas 1981:48). Būtina

prisiminti ir Sambijoje vykusius procesus, kur, manoma, visuomenė buvo arti valstybės sukūrimo, o Sambijos kariauna didžia dalimi lėmė visuomenės pastovumą ir užtikrino prekybos kelių baltų žemėse funkcionavimą (Kulakov 1990b:191). Visa tai ir galėjo būti šio reiškinio priežastimi, juk reikėjo aktualizuoti seniai žinomą prekybos kelią, plečiant Baltijos regiono ūkinę sistemą.

Toks staigus gyventojų skaičiaus didėjimas nėra unikalus reiškinys. Saaremoje XI–XII amžiais žinomas staigus gyventojų skaičiaus didėjimas – (3–4 kartus), susijęs su prekybos augimu (Ligi 1995:41). Netiesiogiai šiuos kitimus patvirtina piliakalnių gausa regione. Jiems įruošti reikėjo didelių pastangų, jų įrengimas vyko vikingų laikotarpio II pusėje (X–XI/XII a.).

Iš tapačių laidojimo papročių egzistavimo ir kituose Vidurio Lietuvos kapinyuose galime spręsti apie analogiškas ar labai panašias gyventojų raidos tendencijas. Žinoma, visa ši medžiaga nėra pakankamai tiksli ir įgalina pasekti tik bendriausias tendencijas. Tačiau pabrėžiant Kauno miesto priešistorę ir aplinkybes, sąlygojusias miesto atsiradimą XIV a. pabaigoje, tokie duomenys yra reikšmingi. Tad, remiantis Kauno mieste tyrinėtų kapinynų (Marvelė, Veršvai, Sargėnai) medžiaga, pav.72 ir pateikiamas bandymas prognozuoti šiuos kapinynus palikusios bendruomenės gyventojų skaičių. Aišku, būta kelių vienas nuo kito nelabai nutolusių kaimų, tą liudija ir atskiri kapinynai. Nežinome, ar Marvelės kapinyne buvo laidojami mirusieji iš kelių kaimų, ar visi jie gyveno vienoje stambesnėje gyvenvietėje. Jei taip, kur būta šios gyvenvietės? Ligšioliniai archeologų tyrimai neatskleidė šios paslapties. Tačiau ar visa tai paslaptis? Dar XIX amžiaus viduryje Rusijos generalinio štabo karininkų surinkti duomenys bylojo apie senosios pagoniškos kultūros radimvietes. Beveik prieš pusantro šimto metų išleistame leidinyje (Materialy 1861) rašoma, kad kairiajame Nemuno krante, 2,5 varsto nuo Kauno, vieno skardžio pakraštyje yra krūmais apaugęs keturkampis apkasas, panašus į nedidelį redutą. Galima spėti, kad tai kažkokio su religija susijusio paminklo likučiai, nes netoliese, prie taip vadinamos Marvelės griovos, esančios ne toliau kaip varstas nuo miesto, 1853 metais p. Polevskis atrado pagoniškų apeigų vietą, kurioje lietuviai degindavo mirusiųjų kūnus. Vieta išsiskiria itin tamsios ir riebios žemės sluoksniu, siekiančiu pusantro aršino (beveik 1,07 m) storį. Po juodžemio sluoksniu randami smulkūs žmonių kaulų trupiniai (ypač daug dantų), o virš jo susiformavo storas molingos dirvos sluoksnis. Ši radimvietė yra prie pat Marvos upelio, tekančio vaizdingu tarpekliu. Žvelgiant tyrinėtojo žvilgsniu – tai pakankamai svarbi informacija. Vikingų laikotarpio įtvirtintos gyvenvietės, ypač įkur-

73 pav. Panašaus kultūrinio ir ūkinio modelio regionai baltų kraštuose

tos prekybos kelių ar sezoninės prekyvietės vietoje, būdavo įtvirtinamos žemės pylimais. Atrodo, ši informacija liko nepastebėta praeities tyrinėtojų. Žymiai vėliau garsus Lietuvos praeities tyrinėtojas P. Tarasenka dar kartą užsiminė apie vikingų laikų gyvenvietę Marvelėje (Tarasenka 1958). Paruošęs ir paskelbęs straipsnių ciklą apie artimiausių Kauno apylinkių archeologinį paveldą, jis aprašė potvynių plaunamos gyvenvietės liekanas, kurioje randama žiesta keramika. Gyvenvietės sluoksnis tęsėsi išilgai Nemuno, jo soris siekė vieną metrą. Tačiau ir tada nesiimta tyrinėti atrastas gyvenvietės liekanas ar fiksuoti radinius.

Marvelės kapų įkapių apžvalga ir radinių palyginimas atskleidžia gausias analogijas su pajūrio baltais. Pirmiausia tai pasakytina apie seges. Ši tendencija – kartoti, pamėgdžioti vakarų baltams būdingas formas – išryškėjo jau tautų kraustymosi laikotarpyje. Didelėje teritorijoje formuojasi panašios kultūrinės orientacijos (kultūrinio modelio) bendrija. Vėlyvesnė dirbinių formų raida dar paryškina aptartą tendenciją. Galiausiai – puošybinių elementų tapatumas (ir drabužių nešiosenos panašumas) matyti iš pasaginių segių išplitimo arealo.

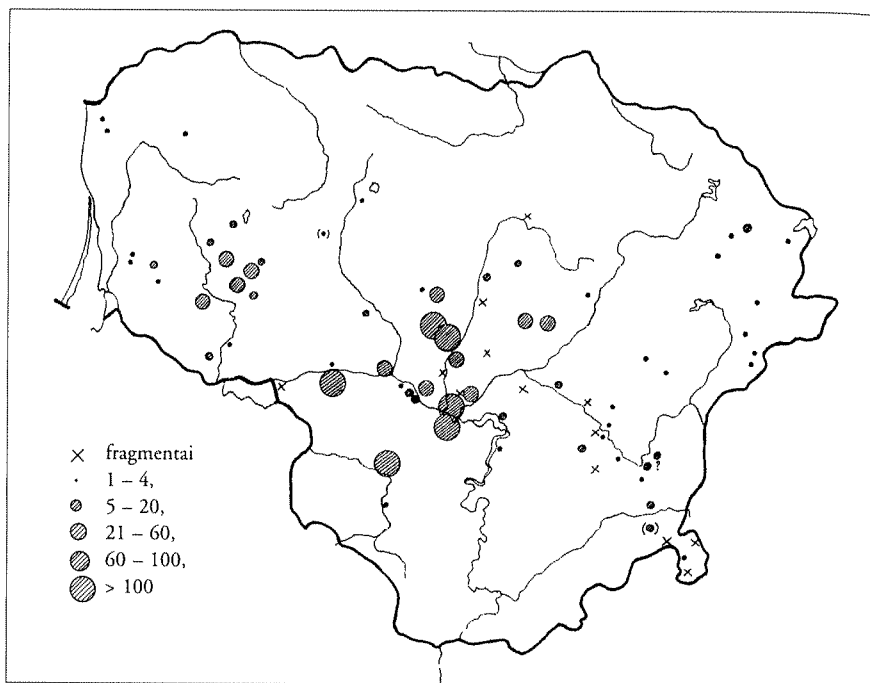
Baltų teritorijoje žinomos kelios gausaus jų paplitimo vietos – Kuršas, Sambi-ja, Žiemgala bei Kauno apylinkės. Kartu su Gotlandu šie kraštai sudaro tam tikrą „ratą“, jungiamą prekybos kelių. Baltiškose žemėse susidaro lyg uždara sistema su gausesnėmis šių dirbinių radimvietėmis, lyg atsparos punktais prekybinių kelių susikirtimo vietose, pav.73.

Apie ryšius su pajūrio baltais mes galime spręsti iš papuošalų nešiojimo, apyrankių gausos kapuose (tik Lietuvos pajūrio vikingų laikotarpio kapuose gausiau randamos apyrankės). Neabejotinai ryškios analogijos su žiemgalių papuošalais. Tai ir minėtos apskritos skardinės bei lietos segelės, tai ir profiliuoto pjūvio lankeliu apyrankės bei kai kurie segių ir antkaklių tipai. Manome, ši apžvalga daugeliu aspektų leidžia į Kauno apylinkių gyventojus žvelgti kaip į vakarų baltų kultūrinio regiono atstovus.

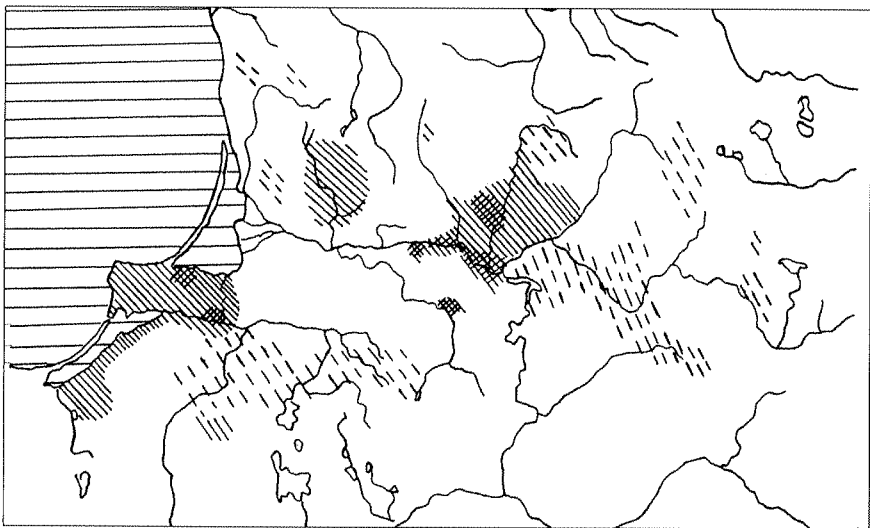
ŽIRGŲ KAPAI, PROBLEMOS, INTERPRETACIJA

Baltų genčių teritorija skiriasi gausiais žirgų kapais, būdingais tautų kraustymosi ir vikingų laikotarpio kapinynams. Dar senesnės, romėniškojo laikotarpio, žirgų kapų radimvietės gerai žinomos prūsų kultūros tyrinėtojams. Tyrinėtojų dėmesį ypač traukė V – XI amžių prūsų kapai su žirgais. Tačiau atskiros tyrimų studijos šie kapai nesulaukė, nes pagrindinis dėmesys buvo kreipiamas į turtingas įkapes. Pagrindiniu šaltiniu ir dabar lieka daugiau kaip prieš trejetą dešimtmečių paskelbtas lenkų archeologo J.Jaskanio darbas (Jaskanis 1966). Nuo XX amžiaus vidurio sužinota apie žirgų kapus Kauno apylinkių kapinynuose. Paprastai jiems buvo skiriama atskira kapinyno dalis, kapų gausa davė pagrindą kalbėti apie masinius žirgų kapus. Dalis šių kapų tyrinėta daugiau nei prieš pusę šimtmečio, 4 / 5 dešimtmečių riboje (Veršvai, Grauziai), tyrimai atlikti skubotai. Nemažai tokių kapų atrasta vėliau tyrinėtuose Vidurio Lietuvos kapinynuose. Apie šiuos kapus dažnai kalbama labai bendrai, Lietuvos mastu imant kaip vieną visumą. Tačiau kartografuojant VII/ VIII – XII a. Lietuvoje tyrinėtus žirgų kapus išryškėjo regioniniai skirtumai, pav.74 (Bertašius 1998b. Kadangi kol kas nėra atlikto bent kiek tikslesnio žirgų kapų datavimo, datuojama 2–3 šimtmečių tikslumu, tad apibendrinant vertinti tie kapai, kurie neskiriami ryškiausiai tautų kraustymosi laikotarpio etapui – V–VI amžiams, bet ėmė plisti vėliau. Čia nežymėti „simboliniai“ žirgo kapai, kuriuose randamos tik žirgui būdingos įkapsės – tai nelygiavertis reiškinys, jis rodo žirgų aukojimo papročio nebuvus. Nežymėta ir dauguma „de-gintinių“ žirgų kapų, dažnai nepakanka tą patvirtinančių duomenų – paprastai randamos apdegę įkapsės, retkarčiais neidentifikuoti sudegę kaulai: palyg. Tautavičius 1977 – toliau darbe apie tai plačiau.)

Apibendrinant nebuvo išskirti kelių skirtingų tipų žirgų kapai – auka (kartais literatūroje ši sąvoka taikoma apibūdinti kapams, kuriame randamos tik atskiros gyvulio kūno dalys), kapas su išlikusiais palaikais bei sudeginto žirgo kaulai – savo esme tai lygiaverčiai kapai, panaši laidojimo forma. Skiriasi tik pats prie kapo atliekamas ritualas, kurio metu mirusiajam aukojamas žirgas

74 pav. VII-XI a. žirgų kapų (A, B ir C kapų tipai) paplitimas Lietuvoje (radimviečių sąrašas III priede)

75 pav. VII-XI a. žirgų kapai baltų žemėse. Gausesnės kapų radimvietės intensyviau užbrūkšniuotos

(Niekur užsienio literatūroje jie neskiriami į atskiras grupes ir apibūdinami kaip žirgo kapas). Vikingų laikų gausiausios šių kapų radimvietės yra Vidurio Lietuvoje, jos ir išskiria šį regioną tarp visų baltų genčių (pav.75). Kauno apylinkėse tyrinėti žinomiausi žirgų kapinynai (Veršvai, kur ištirta 185 žirgų kapų su ne mažiau 217 individų palaikais /šiuo atveju 64 kapas vertintas kaip vieno žirgo kapas bet ne aštuonių, nes nėra osteologiškai nustatytas individų skaičius kape/, Marvelė su beveik 240 kapų ir iki 280 individų palaikais, tyrimai tęsiami, Pakalniškiai – 236 žirgų palaikai, Graužiai – 151 žirgo palaikai, Nendriniai – 105 žirgų palaikai). Bandant išreikšti kapus absoliutiniais skaičiais gausime labai iškalbingą rezultatą. Rytinėje Lietuvos dalyje, į rytus nuo Nemuno, Šventosios priskaičiuotume iki 90 žirgų kapų; Žemaitijos – Skalvijos paribyje jų telkiasi iki 190, tuo tarpu Vidurio Lietuvoje virš 1300 tokių kapų. Tai tik patvirtina žirgų aukojimo paprotį ir kapus esant vienu ryškiausių Vidurio Lietuvą charakterizuojančių požymių. Tokią išvadą paremia ir kartografuota medžiaga, kapinynų su gausiais žirgų kapais išplitimo teritorija. Stambieji kapinynai išryškina šios aukštaičių kultūros centrą tarp Josvainių – Kauno – Jurbarko (kiek nuošaliau lieka Nendriniai). Ji akivaizdžiai sutampa su kitais požymiais apibrėžta Vidurio Lietuvos teritorija. Kitur baltų žemėse panašų reiškinį randame tik Prūsijoje. Sambijoje kai kur užtinkami kapinynai su dideliu palaidotų žirgų skaičiumi – bene panašiausias laidojimo papročiais ir žirgų kapų skaičiumi Zophen (Suopynų) kapinynas. Remiantis šį kapinyną nagrinėjusio autoriaus duomenimis, jame ištirti 183 žirgų kapai ar kapai su žirgo įkapėmis, ankstyviausi atsirado VI amžiuje, tačiau didžioji žirgų kapų dalis datuota VIII a.II puse – XII amžiumi: Heym 1938. Sprendžiant iš skelbtos medžiagos – žirgų kapų skaičius galėjo viršyti 160, likusieji – įkapės: Kulakov 1990a. Vikingų laikais dideliu žirgų kapų skaičiumi skiriasi Wikiau (Irzekapinis, su 107 kapais – Kulakov 1990a). Elbliongo apylinkėse išsiskiria darbe jau ne kartą minėtas Nowinkos kapinynas su 51 žirgo kapu, trys iš jų dvigubi, datuota VI–VII amžiais (Nowinka, GAM). Olštyno apylinkėse tyrinėtas Dautmen-Tumiany kapinynas su 33 žirgais (Baranowski 1996). Abu minėti kapinynai datuojami VI–VII a. laikotarpiu.

Kauno apylinkių kapinynuose šie kapai paprastai randami atskiroje kapinyno dalyje. Tokia dalis kapinyno su tankiais žirgų kapais užima nevienodą padėtį kitų kapų atžvilgiu. Kartais jie išsidėsto šiaurinėje (taip buvo Barinės, Pavilkijo kapinynuose), pietinėje (Pakalniškiuose, Rimaisuose), vakarinėje (Veršvuose), rytinėje dalyje arba keliose vietose (Marvelės pavyzdys, kur kapai

išsidėsto rytinėje bei vakarinėje kapinyno dalyje, pav.26). Kitų kapų atžvilgiu žirgų kapai būna įvairioje padėtyje, kartais ši kapų grupė sudaro atskirą telkinį (Marvelė, Pakalniškiai), kartais išsidėsto siaura juosta, kurioje laidota kelios eilės žirgų (Seredžius, Nendriniai, Marvelė).

Tyrinėjant šiuos kapus iškyla jų kilmės bei datavimo problemos. Aiškėja ir įvairūs neapibrėžtumai ataskaitose apibūdinant šiuos kapus. Sudėtingą jų datavimo klausimą sąlygojo užimama atskira žirgų kapų padėtis kapinyne. Iki šiol nėra nusistovėjusių kriterijų skirti šiuos kapus apibrėžtam laikotarpiui. Paprastai jie apibūdinami kaip IX – XII amžiams būdingi kapai (A. Tautavičius, O. Kunčienė, R. Volkaitė-Kulikauskienė). Tačiau kartais aiškinama, kad tai yra atsitraukusių nuo kryžiuočių puolimų prūsų palikimas ir datuojami XIII–XIV amžiais (Urbanavičius 1994:52, 1993:15; Varnas 1995:260), arba XI – XII amžių laikotarpiu (Kulakov 1994a:154). Ar pagrįsti tokie sąmprotavimai? Tenka pastebėti, kad išsamiam ir pagrįstam atsakymui surasti reikėtų atskiros studijos. Šiuo atveju apsiribosime kai kuriais kapus charakterizuojančiais bruožais, įgalinančiais suformuoti kiek kitokį, nei ką tik apibūdintas, požiūrį.

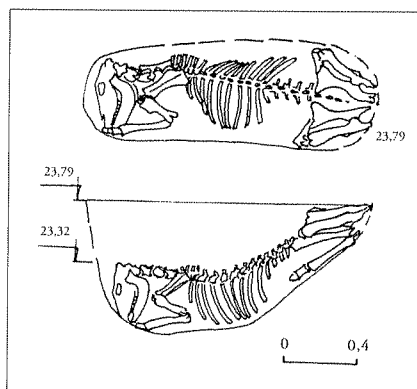
Manom, kad aiškumo šiuo klausimu pirmiausia teikia Nendriniai. Nors tyrinėtojas linkęs kapinyną datuoti vikingų laikotarpiu, IX–XIII amžiais (Merkevičius 1968), tyrimų medžiaga atskleidžia kiek kitą vaizdą. Šiame nagrinėjime negalime remtis kapo duobės forma, žirgo griaučių padėtimi kapo duobėje – tai nėra laikotarpį charakterizuojantys bruožai. Tačiau žirgo laidojimo kryptis liudija tam tikrus ryšius. Jei žvelgsime į romėniškojo ar tautų kraustymosi laikotarpio prūsų žirgų kapus, matysime, kad paprastai gyvulio galva orientuota pietų ar pietryčių kryptimi, gerokai rečiau atrandami kapai su kita kūno orientacija. Toks paprotys būdingas tiek Olštyno, tiek Elbliongo apylinkių kapams, didele dalimi ir vėlyvesniems Sambijos žirgų kapams. Iš kitų Vidurio Lietuvos kapinynų Nendriniai skiriasi būtent žirgų laidojimo kryptimi – tik čia palaidotų žirgų kūnai orientuoti kryptimi, charakteringa prūsų žirgų kapams, ypač sūduvių kultūros kapams. Visuose kituose kapinyuose laidotų gyvulių kūnai orientuoti galvomis į vakarus-šiaurės vakarus ar artima kryptimi. Dar vienas bruožas Nendrinų kapus sieja su prūsiška tradicija – neretai virš gyvulio palaikų randami stambūs akmenys.

Pažvelkime, kokie radiniai būdingi Nendrinų žirgų kapams. Čia nerasta nei vienos balnakilpės – suprantama, tautų kraustymosi laikotarpiu datuojamuose kapuose jos nežinomos. Žąslai kapuose labai paprasti – dvinariai ar trinariniai žiediniai žąslai, dažniausiai be jokių skersinukų (įvairių formų ir de-

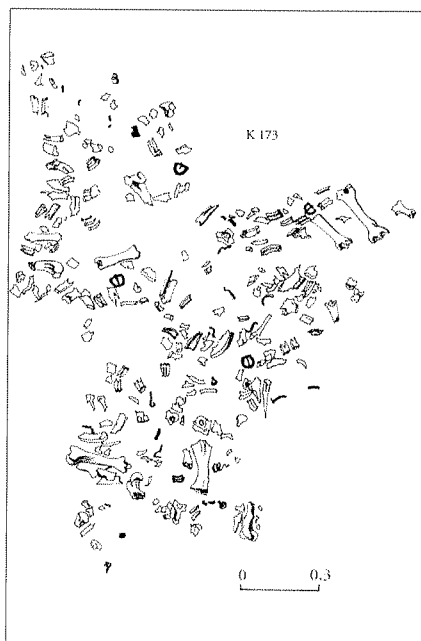
koro žalvariniai, geležiniai bei kaulo skersinukai būdingi vikingų laikotarpio žąslams). Tačiau bene iškalbingiausia yra šio kapinyno keramika. Kai kuriuose kapuose surasta keramika (9, 17 žirgų kapai, 3 degintinis kapas, atsitiktinai IV, V plotuose rasti puodai ar jų fragmentai: Nendriniai, LNM) yra tipiška tautų kraustymosi laikotarpio sūduviams būdinga keramika. Vieniems jų būdingas gnaibymas puodo paviršiuje (šio tipo keramiką yra charakterizavusi ir apibūdinusi ją kaip sūduviško tipo keramiką – Bitner-Wróblewska 1994), kiti iš kokybiškos molio masės lipdyti puodai skiriasi ryškia briauna petelio srityje ir prilipdytu dantytu voleliu vietoje ąsos ar puodo dugne matoma kojele, kai kurių puodų pakraštėlis puoštas įspaudais – štamputo ornamentu. Visa ši keramika atspindi senesnes, dar romėniškąjį laikotarpį siekiančias, Olštyno apylinkių kultūrinei grupei būdingas keramikos tradicijas (galindams priskiriama Bohačevo kultūra), netikėta ąselės forma – degeneravusi, iš kelių kilpelių suformuota romėniško laikotarpio urnos ąsos imitacija, virtusi paprasčiausiu prilipdymu (Nowakowski 1995). Tad šiuo atveju, kaip liudija visi šie palyginimai, Nendrinų kapinynas ankstyvojoje fazėje ryškiau atstovauja ne Vidurio Lietuvos aukštaičių, bet sūduvių kultūrą. Visgi ta sūduviškos keramikos tradicija prasiskverbia ir į aukštaičių žemes – gnaibymu dekoruoti puodai atrandami įvairiuose Vidurio Lietuvos kapinyuose. Tad tokio tipo dirbinių radimvietės, kaip ir ankstyviausi žirgų kapai Nendrinų kapinyne, liudija apie tam tikrą sūduvių poveikį.

Kauno apylinkėse tyrinėtų žirgų kapų įvairovė atskleidžia platesnes kapų datavimo galimybes nei buvo priimta iki šiol. Stokojant tyrimų medžiagos išsamios apžvalgos, kartais ieškoma tik paviršinių analogijų, papročio kilmės problema supaprastinama. Reikia pažymėti, kad dauguma didžiųjų tokio pobūdžio kapinynų tirta šimtmečio viduryje skubant, neturint palyginamosios tyrimų medžiagos, netaikant šiuolaikinių fiksavimo metodų, be to, dalis medžiagos žuvo karo metu. Tai įgalina naujai pažvelgti į ataskaitose pateikiamą tyrimų medžiagą, ieškant analogijų baltų arealo ir Europos mastu.

Siekiant spręsti šias problemas pasitelkti Marvelės kapinyno duomenys. Panaudojant žirgo padėties duobėje, įkapių padėties duomenis, osteologinius individų požymius, pavyko apibrėžti kelis žirgų kapų tipus, liudijančius, kad būta skirtingų žirgo laidojimo (ar aukojimo) būdų (Bertašius 1995; Bertašius, Daugnora 2001). Dažniausiai sutinkamas toks kapas, kuriame palaidotas sveikas žirgas ir atrandami gerai išlikę griaučiai (A kapo tipas, pav.76). Tai labiausiai įprasta kapo forma. Kartais randamas kapas, kuriame tėra užkasta paauko-

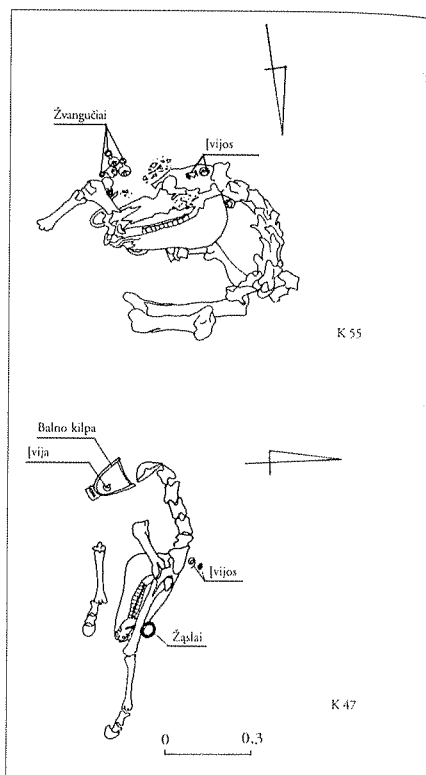

76 pav. Sveikas skeletas A tipo žirgo kape
Kapais 72

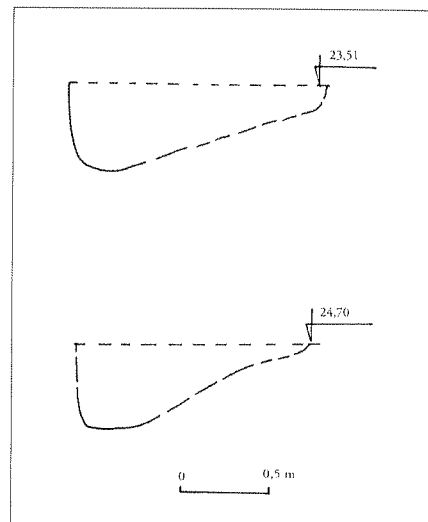

78 pav. Padiriki palaikai C tipo žirgo kape
Kapais 173

79 pav. Netaisyklingos formos žirgo
kapo duobė

77 pav. Žirgo auka B tipo kape

to gyvulio galva, galva ir priekinės kojos ar pasturgalinė dalis (B tipas, pav.77). Nemažą dalį sudaro kapai, kuriuose aptinkami išmėtyti žirgo palaikai – skeleto dalys, pavieniai kaulai ir įkapės (C tipas, pav.78).

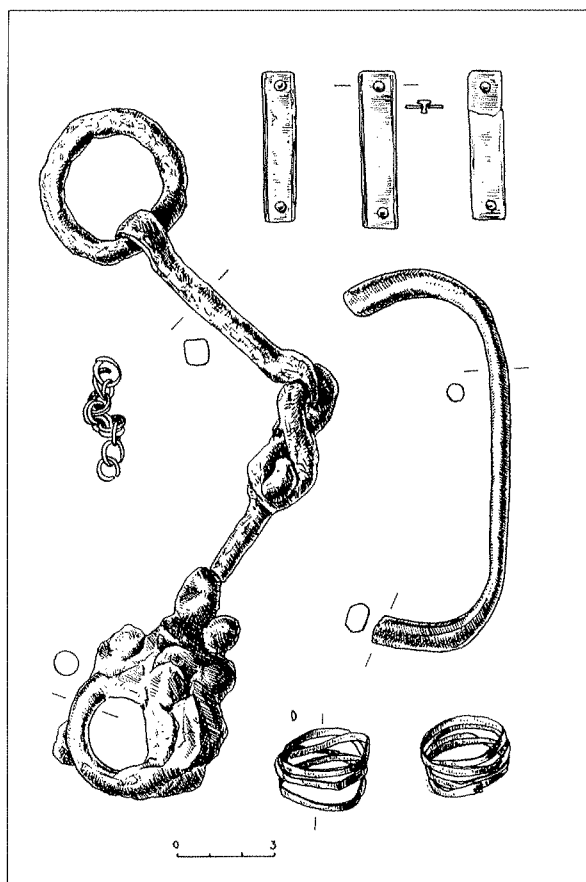
Plačiai žinomas A kapo tipas Lietuvoje dažniausiai randamas ir ankstyvųjų viduramžių Europoje, vikingų laikų Islandijoje bei prūsų genčių apgyventoje teritorijoje (Kulakov 1990a, Müller-Wille 1972, Oexle 1984). Šiuo atveju žirgas laidojamas nedidelėje duobutėje, paprastai 1,05 – 1,7 m ilgio ir 0,43 – 0,8 m pločio, dažniausiai guldomas kniūbsčias, prie krūtinės prispaustomis kojomis, neretai aukštyr iškeltu pasturgaliu (Bertašius 1995, 1998b). Anksčiau literatūroje nurodomos 2x1,5 – 4x2 m dydžio duobės (Volkaitė – Kulikauskienė 1971:11), tačiau Marvelės kapinyne šio tipo kapams kastos nedidelės duobės, kuriose žirgui vos užtenka vietos. Jos kiek priklausė nuo to, kaip laidotas žirgas – mažoje kniūbsčias, kiek didesnėje paprastai pavirtęs ant šono. Iš ataskaitose paskelbtos tyrimų medžiagos aiškėja, kad absoliučiai vyrauja minėto tipo duobės, tik kai kur jos kiek didesnės – Ruseiniuose 1x1,5 – 1,4x2,5 m, panašaus dydžio dalis Veršvų ir Graužių kapų duobių. Tiesa, kapo duobė kartais neišsiskiria aplinkoje, tačiau identiška daugelio palaikų padėtis liudija identišką laidojimo būdą ir labai panašias duobes. Su duobių dydžiu savaip susijusi ir jų forma. Neretai aptinkama ypatinga duobės forma: taikantis prie atliekamo ritualo, duobė kasama netaisyklingos formos, žirgo galva atsiduria giliausioje jos vietoje, paspausta po krūtine taip, kad žirgas nebegalėtų iš duobės išlipti, pav.79. Kadangi šio tipo kapams būdinga labai griežta kapo duobės orientacija, laidojamo gyvulio galva paprastai orientuojama vakarų-šiaurės vakarų kryptimi (išskyrus jau minėtą Nendrinų kapinyną), tokios duobės rytinė dalis palaipsniui nuolaidėja vakarų pusėn, o vakarinis šlaitas tampa visiškai status. Čia yra ir gilesnė duobės dalis, kurioje atsiduria žirgo galva, o pasturgalis lieka 0,05 – 0,6 m aukščiau nei galva, visai arti buvusio laidojimo paviršiaus. Tokioje duobėje, panaudojant kamanas su žąslais (dauguma žirgų yra laidota su žąslais), įmanoma paguldyti dar gyvą žirgą tokioje padėtyje, kad jis nebeišliptų. Tas pats reiškinys, kai laidojamo žirgo pasturgalis lieka gerokai aukščiau už priekį, pastebimas daugelyje kapinytų, ypač šių kapų gausu Marvelėje (apie 32 % palaidotų žirgų skaičiaus), Veršvuose (19,4%), Seredžiuje (23%), Pakapiuose (15,6%), apie tai kalbama Nendrinų tyrimų medžiagoje. Ne visose ataskaitose galima rasti šiuos duomenis. Taip pat jis pastebėtas tautų kraustymosi laikotarpiu prūsų kapuose (Lasota-Moskalewska, Perlikowska-Puszkarska 1994:197).

Reikia pažymėti, kad palaikų padėtis, anatinė jų tvarka liudija žirgą čia patekus dar gyvą. Įstumiant į duobę žirgo galva atsiduria paspausta po krūtinkauliu, o priekinės kojos priklaupotos – būtent tokia yra fiksuojama griaučių padėtis kape. Atrodo, kad to siekiant žirgas galėjo būti ir fiziškai veikiamas – gyvulio pirmas ir antras kaklo slanksteliai kartais būna stipriai pasukti vienas kito ir galvos atžvilgiu. Natūraliai tokia padėtis beveik neįmanoma, ir tik didelė fizinė jėga, kuriai nepakaktų vien žąslų su kamanomis ar vadelių, gali taip sužaloti gyvulį (Bertašius 1995:36). Visa ši aprašyta situacija, bei ją atitinkanti kapų dalis leidžia galvoti apie kažkokį ritualą.

Remdamiesi negausiais istoriniais šaltiniais, galime tik spėlioti apie tokių apeigų pobūdį. Jas liudija iš IX a. pabaigos išlikęs Vulfstano pasakojimas apie aiščių apeigas prieš mirusiojo sudeginimą: minimi žaidimai, varžybos su greičiausiais žirgais (Vėlius 1996:168). Adomo Brėmeniečio užuomina, kad vakarų baltai geria kumelių pieną, leido daryti prielaidą apie arklių aukojimą (Vėlius 1996:189). Jau vėliau Petras Dusburgietis rašo, kad prūsai prieš degindami arklius taip juos nuvaro nuo kojų, kad šie vos begali pastovėti (Dusburgietis 1985:88). Daugelis Europos tautų žino šermenų metu vykdavusias ritualines žirgų varžybas: jas praktikavo senovės graikai ir romėnai, varžybos žinomos Kaukazo tautoms (Golan 1993), žirgų lenktynes skandinavai siejo su laidojimo ritualu arba periodinėmis kulto apeigomis (Medieval 1993:523). Tad galime įsivaizduoti vykusį ritualą: įvairiausiomis varžybomis nuvargintas žirgas žąslų ir kamanų pagalba guldomas į duobę kaip auka mirusiajam. Paprotys turi senus bendreregioninius bruožus – analogijos žinomos tarp įvairių genčių, tačiau vikingų laikotarpiu artimesnę tradiciją aptinkame skandinaviškosios kultūros paveiktuose kraštuose. Vieninga daugelio Vidurio Lietuvos žirgų kapuose orientacija – galvomis į vakarus-šiaurės vakarus – atspindi dar ikiindoeuropietiškas tradicijas, kur mirusiųjų pasaulis sutampa su saulės laidos kryptimi, vakaruose už jūros. Žirgas ar arklys tampa mirusiojo palydovu į pomirtinį pasaulį (Golan 1993: 49–51). Toks aukojamo gyvulio krypties nuoseklus laikymasis, nusistovėjusi duobės forma bei pastovi griaučių padėtis kape liudija apie aiškų ir apibrėžtą ritualą.

Su ryškiai išreikštu kapų aukojamuoju pobūdžiu susiduriame kituose – B tipo – kapuose. Tokia žirgo laidojimo forma labai populiarė Žemaitijos – Skalvijos paribio krašte. Tačiau čia aukojamo žirgo galva visuomet guldoma greta žmogaus palaikų, šie kapai kartais laikomi vienu iš žemaičių gentinio junginio požymių, datuojami VII–XII amžiais (Vaitkunskienė 1981b:59). Vidurio Lie-

tuvos kapinyuose tokio tipo kapai randami tarp kitų žirgų kapų ir retais atvejais būna tiesiogiai susiję su kremuotais mirusio žmogaus palaikais. Jie buvo surasti Marvelės kapinyne (sudaro apie 14–15% viso žirgų kapų skaičiaus), bei, kaip aiškėja iš ataskaitų, negausiai pasitaikė daugumoje aukštaičių kapiny-
nų (Tulpiakiemyje ir Barinėje atrasti vien tik tokie kapai; – Varnas 1995, Petru-
liienė 1995). Neabejotinai šio tipo kapai atrasti Pakalniškių kapinyne (kapai
57, 66, 68 ir kt.), Pavilkiyje, Veršvuose (kapas 29), Ruseiniuose (kapai
7,8,12,13), Seredžiuje (kapas 4 ir kt.), atrodo jų būta Pakapiuose bei Grau-
žiuose. Ankstyviausias tokio tipo kapas (galva ir dalis galūnių kaulų) Marvelė-
je pagal įkapes ir stratigrafiškai datuotas VI amžiumi (26 žirgo kapas, Berta-
šius 1995:37). Jis vienalaikis ir identiškas retkarčiais pasitaikantiems kapams
pietų Vokietijoje (Oberwerschen, Mengen; – Müller-Wille 1972, Oexle 1984),
langobardų žemėse dabartinėje Slovėnijoje (Kranj; Müller-Wille 1972) – to-
kios atskiros duobės kapinyne laikomos aukojimo vietomis. Šio kapo įkapių
rinkinys atskleidžia įdomias analogijas, pav.80. Tai trinariai geležiniai žąslai,
storagalė apyrankė – apyuodegis, žalvariniai kamanų apkalai bei žiedai ir gran-
dinėlės fragmentas. Storalagės apyrankės yra vienas tautų kraustymosi laiko-
tarpio požymis. Tokia kaip ši, neryškiai storėjančiais ir nedekoruotais galais,
būdinga ankstyvesniajai (D-E1) laikotarpio fazei. Kol nėra ištyrinėti kapuose
dažnokai randami žąslai, sunku charakterizuoti 26-to kapo radinį, tačiau tokie
nedidelio skersmens žiedais (kape žiedų skersmuo 4,4 ir 4,5 cm) trinariai žąs-
lai būdingi tautų kraustymosi laikotarpio prūsų kapams (nemaža tokių žąslų
atrasta Nowinkos kapuose; labai panašūs kai kurie Daumen-Tumiany radi-
niai; tai vienas būdingiausių tautų kraustymosi laikotarpio žąslų tipas Europo-
je – Ørsnes 1993). Šio kapo kamanų dirželio apkalai yra nebūdingi vėlesnio,
vikingų, laikotarpio kapuose dažnai aptinkamiems kamanų dirželio apkalams
(Jie gaminti iš palyginti storos – 1 mm storio – žalvario skardelės. Dydis 1,1–
1,2 x 4,5–4,6 cm. Apkalėlių kraštai dekoruoti įspaustu išilginiu brūkšniu. Abie-
juose apkalo galuose buvo po vieną kniedę. Kniedėms būdingos stambokos
galvutės). Vikingų laikotarpio kapuose apkalai, kaip įprasta, gaminti iš gero-
kai plonesnės skardelės (storis įvairuoja nuo 0,4 iki 0,6 mm). Žymiai skiriasi
ir jų dydžiai, dabar apkalai būna gerokai siauresni. Jų ilgis labai įvairus, tik
retais atvejais, paprastai degintiniuose žmonių kapuose, randami panašaus il-
gio apkalai. Tuo tarpu šie, 26-to kapo, apkalai atskleidžia analogijas su viena-
laikiais jau minėto Nowinkos (Elbliongas) bei Daumen-Tumiany (Olštynas)
kapiny-
nų žirgų kapais. Labai panašūs dydžiu, dekoru bei tvirtinimo būdu, to

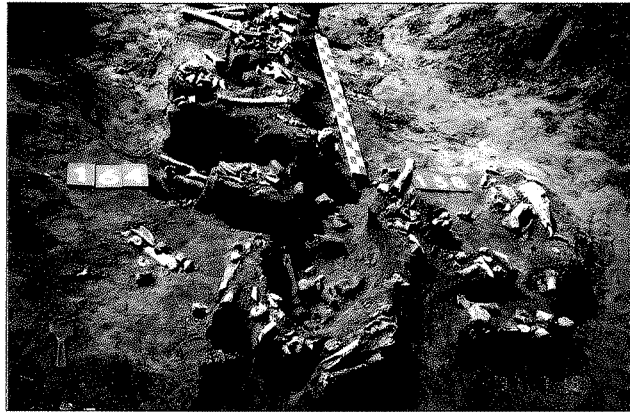
80 pav. Žirgo kapo įkapės
(Marvelė, 26 kapas)

pačio storio apkalai atrasti keliolikoje minėto kapinyno kapų (kapai 17, 21, 60, 62B, 83 ir kai kurie kiti: Nowinka, GAM). Jei prisiminsime ankstesnius palyginimus, tai būtent dalis šių kapų įrangos yra analogiška Marvelės kapams (akmenų vainikai, kapą ribojantys ginklai). Tai jau ne atsitiktinis sutapimas – galime galvoti apie tiesioginius gyventojų kontaktus, artimas tradicijas bei jų vienalaikiškumą.

Dauguma B tipo kapų, sprendžiant iš įkapių, datuoti vikingų laikotarpiu. Vidurio Lietuvos kapuose randamos trejopo pobūdžio aukos – dažniausiai auką sudaro paaukoto gyvulio galva, padėta kape (B1). Nereti kapai, kuriuose randama galva ir kojų kaulai, dažniausiai tik priekinių kojų (B2), retkarčiais tik pasturgalinė aukojamo gyvulio dalis (B3). Atrodo, tik Marvelėje ir

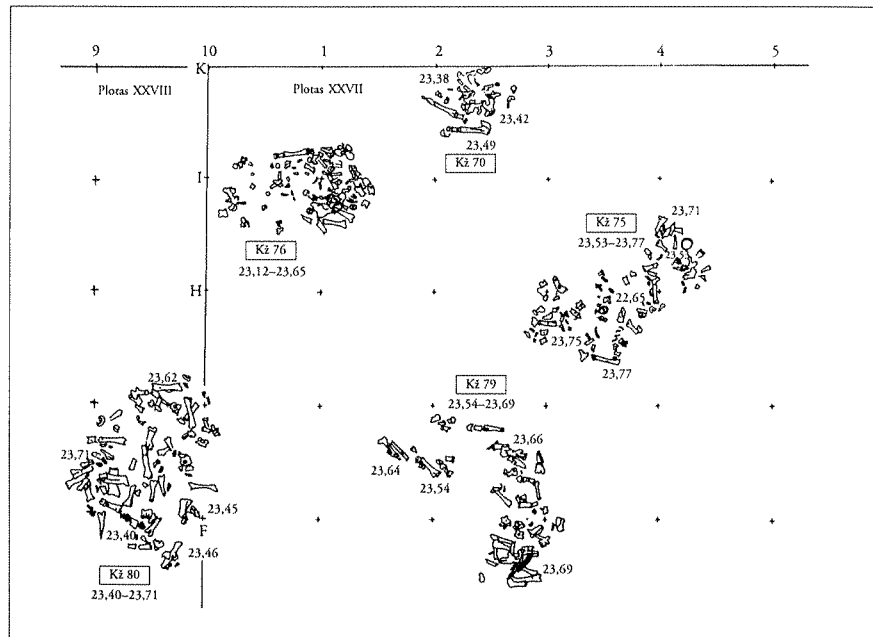
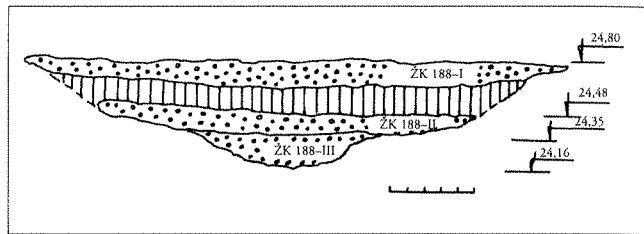
Veršvuose surastos trejopo pobūdžio aukos (B1, B2, B3), apibrėžiančios papročio įvairovę. Tokio pobūdžio kapai Marvelėje sudaro: B1 – 1,3%, B2 – 12%, B3 apie 2% žirgų kapų skaičiaus (atitinkamai tai 3, 28 ir 5 individai). Veršvuose šių kapų proporcija yra maždaug tokia: B1 – 5,5%, B2 – 0,5%, B3 – 0,5% (atitinkamai 12, 1 ir 1 kapai). Gausios žirgų aukos, kur apeigų metu aukota tik gyvulio galva, tyrinėtose Nendrinuose – 12,5% tokių kapų. Išskyrus Marvelės kapinyną, kitur beveik nežinomas žirgo pasturgalinės dalies aukojimas (B3) – tėra surasta po vieną kapą Veršvuose ir Mikytuose. Žirgo auka įvairiomis formomis bei skirtingu laiku žinoma visoje Europoje (Müller-Wille 1972). Baltų kraštuose papročio ištakos siekia romėniškąjį laikotarpį, kuomet Europoje buvo dvi tarpusavyje nesusietos kultūrinės sritys, kur praktikuotas žirgų aukojimo paprotys – Dunojaus vidurupis bei Vakarų baltų gentys, gyvenę pajūryje. Žirgų aukos – galvos, kojų bei kitų kūno dalių aukojimas specialiose duobėse – nuo bronzos amžiaus žinomos šiaurės germanų kraštuose. Tautų kraustymosi laikotarpiu tokie kapai žinomi prūsų žemėse (Grebieten kapas, atrodo, labai panašus į minėtą Marvelės 26 kapą – aptikta žirgo galva ir kojų kaulai greta: Bujack 1888:176; taip pat Huntenberg – Peiser 1914), vėliau, vikingų laikais, šis paprotys išplinta ir daugelyje kapinynų aptinkama atskirai paaukoto žirgo galva (Wikiau /Irzekapis/, Zophen /Suopynai/, Bludau /Bludava/ bei kiti). VII–VIII amžiais žirgų aukos paprotys plinta skalvių-žemaičių paribyje (Vaitkunsienė 1981b). Apskritai tokios žirgų aukos VI – XI amžių laikotarpyje, nors nėra dažnos, aptinkamos didelėje Vidurio, Šiaurės ir Rytų Europos dalyje. Daugumos šia problematika užsiiminėjusių autorių darbuose kažkokia atskira, ypatinga reikšmė, lyginant su kito tipo kapais, žirgo aukai neskiriama (Nobis 1964, Müller-Wille 1972, Oexle 1984). Kartais bandoma išskirti gyvulio galvos auką nurodant, kad tai galima amuleto – įkapės reikšmė, tokiu atveju ji atitiktų kapuose atskirai randamus žvėrių dantis – amuletus (Oexle 1984:144). Naujai fiksuoti tokie kapai Vidurio Lietuvoje praplečia aptariamų kapų arealą, tik čia žinomas pasturgalinės dalies laidojimas (Europoje tokie kapai išplitę Reino-Dunojaus-Elbės aukštupiuose – Oexle 1984: 141–143). Įdomu, kad toks trejopas laidojimo būdas (B1, B2, B3) atitinka arklio trinariškumą (priekis, vidurys, užpakalinė dalis), kuriam skiriama skirtinga ritualinė reikšmė ir kuris siejamas su skirtingomis aukojimo apeigomis (Ivanov 1974: 92–95).

Apžvelkime trečiąją kapų grupę, kurioje randami išmėtyti žirgo palaikai. Šie kapai rodo ritualinės puotos liekanas, pav.81. Tokie kapai anksčiau nebu-

81 pav. C tipo žirgų kapai Marvelėje (164 ir 158 kapas)

82 pav. C tipo 188 žirgo kapas, kuriame keliais sluoksniais be tvarkos išmėtyti palaikai

83 pav. C tipo žirgų kapų grupės planas

vo žinomi (išmėtyti nedideliame plote žirgo palaikai), nemažai jų atrasta Marvelės tyrimų metu (Bertašius 1994a, 1994b). Jie išskirtini visiškai nebaltiška tradicija. Kapą sudaro įvairius dydžio ploteliuose padrikai išmėtyti vieno ar kelių arklių skeletų kaulai, paprastai aptinkami buvusiame kapinyno paviršiuje. Palaikai užima nuo 0,8 x 1 m iki 1 x 2,2 m, o kartais ir didesnį, iki 2 x 3,8 m, ar 1,2 x 5,1 ir panašų plotą. Matyti, kad šie ploteliai su palaikais yra palyginti taisyklingos formos – ovalūs, paprastai orientuoti artima rytų-vakarų kryptimi. Dažnai tokiame kape palaikai pažėti keliais sluoksniais, siekiančiais 0,1–0,2 m storį, tarp jų užpilti švrios žemės sluoksniai (tad atskiras toks žemės su gyvulio palaikais sluoksnis yra iki 0,15 – 0,4 m storio, o bendras tokio kapo gylis – viso sluoksnio su palaikais storis – kartais pasiekia net 1,05 m), pav.82. Susidaro įspūdis, kad kapai užpilami per kelis kartus, t.y. paaukojus žirgą, gyvulio palaikai truputį užberiami žeme, po to aukojamas kitas, kartais dar vienas. Deja, neįmanoma pasakyti, ar toks aukojimo ritualas buvo tęstinis, kol užpilama visa kapo duobė, gal jis buvo toje pačioje vietoje vis kartojamas. Tokias apeigas liudytų duobės užpylimo sluoksnuose kartu su skeleto dalimis sumestos įkapės: kamanų dalys, sagtys, apkalai, balnakilpės, žąslai, kabučiai bei kitos (Bertašius 2000c:250). Galbūt visa kapo duobė buvo užpilama vienkartinį, bet kelias dienas trunkančių apeigų metu. Tokių kapų grupės telkėsi vienoje vietoje tiek rytinėje, tiek ir vakarinėje kapinyno dalyje greta nesuardytų kito tipo žirgų kapų ar degintų mirusiųjų kapų, pav.83. Jų padėtis bylotų šį savitą paprotį pastoviai egzistavus tam tikrą laiką tarpą. Paprastai kape randamos tam tikros skeleto dalys – galvos kaulai, kaklo slanksteliai bei kojų kaulai, daugiausia sualūžyti, gerokai rečiau aptinkami šonkauliai, juosmens ar krūtinės slanksteliai. Kartais aptinkami kaulai su aiškiais kapojimo žymėmis.

Šie saviti kapai atrasti daugelyje didžiųjų Vidurio Lietuvos kapinynų. Jų skaičius kartais sudaro apie 17% visų kapų skaičiaus (Gaužių, Veršvų, Pakalniškių kapinynai), kartais siekia apie 31% (Marvelėje) ar net sudaro didesniąją dalį visų kapų (Pavilkiys). Tyrinėjant osteologinę medžiagą paaiškėjo, kad daugelyje šių kapų atrasti dviejų ar daugiau individų palaikai (net iki keturių – tiek buvo 218 kape Marvelėje). Dalyje kapų kartu su žirgais aptikti ir šunų skeletų kaulai. Tokiuose kapuose buvo laidoti du žirgai ir šuo (tai Marvelės žirgų kapai 58, 74, 75, 76 bei kiti; taip pat tarp C tipo kapų nemaža dalis tokių, kuriuose rasti dviejų individų palaikai: Daugnora 1994). Retkarčiais šuns palaikai randami ir kituose kapinynuose – Ruseiniuose (1 kapas), Pakapiuose (1), Gaužiuose (6, beje, 5 iš jų, kaip ir Marvelėje, surasti C tipo žirgų

kapuose). Beveik 40% šio tipo kapų surasta dviejų individų palaikai (daugeliu atvejų čia ir minėti šuns palaikai). Tad galimas labai įdomus ir netikėtas palyginimas. Garsus arabų pasiuntinys Ibn Fadlan, 921–922 metais keliavęs Volgos upe, aprašo laidotuvių apeigas kilmingo vikingo, kurio palaikai kremuojami laive (Kovalevskij 1956). Arabų pasiuntinys taip aprašo žirgų aukojimo eigą (autorius vertimas iš rusų kalbos): „Jie, rusai (t.y. normanai – aut.), pagriebė šunį, perkirto kalaviju pusiau ir metė jį į laivą... Paskui jie paėmė porą žirgų ir vaikė juos tol, kol šie visiškai nuvargo. Tada perkirto juos kalaviju ir metė į laivą“. Sunku nepastebėti šių reiškinių tapatumo, kuris visiškai patvirtinamas osteologiniais tyrimais.

Atrodo, kad čia aprašyti labai panašūs papročiai. Tiesa, apeigos pagal šiuos papročius vyko labai tolimuose kraštuose, tačiau to paties – vikingų – pasaulio pakraščiuose. Įdomu ir tai, kad Marvelės kapuose ritualą atitinka net ir smulkmena – šunų skeleto kaulai atrasti po žirgų kaulais.

Aptartam apeigų palyginimui ypač svarbi Sargėnų kapinyno medžiaga. Čia atrasta nemaža vikingų laikų degintinių kapų grupė. Aptiktos netradicinės mirusiųjų kremavimo apeigos. Kapams būdingos tamsios degėsingos žemės dėmės kapinyno paviršiuje, kurių plotas svyruoja nuo 1 x 1 m iki 3 x 4 m ir pan (VIII deg. kapų grupė). Tokiame kape kartu su degėsiais, kremuotais žmonių kaulais randami nedeginti gyvulių kaulai (Sargėnai, VDKM). Tai galvijų, arklių, kiaulės ir kitų gyvulių kaulai. Įkapės labai negausios, dažniausiai – keramikos šukės. Su išmėtytų naminių gyvulių, ypač arklių, kaulų liekanomis susiduriama visame Eurazijos stepių regione nuo Volgos iki Vengrijos. Čia apeiginėse duobėse, kartais atskiruose ploteliuose randamos gyvulių liekanos, paprastai susidedančios iš galvos ir kojų kaulų (Chalikova 1972:147, 1976:161; Pletneva 1981:76). Skandinavų kraštuose, kur žirgas (arklys) buvo ypatingas šventas karių ir aristokratų klasės gyvulys, jo mėsos valgymas laikytas šventos puotos dalimi, kai kurios gyvulio dalys – galva, kanopos – aukotos dievams, kaulai kartais suskaldomi, kad būtų išimti smegenys (Medieval 1993:523).

Kapai su gyvulių kaulais baltams nebūdingi, o toks laidojimo būdas labai artimas vikingų pasaulio tradicijoms. Įvairiuose regionuose galime atrasti tokio papročio pėdsakų. Jie išsidėstę ten, kur ėjo karo žygių ir prekybos keliai. Ko gero tokį paprotį patvirtina ir labai įdomi šaltinių užuomina. Petras Dusburgietis (1263) taip aprašo jo dėmesį patraukusį įvykį: „Prasidėjo susirėmimas dėl vieno katilo (...), kuriame prūsai buvo įpratę virti savo šventenybes,

kaip reikalauja jų apeigos“ (Dusburgietis 1985:161). Ar tai nėra panašių apeigų atgarsiai, tik jau istorinių laikų prūsų gentyse?

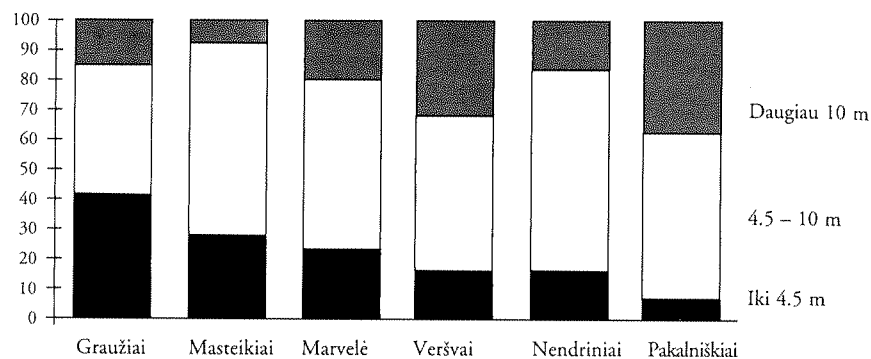
Šio papročio analogijos yra gan plačios. Artimiausias, matyt, turime iš prūsų kapinynų, kur tyrimų medžiagoje nurodoma apie kapinyno paviršiuje kartu su degintais žmonių kaulais surastus išmėtytus žirgų dantis arba vientisame degėsingame paviršiniame sluoksnyje tarp degintų kaulų gausiai randami išmėtyti nesudeginti arklių kaulai ir dantys – Trenttitten (Trintyčiai) kapinyne (Hollack 1908a:180; Tokie radiniai Regehnen /Barčiai, Dubrovka/ kapinyne tyrinėtojams leido spėti, kad prieš laidojant žirgą „visiškai įmanoma, kad pirmiausia mėsa panaudota apeiginei puotai /Leichenmal/“ – Bujack 1889:122). Tokio pobūdžio X a. kapai žinomi Šiaurės Rusijoje, Pavolgyje (Golubeva 1981: 90–96). Ten pat žinomos laidojimo apeigų liekanos, kada randami aukojamų gyvulių sukapoti palaikai – tai IX–XI amžių skandinavų vikingams būdingas paprotys (Petruchin 1975: 157, 161). Panašios apeigų liekanos atrastos IX–X amžiaus Islandijoje (Müller-Wille 1972:165). Aptariant šuns palaikų pasirodymą kartu su žirgu, ryškiausios analogijos žinomos iš vikingiškosios Šiaurės Europos (kai kuriuose Švedijos kapinyuose – Gräslund 1980), ypač Danijos kapuose (Müller-Wille 1972:161, Brønsted 1963:332), Šiaurės vakarų Rusijos kraštuose (Andrejeva 1964). Šuns palaikai kape žinomi iš saksų, frizų kapų Vidurio ir šiaurės-vakarų Vokietijoje (Müller-Wille 1972: 133, pav.8), gan dažni degintiniuose Birkos (Björkö) kapinyno kapuose (Arwidsson 1989b). Tad kapai, kuriuose užtinkamas šuns skeletas ar skeleto dalis, greičiau liudija skandinaviškas tradicijas. Kadangi kai kur kapuose randami sakalų skeletai, manoma, kad tiek jie, tiek šunys išreiškia pomėgį medžioklei – varomajai arba medžioklei su sakalais (Oexle 1984:149).

Tad galima tokia išvada: žirgų laidojimo (aukojimo) būdas, ar tai būtų kapas su sveiku žirgo skeletu, ar kapas, kuriame žirgo palaikai išmėtyti, visais atvejais, galime manyti, buvęs aiškus ir, matyt, iš anksto planuojamas kruvinas ritualas. Prasidėjęs šermenų metu ritualas, matyt, tęsdavosi iki mirusiojo palaidojimo.

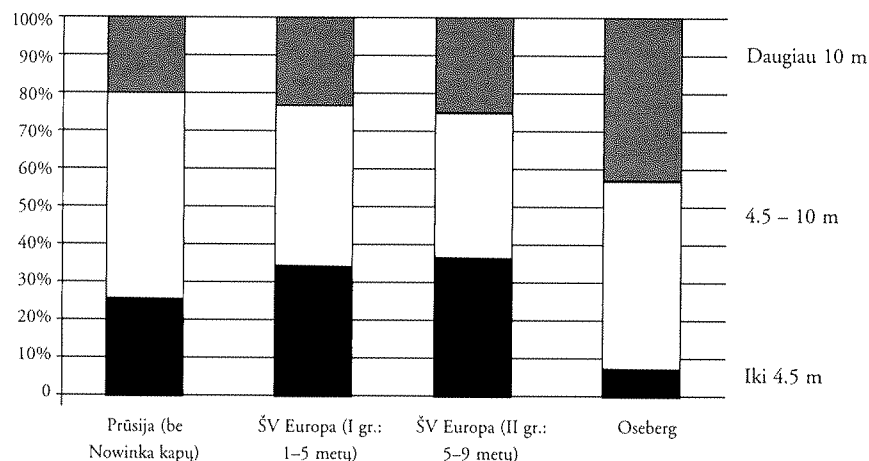
Aptariant žirgų kapus tyrinėtojai yra pareiškę įvairių nuomonių. Manyta, kad dažniausiai galėjo būti aukojami luoši arba persenę žirgai, visiškai netinkami joti. Kartais abejojama, ar tai jojamieji žirgai, galbūt paprasčiausi traukiamieji arkliai. Didelis osteologiškai tyrinėtų individų skaičius iš Kauno apylinkių kapinynų įgalina vienareikšmiškai atsakyti į šiuos klausimus*.

* Sudėtingi ir kruopštūs tyrimai bei matavimai atlikti doc. dr. Lino Daugnoros vadovaujamoje Lietuvos Veterinarijos akademijos Anatomijos ir histologijos katedroje.

84 pav. Palaidotų žirgų amžiaus diagrama Vidurio Lietuvos kapinyuose (matuotų individų skaičius: Graužiai – 47; Masteikiai – 29; Marvelė – 113; Veršvai – 19; Nendriniai – 50; Pakalniškiai – 16)

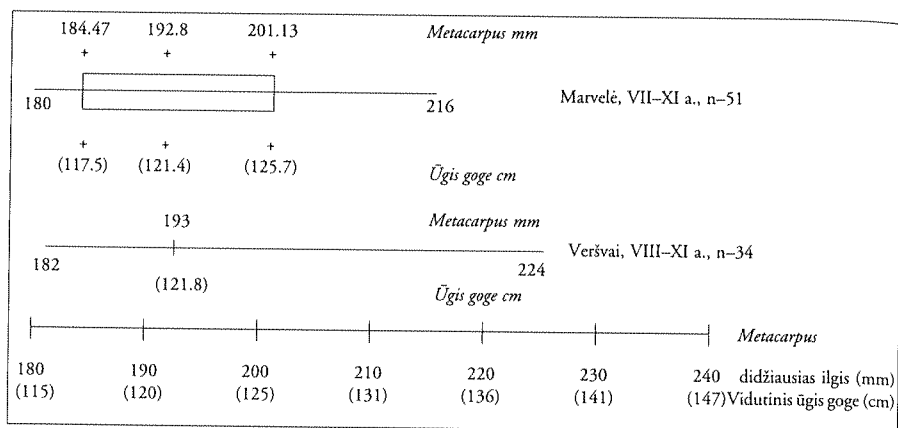
85 pav. Palyginamoji žirgų amžiaus diagrama

Tyrimai rodo, kad dažniausiai buvo laidojami jauni, tinkamiausi darbui, 4,5 – 10 metų amžiaus žirgai (Bertašius, Daugnora 1997);– tyrimai ir matavimai atlikti pagal Europoje pripažintą metodiką, taikyti dantų trynimosi dėsniumai, palyginamieji osteometriniai matavimai; buvo išskirtos trys amžiaus grupės. Šiuo metodu gautus duomenis ir išvadas galime lyginti su kituose kraštuose – Lenkijoje, Vokietijoje, Danijoje – skelbtais rezultatais, kur skaičiavimams taikomi analogiški metodai). Visiškai identiški ir kitų stambiųjų šio laikmečio kapinynų duomenys – Veršvų, Pakalniškių, Nendrinų, Graužių, pav.84 (Graužių kapinyno skeletų kaulų matavimai atlikti dar 1939 m ir gautas kiek

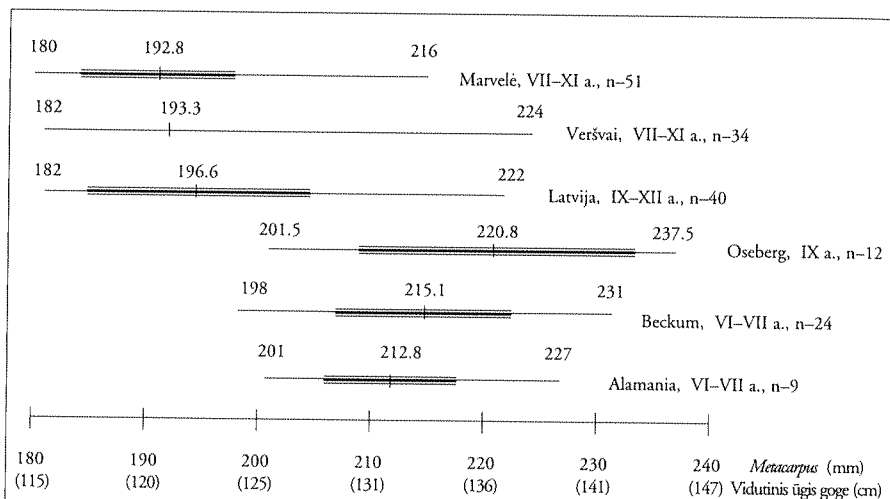
skirtingas nei kituose kapinyuose rezultatas gali priklausyti nuo skaičiavimo metodikos skirtingumo; matavimams naudoti duomenys išsamiai nurodyti: Bertašius, Daugnora 1997). Tad abejonės dėl žirgų neįgalumo nepasitvirtina. Net reiktų pabrėžti atvirkščią reiškinį – ritualo atlikimui naudoti tinkamiausi jodinėjimui žirgai, tai tik dar sustiprina ritualo reikšmę ir jam teikiamą svarbą. Kadangi matavimams naudotas pakankamas žirgų skeletų skaičius, niekaip negalima sutikti su teiginiais apie senų žirgų laidojimą – tokie rezultatai gauti panaudojant negausius ir nereprezentatyvius duomenis (Bliujenė 1992:120). Vidurio Lietuvos kapinynų osteologinių matavimų duomenys gan tiksliai sutampa su kitų autorių gautais duomenimis. Jiems labai artimi yra V–VIII amžiaus prūsų kapinynų duomenys (apibendrinti 67 individų matavimų duomenys – Benecke 1985; Nowinkos kapinyno žirgų matavimai: Nowinka, GAM), taip pat aukojamų žirgų amžiaus grupių pasiskirstymas praktiškai sutampa su to pačio laikotarpio šiaurės-vakarų Europos kapinynų duomenimis (104 individai – Oexle 1984), slavų-avarų VII–VIII a. žirgų kapų matavimų duomenimis Slovakijos kapinyuose (109 individai – Benecke 1985). IX a. Oseberg kapo laive (15 individų – Nobis 1962) matavimų duomenys pateikia labai artimus rezultatus, pav.85. Kažin ar toks matavimų duomenų panašumas gali būti atsitiktinis, dėl to jis ypač vertas dėmesio.

Turėtume akcentuoti, kad visais minėtais atvejais absoliučią daugumą sudaro pačio tinkamiausio jojimui, 4 – 10 metų amžiaus, žirgai. Netgi didelė dalis jaunesnių žirgų, dviejų – trijų metų amžiaus, buvo tinkami jojimui ir, kaip liudija osteologinių tyrimų duomenys, jais buvo jojama (Müller 1980:148). Tokiu atveju galime galvoti, kad absoliuti dauguma Kauno apylinkėse laidotų gyvulių buvo jojamieji žirgai. Visuose aptartuose regionuose sutampa ir kiti duomenys – kapuose buvo laidojami beveik vien tik eržilai (Kauno apylinkių kapinyuose tai 98% visų įmanomų nustatyti žirgų skaičiaus – Bertašius, Daugnora 2001). Kad retkarčiais jojimui naudotos ir kumelės, žinoma tik iš Slovakijoje rastų žirgų kapų, tuo tarpu Vakarų ir Vidurio Europoje jodinėjama tik eržilais. Ši tradicija siekia Romos laikus, kur eržilai naudoti ir karo tarnybai, ir varžyboms (Müller 1980). Toks palyginamų duomenų panašumas (amžius, lytis) liudija bendrą reiškinio kilmę.

Nagrinėjant žirgų aukojimo papročio kilmės bei apskritai ikivalstybinio laikotarpio baltų karybos klausimus, svarbi žirgų ūgio problematika. Panaudojant įvairių kaulų matavimų duomenis paskaičiuotas Veršvų ir Marvelės kapinynų žirgų ūgis gogo srityje (Bertašius, Daugnora 1997). Apibendrinti duo-

86 pav. Žirgų ūgio duomenų sklaida, nustatyta pagal plaštakos ilgį (Marvelė, Veršvai). Pateikiama paskaičiuota ūgio vidurkio reikšmė bei dispersijos koeficientas

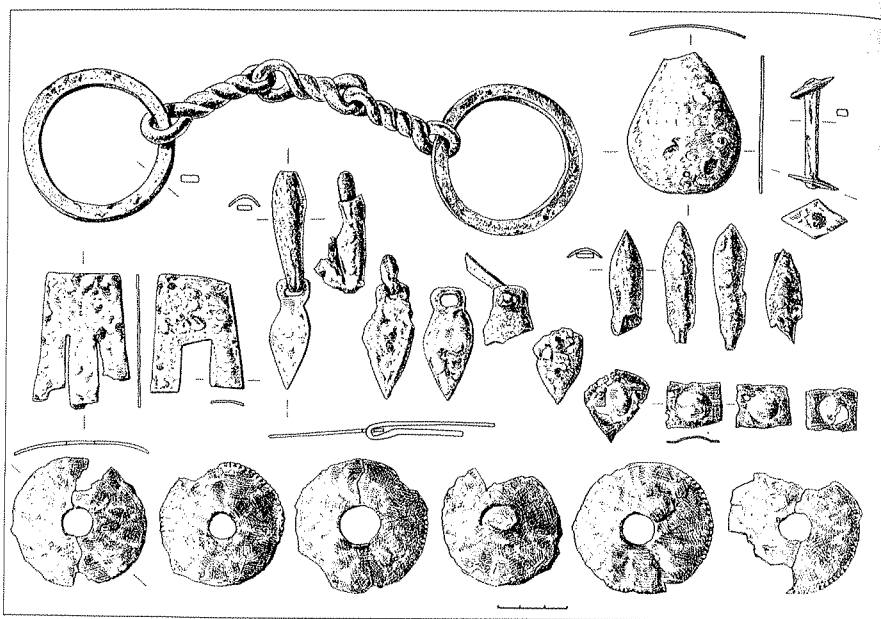

Kapinytas kraštas	Individų skaičius	Metacarpus ilgis mm	Vidurkio reikšmė	Dispersijos dydis	Matavimų duomenys
Marvelė	51	180-216	192.8	8.33	Pagal L.Daugnorą
Veršvai	34	182-224	193.3		T.p.
Latvija	40	182-222	196.6	12.7	Calkin 1962
Oseberg (Norvegija)	12	201.5-237.5	220.8	11.27	Nobis 1962
Beckum (Vokietija)	24	198-231	215.1	7.244	Nobis 1962
Alemanų kapinytai	9	201-227	212.8	7.49	Amberger, Kokabi 1985

87 pav. Žirgų ūgio duomenų palyginimas (Marvelė, Veršvai, Latvija, Osebergas /Norvegija/, Beckum /Vokietija/, alemanų kapinytai /Vokietija/); skaičiavimai autoriaus.

menys išreikšti tiese. Pasinaudojant nustatyta priklausomybe tarp žirgo ūgio ir įvairių kaulų matavimų (šiuo atveju taikyti plaštakos matavimų duomenys – išsamiau apie metodiką min.strp.) buvo nustatytas atskirų individų ūgis. Ūgio variacija pateikta pav.86. Kadangi duomenys išsiskleidę gan dideliame intervale ir nepateikia tikslesnio vaizdo, buvo skaičiuotas ūgio vidurkis bei šių duomenų dispersijos koeficientas, patikslinantis duomenų sklaidą (Malaja 1976:622). Grafinės medžiagos palyginimas rodo, kad šių dviejų kapinynų žirgų ūgis įvairuoja 115 – 138 cm ribose, vidutiniai paskaičiuoti ūgiai yra 121,4 cm (Marvelė) ir 121,8 cm (Veršvai). Vyraujantis Marvelės žirgų ūgio dydis, skaičiuotas pagal dispersijos koeficientą, yra 117,5 – 125,7 cm. Palyginus šiuos duomenis su to pačio kultūrinio – ūkinio regiono vietovių žirgų ūgio duomenimis, aiškėja tam tikri skirtumai, pav.87. Matome, kad labai panašūs žirgai žinomi Vakarų Latvijoje (Calkin 1962), jie ir datuoti artimu laikotarpiu (vidurkio ir dispersijos koeficiento skaičiavimai pateikiami lentelėje, pav.87). Kitą grupę sudaro žirgai iš šiaurės-vakarų Europos (Vokietija – Danija: Nobis 1962; Amberger, Kokabi 1985), – jie yra pastebimai aukštesni. Nors tą galėjo įtakoti ir įvairios subjektyvios priežastys (nežymiai besiskiriančios ūgio nustatymo metodikos, skirtingo amžiaus žirgų kaulų matavimai, nevienodas statistinis duomenų parinkimas ir pan.), šie skirtumai atspindi nevienodas gamtines sąlygas regionuose. Tad artimų kraštų duomenų sutapimas (Latvijos ir Prūsijos matavimai) liudija apie panašias gyvulininkystės sąlygas. Matavimų duomenys visiškai atitinka ekstremalias nedidelio ūgio arklio (*Equus caballus*) Rytų Europos porūšio ribas, kurios siekia 114–151 cm (Žak, Mačkowiak-Kotłowska 1988:275). Kauno apylinkių žirgai atitiktų mažiausiųjų grupę. Jų skeletai pagal osteometrinius duomenis tegali būti palyginami su istorijoje žinomu keltų poniu ar iki šiol auginamu žemaūgiu Islandijos arkluku (Nobis 1962: 130–135).

Tyrinėtojai nurodo, kad šis neaukštas visoje Šiaurės Europoje išplitęs žirgas buvo skirtas žygiams. Jo nedidelis ūgis leido raiteliui vikriai užsėsti ir nušokti net nuo risnojančio žirgo. Toks žirgas skirtas lengvai ginkluotų karių – plėšikų būriams, siekiantiems greitai nukeliauti didelius atstumus, tačiau jis visai netiko raitelių kovai (Žak, Mačkowiak-Kotłowska 1988). Prisiminkime lietuvių karo taktiką – XII–XIII amžių kovos taktikai charakteringi ilgi ir tolimi žygiai bei atviros kovos vengimas. Istoriniai šaltiniai liudija, kad kavalerija atsiranda tik nuo XIII a. pb. (Nikžentaitis 1996: 43–46). Minėti nedideli žirgeliai buvo laibomis kojomis, bet ištvėringi, stambios kanopos padėjo jiems

88 pav. Žirgo kapo radiniai (Marvelė, 3 kapas)

lengvai įveikti drėgnas vietas (atkreipkime dėmesį į darbo pradžioje aptartas klimatinės regiono sąlygas). Jie pasižymėjo atsparumu šalčiui ir badui, galėjo nešti ir tempti nemažą svorį. Tačiau žirgai nebuvo vienodo ūgio. Tarp jų skiriasi nedidelė stambesniųjų grupė (Veršvuose ji sudaro net 17,6% tyrineto žirgų skaičiaus ir gan aiškiai išsiskiria. – Bertašius, Daugnora 1997). Retkarčiais atrandami stambesnių žirgų skeletai liudija naują tendenciją – raitelio kovos žirgo pasirodymą. Tokių žirgų atsiradimas siejamas su Vakarų Europoje VIII a.pb – IX a. vykusiais karo meno pokyčiais, kuriuos įtakojo kovos su avarais (Žak, Maćkowiak-Kotłowska 1988:269). Šiaurės ir Rytų Europos regionuose tai sutampa su gausesniu balnakilpių naudojimu, pentinų plitimu. Šios naujovės pasiekė ir baltų kraštus (būtent tokio stambesnio žirgo kape Marvelės kapinyne surastas karolingiškų tradicijų pentinas su prailgintu lankeliu, kapinyne teritorijoje aptiktas smogiamasis sunkiai ginkluoto kario ietigalis su sparneliais). Gausus balnakilpių išplitimas charakteringas tiek prūsų, tiek Vidurio Lietuvos vikingų laikotarpio žirgų kapams.

Būtina atkreipti dėmesį, kad tiek įkapių kiekis kapuose, tiek jų formų įvairovė, technologinės ypatybės yra tiesiogiai susiję su visuomenės materiali-

nės ir dvasinės kultūros raida. Visa tai leidžia spręsti apie ūkinę veiklą, amatininkystės įgūdžius Kauno apylinkėse. Tiesa, šio krašto reikšmė, sprendžiant baltų genčių ūkio klausimus, neliko nepastebėta tyrinėtojų – buvo atkreiptas dėmesys į dirbinių formų raidą (Volkaitė – Kulikauskienė 1971), pabrėžti metalų technologijų ir jų apdirbimo pasiekimai (Stankus 1971).

Sudėtinga lietuviškos archeologinės medžiagos problema yra žirgų kapuose randamų įkapių vertinimas ir datavimas. Nors tai viena gausiausių įkapių grupių Vidurio Lietuvos kapinyuose, ji liko beveik nepastebėta tyrinėtojų (išskyrus balnakilpes). Kadangi Kauno apylinkių kapinyuose randami šio pobūdžio dirbiniai teikia nepaprastai daug medžiagos gyventojų materialinei kultūrai bei tarpgentiniams ryšiams pažinti, trumpa įkapių apžvalga leis išsamiau atskleisti kai kuriuos krašto priešistorės bruožus. Vidurio Lietuvoje daugiausia Marvelės kapinyne duomenys mums atskleidžia to meto tarpgentinių ryšių panoramą. Jie ne tik svariai papildo iki šiol žinotą žirgų kapams būdingiausių medžiagą, čia buvo surasta eilė retų ir netikėtų dirbinių, leidžiančių kiek kitaip žvelgti į vykusius etninius procesus.

Vienas tokių grynai skandinaviškos kilmės radinių – kapuose randamos laivų kniedės. Tyrinėjant kapinyną, Marvelės žirgų kapuose buvo rastos laivų kniedės (pav.88). Tai pirmoji tokio tipo dirbinių radimvietė Lietuvos laidojimo paminkluose. Tačiau radinio vertės nemažina kiek neįprasta radimvietė (žirgų kapai) – laivų kniedės kapuose yra vienas charakteringiausių vikingų laidojimo papročių. Į Marvelės kapinyną jis atėjo iš svetur. Vikingų pasaulio kapai laivuose (tiek griautiniai, tiek ir degintiniai) žinomi iš vakarinės ir rytinės Skandinavijos pakrantės (Müller-Wille 1976:125). Toks laidojimo būdas galėjo būti ir dažnesnis. Tai ypač pasakytina apie degintinius kapus, nes dauguma laivų buvo statomi naudojant minimumą geležinių kniedžių, labai dažnai vietoje jų galėjo būti naudojamos medinės kniedės (Schönback 1981). Sunku spręsti, ar Marvelės kapuose šios kniedės atspindi kremavimo valtyje paprotį, ar jos į kapus patekė kitu būdu. Įvertinant labai mažo geležinių kniedžių skaičiaus panaudojimo galimybę galima prielaida, kad čia susidurta su kremavimo valtyje liekanomis. Tačiau vienareikšmiško atsakymo į šį klausimą nėra (paprastai manoma, kad būtinas tam tikras kniedžių skaičius, leidžiantis kalbėti apie kremavimą valtyje; galimas atvejis, kad mirusiojo kremavimui naudota tik dalis valtės – tada kniedžių skaičius kape gali būti nedidelis: Gräslund 1980).

Svarstant žirgų kamanojimo įrangos ypatybes trumpo aptarimo verta ir visa grupė smulkių dirbinių bei jų fragmentų, kurie būdingi bendreregioninei

vikingų laikų kultūrai. Galima palyginti kad ir tokią Marvelės kapinyno tyrimų medžiagą: skardines terkšles (*Klapperbleche*), kelių formų geležinius kamanų apkalus, sagtis (Forsåker 1986, Thunmark-Nylen 1998: pav.124–128). Tyrimų metu labai dažnai tokia medžiaga lieka beveik nepastebėta – nedidelės geležinių dirbinių dalys, paprastai labai surūdiję. Daugelyje Vidurio Lietuvos kapinynų gerai žinomi bronziniai lieti kryžiniai apkalai gali būti siejami su prūsų tradicija – Nowinka, Daumen-Tumiany ir kt.

Žirgų kapuose aptinkame netiesioginės medžiagos, leidžiančios spręsti ir apie prekybinius ryšius.

Didelę dalį importinių prekių sudarė žaliavos. Baltų kraštuose nebuvo spalvotojo metalo, tačiau vikingų laikotarpiu gausu dirbinių iš spalvotųjų metalų lydinių. Taigi sidabras, bronzos, švinas bei jų lydiniai buvo pagrindinė importuota prekė į baltų kraštus. Be plačiai žinomų iš importinių žaliavų pagamintų daiktų, randami ir specifiniai dirbiniai. Tokie yra žirgų įrangos dalys. Kauno apylinkių kapinyuose (Marvelėje, Veršvuose) rasta nemažai kamanų. Įvairiausių formų dekoratyviems vienų kamanų apkalams galėjo būti sunaudojama net iki 400 g spalvotųjų metalų (Bertašius 2000c), didelio kiekio bronzos lydinio reikėjo žaslų skersinukų gamybai. Tokiomis kamanomis kamanotų žirgų skaičius galėjo viršyti 1/10 dalį visų žirgų kapų skaičiaus (remiantis tyrimų ataskaitomis, Veršvuose daugiau ar mažiau dekoruotos kamos sudarė 16%). Tad turime pripažinti gausų spalvoto metalo importą Kauno apylinkėse, tuo pačiu ir kitus su tuo tiesiogiai susijusius reiškinius – prekyvietės būtinybę, mainų priemones, pirklius, amatus.

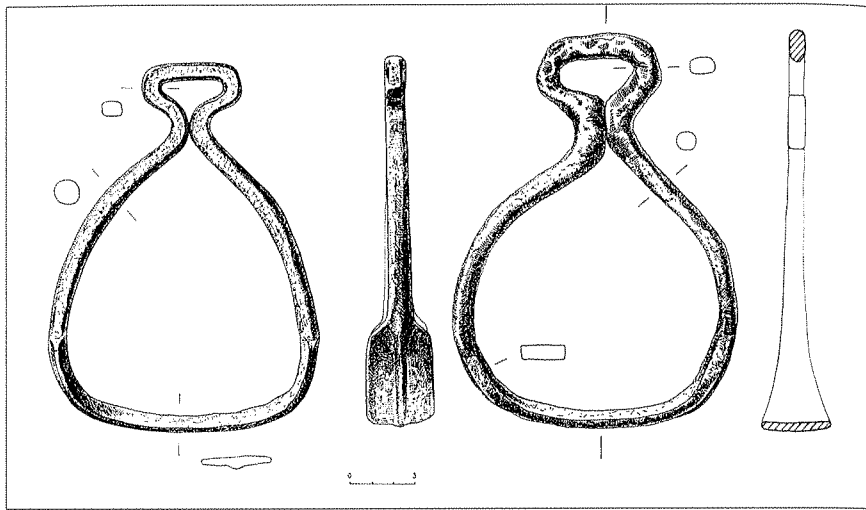
Vidurio Lietuvos kapinyuose kartais atrandama rytietiškas tradicijas atspindinčių kamanų detalių elementų. Tą paaiškinti paprasta: visame regione gerai žinomos vikingų laikotarpio žirgų kamanojimo ypatybės, dekoruotos detalės atėję iš Rytų pasaulio. Taigi, tradiciškai manoma, kad Skandinaviją rytietiški elementai bus pasiekę per Vidurio Europą (Jansson 1988:614). O ši įtaka vertinama kaip tiesioginių ryšių su „rytietiška aplinka“ pasekmė (I. Jansson terminas – „*orientalisch geprägten Milieu*“). Tad ir Kauno apylinkių kapinyuose šio dekoruotos tradicija pateko tuo pačiu keliu.

Įvairios žirgų kamanojimo įrangos detalės liudija buvusius skandinavų ir Kauno apylinkių gyventojų arba prūsų kontaktus. Yra ir tiesioginiai tuometinių Stokholmo ir Kauno apylinkių gyventojų ryšių liudininkai – puošnios, sudėtingu ornamentu labai kruopščiai dekoruotos kamos. Kamos randamos įvairiuose Vidurio Lietuvos kapinyuose, tačiau bene geriausiai išlikusios

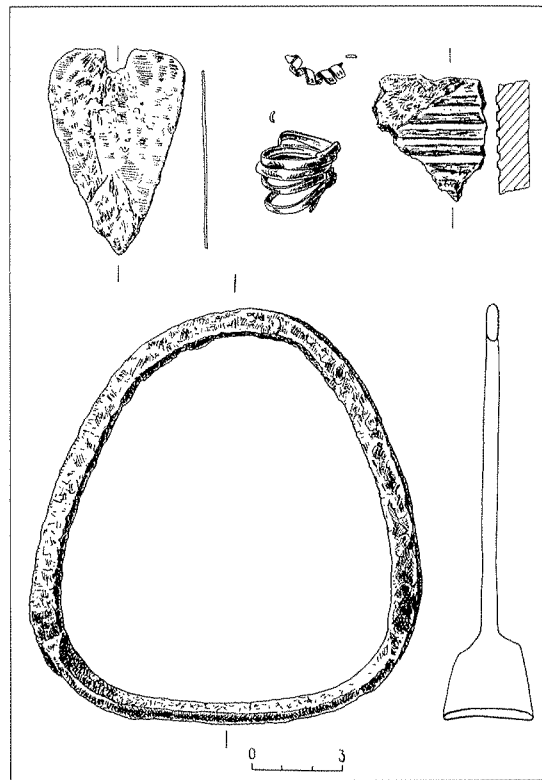
(tas leido atlikti ir gerą kamanų rekonstrukciją) yra iš Veršvų kapinyno (Volkaitė-Kulikauskienė 1971). Gausūs identiški kamanų fragmentai atrasti kai kuriuose Marvelės kapuose. Jų dekoravimo būdas atskleidžia labai išvystytą metalo apdirbimo technologiją bei ypač išlavintus meistrų įgūdžius. Identiški kamanų radimvietė Švedijoje, Birkos (Björkö) kapinyne – sidabruotais apkalėliais dekoruotos puošnios baltiškos kilmės kamos (Arwidsson 1986) – patvirtintų ne tik tarprius šių kraštų ryšius, bet ir ypatingą domėjimąsi tokio pobūdžio dirbiniais.

Vyrauja nuomonė, kad Skandinavijos gyventojai palaikė ryšius su pietiniu Rusijos regionu. Tad priimta galvoti (kaip savaime suprantamas dalykas), kad balnakilpė (kaip funkcinės paskirties dirbinys) tarpininkaujant vikingams bus perimta tiesiog iš Pietų Rusijos (von Mühlen 1975:45). Gan plačiai žinomo „vengriškojo“ (*magyarische*) tipo balnakilpės Skandinavijos kraštus pasiekė vikingų laikotarpiu (jos yra ovalios ar artimos apskritimui formos, pamina stipriai išgaubta; lietuviškojoje klasifikacijoje artimiausios yra VI tipo, paminos formavimo būdu labai panašios II, VII, XI tipo balnakilpės – Antanavičius 1976). Balnakilpės žinomos iš Birkos (Björkö) kapinyno tyrimų medžiagos, tačiau jų nėra gausu ir tipų įvairovė jos nepasižymi (Forsåker 1986). Tuo tarpu būtina atkreipti dėmesį į daugybę įvairiausių tipų balnakilpių (vengriškojo, avariškojo, skandinaviškojo bei ankstyviausių trikampio ir apskritimo pavidalo), kurios randamos prūsų žemėse (Sambijoje) ir Vidurio Lietuvoje (Antanavičius 1976, Kulakov 1990a). Marvelės žirgų kapai taip pat reprezentuoja visą balnakilpių tipų įvairovę. Pirmiausia, kaip ir kituose Kauno apylinkių kapinyuose, čia aptinkame seniausią balnakilpių tipą – balnakilpę, kurios kilpelė lenkta iš to paties lankelio, pav.89 (iki šiol daugiausia jų rasta Veršvuose ir Pakalniškiuose. – Antanavičius 1976). Visa tai sudaro rimtą pagrindą teigti, kad Kauno apylinkėse yra ankstyviausia tokio tipo dirbinių plitimo teritorija. Savo ruožtu tai liudija Kauno apylinkes esant viena iš tų vietų, kur anksčiausiai buvo taikomi raitelio kovos metodai (balnakilpės reikalingos žirgo valdymui artimoje kovoje, anksčiausiai tarp baltų genčių tokio tipo dirbinius ėmė naudoti prūsai). Tiesa, turime vertinti ir tą faktą, kad kitur Lietuvos teritorijoje įvairių tipų balnakilpių randama gerokai mažiau.

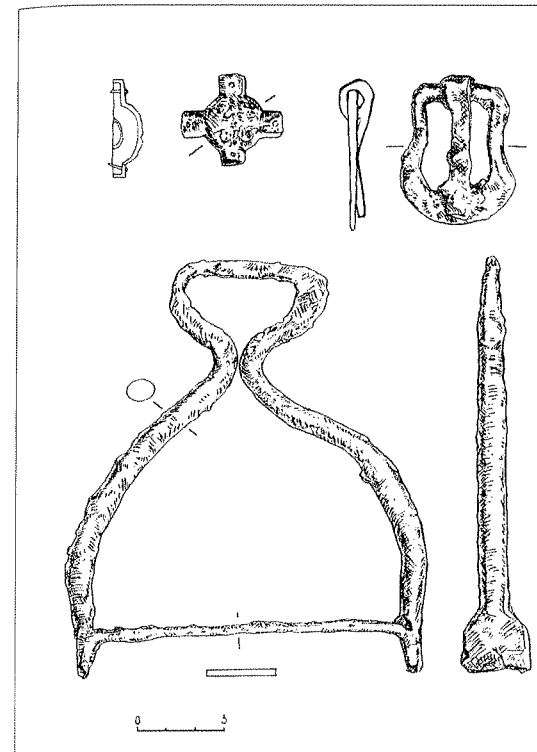
Jų pasirodymo laikas yra sunkiai datuojamas. Priimta galvoti, kad slavų – avarų tarpusavio sąveikos zonos kapuose šie dirbiniai pasirodo VII – VIII-tame amžiuje (Świętosławski 1990). Pietų Europoje balnakilpės VII a. pradžioje perimtos iš bizantiškojo pasaulio – čia jos įdiegtos VI a.pb. ir buvo

89 pav. Balnakilpės iš 1B ir 180 kapo (Marvelė)

90-I pav. Balnakilpė iš 166 kapo (Marvelė)

90-II pav. Balnakilpė iš 45 kapo (Marvelė)

skirtos raitelių kovai (Die Alamanen 1997). Vidurio Europoje, Karpatų regione, net kelių tipų balnakilpės – tradicinės avariškos apvalios formos su aukšta kilpa dirželiui, anksčiau minėto tipo balnakilpė su iš jos lenktu lankeliu bei panašios formos su tiesia pamina (Marvelės 45 kapas) – visos naudojamos beveik vienu metu ir datuojamos bent jau VII amžiumi (kai kurios nuo VI a.pb.), arba, kitaip tariant, ankstyvuju ir viduriniuju avariškuoju laikotarpiu (Kiss 1996; Salamon, Erdélyi 1971). Vakarų Europą jos pasiekia VIII amžiuje. Tačiau, kaip liudija mažai skelbta Prūsijos kapinynų tyrimų medžiaga, viena iš ankstyviausių balnakilpių radimviečių Europoje yra prūsų žemėse – čia aptinkamos archaiškiausios, ištęsto trikampio formos balnakilpės, primenančios dar skitų naudotas odines kilpas prie balno (Kleemann 1956). Remiantis kitais radiniais, čia jos visiškai pagrįstai datuojamos VII amžiumi. Įdomu, kad labai panašios formos žinoma ir iš Kauno apylinkių, Marvelės kapinyno, pav.90–I. Tai jau leidžia galvoti apie platesnį regioną (prūsų žemės – Kauno apylinkės), kur egzistavo tapatus raitelio įrangos modelis, t.y. ir toliau pratęsimos iš se-

niau žinomos identiškų formų ir dekoru plitimo tradicijos. Tokios pat ankstyvos formos balnakilpės žinomos šiaurės-vakarų Europoje, tame tarpe Skandinavijoje, tačiau jų nėra Rytų Europos (t.p. ir Vengrijos) kraštuose (Forsåker 1986). Čia jos kildinamos iš Frankų imperijos, kur formavosi sunkiosios raitininkystės modelis.

Skandinaviškojo arba vikingiško tipo balnakilpės gerai žinomos Vidurio Lietuvos kapinyuose ir manoma, kad jų forma perimta iš Skandinavijos (tai II tipo ir panašaus V tipo balnakilpės – Antanavičius 1976). Ši balnakilpės forma kildinama iš Vengrijos. Tarpininkaujant germanų gentims pasiekė Skandinaviją ir plito jau kaip gana standartizuotas (nusistovėjęsios formos) dirbinys (Forsåker 1986). Žvelgiant į baltišką medžiagą galime pastebėti, kad Vidurio Lietuvoje tokio tipo dirbiniai nebuvo standartizuotos formos (Pakalniškiai, Veršvai, Marvelė bei kiti kapinynai), kai kurie yra lyg ir tarpinės formos – tarp seniausio ir skandinaviškojo tipo, pav.90–II. Visa tai savo ruožtu perša mintį apie galimą šios dirbinių formos raidą ir baltų žemėse.

Tad aptariant tokio tipo dirbinių, kaip balnakilpės, raidą (įvertinant ankstyviausių formų pasirodymą, skandinaviškojo tipo balnakilpes, labai gausių kitų tipų balnakilpių kiekį ir įvairovę: iš viso Pakalniškiuose rasta apie 320, Veršvuose 23, Marvelėje 51 įvairių tipų dirbinių) galima būtų, sekant O.Kleemann'u (O.Kleemann), dar kartą svarstyti seniausių balnakilpių pasirodymą Europoje (Kleemann 1956). Šiuo atveju – pridėdant naujų tyrimų medžiagą. Vertinant pagal Vidurio Lietuvą, ankstyvesni balnakilpių tipai greičiau patvirtintų galimus epizodinius baltų ir Karpatų baseine įsikūrusių avarų ryšius nei vengrišką tokių balnakilpių prigimtį. Tą patvirtintų ir kai kurie žirgų aukojimo ypatumai, pastebėti kapinyuose (tarkime, žirgo auka, kai kape aptinkama galvos ir kojų kaulai). Apie baltų ir avarų ryšius bylotų ir tam tikros raitelio įrangos detalės – kai kurios diržo sagčių formos, apskriti kamanų apkalai, žąslai su rago-kaulo skersinukais, aptinkami šių genčių teritorijose (Kulakov 1990a; Salamon, Erdelyi 1971; Lörinczy 1993; Kiss 1996). Apibūdinant Skandinavijos balnakilpes reikėtų pasakyti, kad ne vienintelė Rusia ar germanų kariauna darė įtaką jų raidai. Skandinaviškos balnakilpės galėjo būti prūsiškos ar aukštaitiškos (Vidurio Lietuva) kilmės. Juolab, kad tokį spėjimą įtaigiai patvirtintų Birkos (Björkö) kapinyno radiniai – sidabruotais apkalėliais dekoruotos puošnios baltiškos kilmės kamanos (Arwidsson 1986).

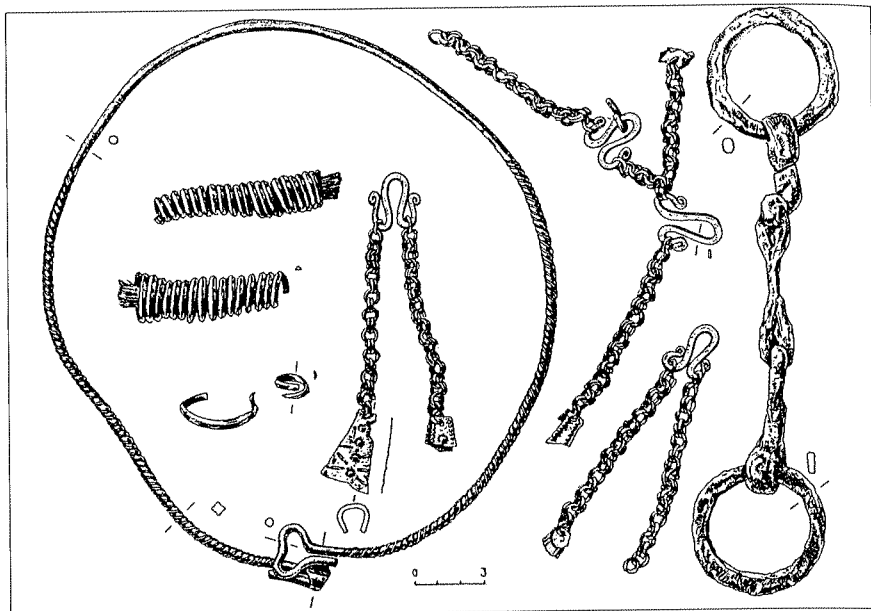
Tikslinga atkreipti dėmesį dar į keletą principų bei pateikti tam tikrus argumentus, kurie, mūsų manymu, įtakoja datavimo klausimų sprendimą. Ver-

tinant tą faktą, kad nemaža dalis žirgų kamanojimo ir raitelio įrangos tradicijų Šiaurės Europą bei baltų kraštus pasiekė iš pietryčių, avarų genčių teritorijos – tai taikytina balnakilpių, kai kurioms žąslų formoms, įvairiausiems apkalams bei kt. detalėms – šių dirbinių formų tapatumas leidžia artimai juos ir datuoti. Lygindami lietuvių autorių skelbtą žirgų kapų tyrimų medžiagą ir degintinių žmonių kapų radinių charakteristiką ir datavimą, pastebime tam tikrą neatitikimą. Ypač neatitikimas ryškus lyginant medžiagą, kur degintiniuose kapuose randami identiški ar labai artimo tipo dirbiniai kaip ir žirgų kapuose – apyrankės / apyuodegiai, galvos papuošalai, žąslai abiejų tipų kapuose. Ji atskleidžia vieną interpretacijos problemą (pvz., palyginkime identiškų formų žąslų datavimą žirgų kapuose ir analogiškų šių dirbinių formų datavimą žmonių kapuose. – Tautavičius 1958, Nakaitė 1972, Vaitkunskienė 1985, Vaškevičiūtė 1987, Stankus 1995 ir t.t.). Lietuvos archeologai žmogaus kape randamas žirgo įkapes paprastai datuoja pagal kitus kape atrastus dirbinius, tačiau tokias pačias įkapes atskirame žirgo kape jau skiria iš anksto nustatytai periodizacijai (kalbant apie žąslus, kamanas), t.y. sąmoningai datuoja visai kitu laikotarpiu. Savo ruožtu žirgų kapuose randame daug įvairiausių tipų dirbinių, turinčių analogijas tiksliau datuojuose žmonių kapuose. Tad jų naudojimo laikotarpį abiejų tipų kapuose visai pagrįstai galime sulyginti (sinchronizuoti). Galima kai kuriuos dirbinius palyginti. Storalgė apyrankė būdinga tautų kraustymosi laikotarpiui, tad tokia pati apyrankė – apyuodegis žirgo kape pagrįstai turėtų būti skiriama tam pačiam periodui, pav.80. Balneliniais galais antkaklės dažniausiai randamos VII–VIII a. kapuose, tad ir žirgo kapo antkaklę reiktų datuoti taip pat, pav.91. Gan dažnos žirgo kape įvijos su kabučiais, pav. 91, 92, charakteringos ir turtingesniems VII–VIII a. moterų kapams. Panašių pavyzdžių galėtume rasti ir daugiau.

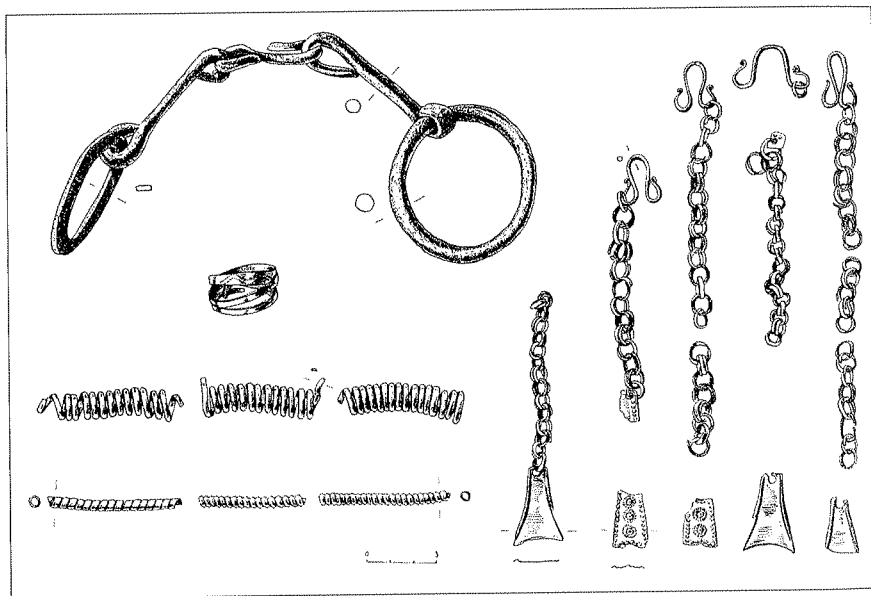
Turėtume įvertinti ir tą aplinkybę, kad žymi dalis žirgų kapų išsidėsto kapinyuose greta V–VII amžiumi datuojamų griautinių, kartais ir degintinių, žmonių kapų. Tai ypač ryšku Marvelės kapinyno rytinėje dalyje, kur žirgų kapų juosta įsiterpia tarp griautinių kapų, pav.93. Literatūroje yra priimta tokius atskirus žirgų kapus datuoti, remiantis gretimų kapų medžiaga manant, kad jie turėjo būti laidojami panašiu metu (Müller-Wille 1972). Tad kodėl neigti tokį požiūrį?

Sekant šiais sąmprotavimais, lyginant su platesne medžiaga, pasitelkiant žmonių kapų įkapes, ankstyviausi Marvelės žirgų kapai datotini VI – VII a. Tai minėta žirgo auka (K 26, Bertašius 1995), K113 po degintinių kapu 517.

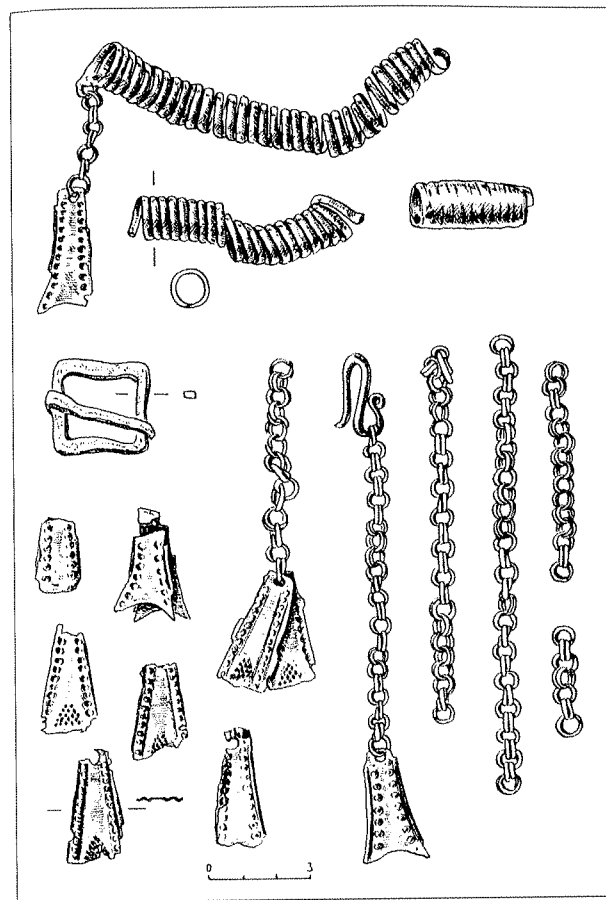

91 pav. Žirgo kapo įkapės – antkaklė, įvijos, kabučiai, žąslai (Marvelė, 130 žirgo kapas)

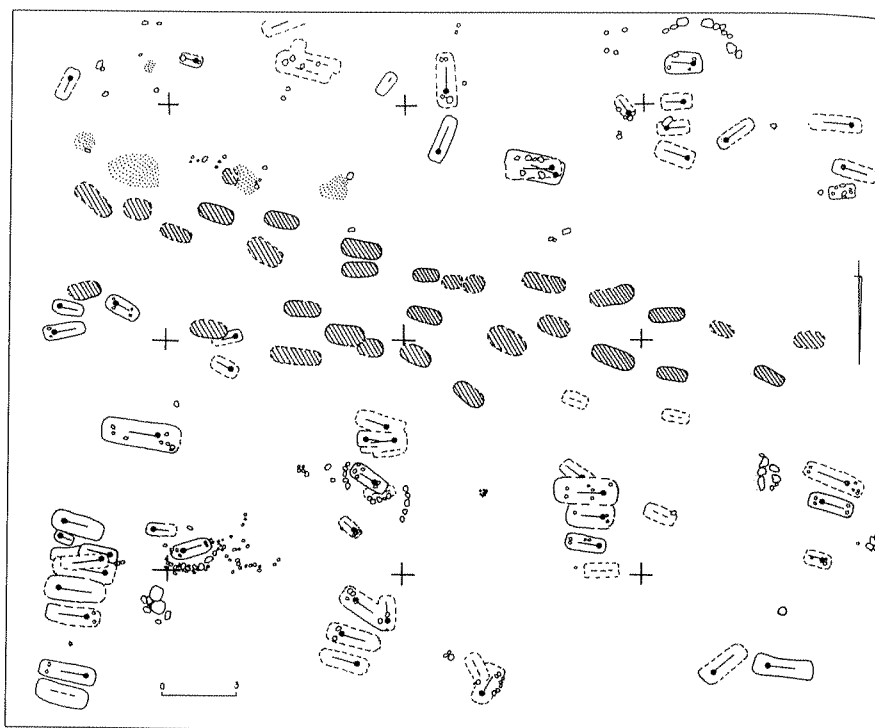
92-1 pav. Įvijos su kabučiais žirgo kape (Marvelė, 21 kapas)

92-2 pav. Įvijos su kabučiais žirgo kape (Marvelė, 18° kapas)

VIII amžiumi jau galima datuoti bent keliolika kapų, išsiskiriančių būdingomis įkapėmis, išsidėčiusių šiaurės-vakariniame kapinyno pakraštyje, supamus VI–VIII a. griautinių ir degintinių kapų. Kita analogišką padėtį užimanti ir panašiai datuojama kapų grupė tyrinėta rytinėje dalyje. Pavieniai šio laikotarpio žirgų kapai randami ir likusioje kapinyno teritorijoje. Tad galima konstatuoti beplintančios žirgų laidojimo tradicijos įsivyravimą VIII a. Panašų reiškinį pastebime ir kituose stambiuosiuose Kauno apylinkių žirgų kapinyuose.

Kalbant datavimo klausimu, turėtume atkreipti dėmesį ir į to meto kainas. Yra nustatyta, kad VIII–X amžiais eržilo kaina buvo lygi vergės kainai, tuo tarpu vietinės veislės karo žirgo kaina vakarų baltų kraštuose IX a. turėjo siekti 192 g sidabro, o X a. ji krito iki 96 g (Žak, Mačkowiak-Kotłowska 1988:

/// - žirgų kapai; -•- - griautiniai kapai; :::: - degintiniai kapai
93 pav. Marvelės kapinyno plano dalis

282–283). Kainos kritimą visoje Europoje lėmė didėjanti kovos žirgų pasiūla. Reikia manyti, kad vėliau, XII–XIII a., suaktyvėjus baltų karo žygiams, geresnio žirgo kaina vėl bus išaugus. Tačiau šiuo metu, matyt, neslūgo poreikis geresnių veislių (tinkamų sunkiau ginkluotam kariui) žirgams. Tai liudija minėdami tiek lietuvių, tiek kryžiuočių pusę rašytiniai šaltiniai (Nikžentaitis 1996). Tad šiuo aspektu, vis dar stingant įvairių veislių žirgų karo reikmėms, gan abejotina yra masinio žirgų aukojimo galimybė istoriniais laikais, XIII–XIV amžiais.

Sunku nustatyti vienu metu laidojamų žirgų skaičių, nurodoma, kad jis siekęs iki aštuonių (Volkaitė-Kulikauskienė 1971:11). Tokia nuostata įsitvirtino ir archeologinėje literatūroje. Pirmiausia būtina pažymėti, kad nėra aišku, ar šie žirgai skirti vienam asmeniui, ar kokiam įvykiui pažymėti, ar tai kokia

nors sezoninė auka, nes visi jie laidoti atskira grupė, su konkretaus asmens kapu nesusieti. Kita problema – ar tai vienas kapas ir žirgai laidoti vienu metu? Gal žirgai laidoti ne vienu metu, per kelis kartus, periodiškai atliekant apeigas? Šių kapų tyrimų medžiaga į šiuos klausimus neatsako (Veršvų aštuonių žirgų kapas 166–173 – tai gana dideliame tamsios žemės plote sulaidotų žirgų grupė; kitas Vešvuose atrastas aštuonių žirgų kapas 64 – krūva išmėtytų kaulų, individų skaičius nustatytas pagal įkapes, bet ne osteologiškai; keturių žirgų kapas 32 – tas pat; Grauziuose penkių žirgų kapas 47–48 – tam tikrame plote išmėtyti penkių individų palaikai). Yra neabejotina, kad, tarkime, Marvelės kapinyno C žirgų grupės kapuose laidoti du – trys individai, kai kuriuose A–B grupių kapuose palaikų padėtis rodė juos laidotus vienu metu (po tris individus – kapai 53–55; 181–183). Galima spėti kai kur kartu laidotus net penkis žirgus (pvz., kapai 164, 169, 170, 158, 158A), bet tikslaus atsakymo nėra. Marvelės kapinyno kai kuriuose tyrimų plotuose (248, 263) kapai išsidėstę eile, po du vienas greta kito, nors ir atskirose duobėse – galima manyti juos laidotus vienu metu. Reikia įvertinti ir tai, kad žirgai galėjo būti įkasami vienas greta kito, mirus kitam šeimos nariui (Lasota-Moskalewska, Perlikowska-Puszkarska 1994:195). Prisiminę dar Romos laikų paprotį (*Equus October* ritualas, kurio metu svarbi ritualinė reikšmė skiriama arklio galvai; – Ivanov 1974), turėtume įvertinti periodiško (galbūt susieto su kažkokiomis kalendorinėmis apeigomis) žirgų aukojimo ritualo galimybę Vidurio Lietuvoje.

Apibendrinant žirgų kapų apžvalgą galime padaryti kai kurias išvadas.

Daugeliu atvejų negalime kalbėti apie Vidurio Lietuvoje paplitusius masinius žirgų kapus tiesiogiai kaip apie kario įkapę. Galime neabejoti, kad didelė jų dalis – aukos, skirtos mirusiųjų paminėjimui, kurios laidojamos atskiroje kapinyno dalyje, tiesiogiai nesiejant su individualiu kapu. Tai įrodo tiek archeologiniai (kapo duobė, kapo orientacija ir pobūdis, kapų išdėstymas, palaikų padėtis kape), tiek osteometriniai (gan standartizuoti amžiaus, lyties rodikliai), tiek palyginamieji mitologiniai tyrimai bei kapų įrangoje aiškiai išreikštas ritualas. Auka gali būti skiriama vyrui, moteriai, vaikui ar šeimai. Tą galima spręsti iš negausių žirgo ir žmogaus bendrų kapų bei greta esančių žirgų ir žmonių kapų išdėstymo. Žirgo laidojimas su įvairių lyčių atstovais žinomas visame šiaurės-vakarų ir šiaurės-rytų Europos regione, kaip liudija anksčiau cituotų autorių darbai. Kol kas nėra visiškai aišku – ar galėjo nuo socialinės padėties asmens, kuriam aukojamas gyvūnas, priklausyti žirgo įkapių pobūdis. Sekant lenkų tyrinėtoju J.Žak galima manyti, kad balnakilpės kape reikė mi-

rusiojo priklausomybę kariui – jos atspindėjo kario statusą (pentinai reiškė visuomeninę padėtį. – Žak, Maćkowiak-Kotłowska 1988:265). Įvertinant jų gausą IX–XI a. Vidurio Lietuvos kapinynuose (ypač Pakalniškiuose, Marvelėje, Veršvuose), palyginę su panašiu reiškiniu Sambijos kapuose, galime manyti tuo metu Kauno apylinkėse pradėjus formuotis kariauną (karinę draugiją). Šie regionai nebuvo nutolę vienas nuo kito, panašus procesas vyko ir kitur Nemuno pakrantėse – jį atskleidžia gausiai randamos balnakilpės bei socialinę reikšmę pabrėžiantys pentinai Linkūnų (Linkuhnen) kapinyne skalvių žemėje (Engel 1931:325).

Kad vikingų laikotarpio antroje fazėje (X–XI a.) formuojasi kariauna, liudija ir kita įkapių grupė – žirgo kape užtinkamas gintarinis karolis (amuletas). Kauno apylinkių žirgų kapuose prie žirgo galvos neretai randamas dvigubo nupjauto kūgio formos gintaro karolis (ypač tai ryšku Marvelės kapuose; beje, visuose kapuose karoliai labai standartizuoti; vikingų laikotarpiu šie karoliai randami trečdalyje žirgų kapų). Neabejotina, kad toks karolis turėjo maginę reikšmę. Kariui labai svarbi ta magiška reikšmė – amuletas, „sėkmės lėmėjas“. Kaip ir pats amuletas, tokie kapai turėtų būti siejami su kariu, t.y. pastoviu žirgo naudojimu rizikingoms užduotims atlikti. Dar vienas reiškinys – X–XI amžiais žirgų kapuose populiarėjančios puošnios kamanos – patvirtiną tą patį procesą – besiformuojančią kariauną.

Apžvalga rodytų, kad žirgai naudoti žygiams, nors fragmentiškos užuominos liudija apie kavalerijos formavimosi pradžią.

Labai abejotina masinio žirgų aukojimo galimybė vėliau nei XII a. viduryje – to tiesiog neleido daryti istorinė situacija. Įvertinant XII / XIII a. riboje vykusį centralizacijos procesą (Gudavičius 1989), greitą Kauno apylinkių teritorijos patekimą didžiojo kunigaikščio priklausomybėn, greičiausiai galėjo būti toleruotinos tik pavienės aukos. Turime įvertinti ir tą faktą, kad tam tikroje Lietuvos dalyje jau XI a. klostėsi politinė struktūra, suinteresuota krikštu (Gudavičius 1996). Nors šis reiškinys tiesiogiai nepaveikė istorinės Lietuvos raidos, tačiau minėtai politinei struktūrai vargu ar buvo priimtina žirgų auka. Masinio žirgų aukojimo reiškiniui prieštarautų ir XII a. pabaigoje labai padažnėję lietuvių plėšiamieji karo žygiai, jų metu grobiami gyvuliai – to meto bendruomenėje gana aukštai vertinamas turtas. Šie žygiai liudija ir kitką – jie išreiškia jau institucionalizuotą kunigaikščio valdžią, jai įtvirtinti neberekalingas sudėtingas ritualas, koks būdingas besiformuojančiai pirminei valstybinei struktūrai (šiuo atveju sudėtingas žirgo aukojimo ritualas).

Tad kas lėmė romėniško laikotarpio prūsų žirgų aukojimo papročio plitimą VII–VIII amžių Vidurio Lietuvoje (ir apskritai Lietuvoje)? Ieškant atsakymo į šį klausimą, paaiškinimą galime rasti visuomenės raidos specifikoje. Manome, kad tai buvo Sambijoje ir Vidurio Lietuvoje gyvenusių visuomenių sąveikos pasekmė (Bertašius 2000a). Tautų kraustymosi laikotarpio E2-E3 fazėse (VI–VII amžiai) prūsų visuomenėje formuojasi kariaunos elementai, kurios reikšmė išreikšta VII a.pb–VIII a.pr. kariniu laimėjimu prieš Mozūrijos ežerų regiono gyventojus (Kulakov 1994b). Šis laikotarpis susijęs ir su valdovų sakralizacijos reiškiniu (Kulakov 1989b). Visa tai liudija sparčią visuomenės raidą centralizacijos linkme. Tuo pačiu laikotarpiu (VI–VII a.) Nemuno pakrantėse atsiranda ir gausėja elitinių karių kapų skaičius. Šį reiškinį atskleidžia turtingi ginklais karių kapai, pasižymintys gan standartizuota ginkluote – vienašmenis kalavijas, vienas ar pora ietigalių, peilis, prūsiškas tradicijas atspindinti lankinė laiptelinė segė, sagtis, kartais pincetas, žiedas (Bertašius 1996a). Gausėjantis elitinių karių kapų skaičius Nemuno pakrantėse rodo pokyčius visuomenės raidoje. Tiek dalis ginklų bei papuošalų, tiek kai kurie laidojimo papročiai liudija prūsų įtaką Kauno apylinkėse gyvenusiai bendruomenei. Kai kuriuose karių elito kapuose greta kitų įkapių buvęs ir pincetas – galime spėti apie šio asmens atliekamas kažkokias apeigas, tai lyg ir užuomina apie valdovo sakralizacijos (sekant prūsų tradicija) reiškinio atsiradimą. Šiuos kapus palikusių karių pasirodymas sietinas su prekybinio kelio paieška rytų Baltijos pakrantėse. Tokioje besivystančioje bendruomenėje vyksta varžymasis tarp valdančių šeimų, jos nenori prarasti anksčiau turėtos visuomeninės padėties. Šioje situacijoje – visuomenėje nesant stabilios struktūros – mirusiųjų laidojimo papročiai tarnauja varžymosi tikslams (Jørgensen 1991). Tokio varžymosi išraiška tampa staigiai plintantys žirgų kapai Kauno apylinkėse, – įkapė, būdinga prūsų kapams (verta dėmesio ir ta ypatybė, kad minėtuose prūsų kapinynuose gausūs žirgų kapai atsiranda kiek anksčiau – VI–VII amžiais). Varžymasis ir aukštos socialinės padėties afišavimas (žirgų kapai, – savo verte žirgas prilygo visai kario ginkluotei: Steuer 1982:452) buvo nukreiptas prieš centralizacijos tendencijas, sklindančias iš prūsų genčių (greičiausiai Sambijos pusiasalio, su kuriuo Vidurio Lietuvą pastoviai siejo ryšiai). Greičiausiai žirgai pradėdami aukoti kiekvienam pilnateisiam bendruomenės nariui. Galima rasti pavyzdžių, kur periferinę padėtį užimančioje bendruomenėje tokiu būdu išreiškiama „senoviška“ bendruomeninė pozicija – tikėtina, kad aukštą socialinį statusą turinčios šeimos savo reikšmingumą stengėsi pabrėžti, laidodamos šeimos narius

su turtingiausiomis įkapėmis. Štai VI–VII a. varžymosi periodas Bornholme atsispindėjo gausiu turtingų kapų skaičiumi, kuriais individualios šeimos stengėsi išreikšti savo užimamą socialinę padėtį (Jørgensen 1991:94). Švedijoje periferinis Gastriklando kraštas išsiskyrė kalaviju ginkluotais karių kapais, kur ginklas kape reiškė simbolinį protestą ir priešinimąsi centro Malar dominavimui regione, kiekvienas stengėsi pasirodyti aukščiausio socialinio sluoksnio atstovu (Jakobsson 1992: 182–183). Apskritai turtingais kapais pasižymintis periodas išreiškia stiprų šeimų ar atskirų socialinių grupių tarpusavio varžymąsi (Randsborg 1995). Yra ir identiškas skandinavų pavyzdys – žirgų kapai bei jų įkapės laikomos nepriklausomų šeimų ideologine – religine reakcija prieš nuosavybės centralizaciją (Nielsen 1991). Galbūt panašų reiškinį galėtume įžvelgti ir Skalvijos / Žemaitijos paribio žirgų kapuose, kur didelei daliai vyrų ir berniukų skiriama žirgo auka. Tačiau čia šis paprotys nebuvo ištobulintas iki simbolinės aukos reikšmės kaip Vidurio Lietuvoje.

Visą šį kelis šimtmečius trukusį procesą išreiškia keli etapai: pradžioje gausu išskirtinę padėtį bendruomenėje užimančių šeimų, kurios varžosi tarpusavyje, specifinėmis įkapėmis kapuose išreiškiamas pastangas išlaikyti aukštą socialinę padėtį; vėliau iškyla pavieniai ryškesni vadai (išskirtiniai karinio elito kapai), nusistovi stabili socialinė bendruomenės struktūra, atskiros šeimos nebetenka anksčiau turėto vaidmens bendruomenėje, netikslinga kapuose afišuoti socialinę padėtį, nusistovi palyginti vienodas žirgų aukojimo paprotys, kuriuo ir reiškiamas šeimos padėtis; galiausiai Vidurio Lietuvoje formuojasi kariauna, dalis šio laikotarpio žirgų kapų yra susiję su kariaunos veikla ir žygiais, tokie kapai pasižymi specifinėmis įkapėmis.

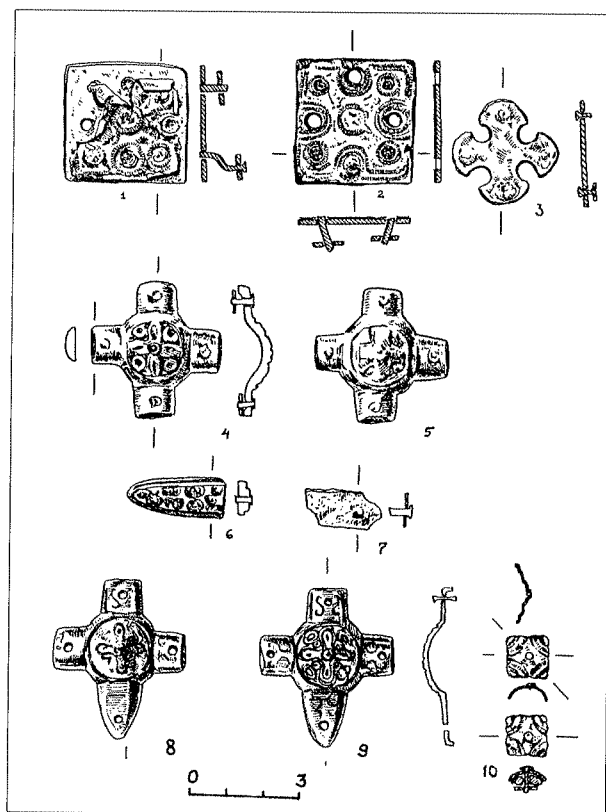
Vertindami žirgų laidojimo paprotį Vidurio Lietuvoje, atrandame daug panašumų su kiek ankstesniais (V–VII a.) prūsų plokštinių kapinynų kapais. Juos vienija keletas bruožų, būdingų abiem regionams: žirgų kapai siejami su degintiniais žmonių kapais, tačiau žirgai laidojami atskiroje kapinyno dalyje, kapo duobė labai panaši (prūsams būdingos 1,2–2,2 x 0,3–1,2 m dydžio ovalios duobės), pastovi laidojamo gyvulio skeleto orientacija pasaulio šalių atžvilgiu, griaučių padėtis liudija gyvulį laidotą dar gyvą, abiejuose regionuose sutampa laidojamų žirgų amžius ir lytis (Piątkowska-Małecka 2000). Galutinai įsigalint mirusiųjų kremavimo papročiu, Kauno apylinkėse plinta ir žirgų kapai, o tai leidžia susieti šių papročių kilmę. Išvardinti žirgų kapų bruožai būdingi ne vien tik šiems sugretinamiems regionams. Neretai panašias tradicijas atrastume ir tolimesniuose kraštuose. Tai leidžia galvoti, kad dalis jų gali

siekti senesnius laikus. Tai pat galime manyti, kad susiformavusiam ritualui būtinos tam tikros ypatybės jo atlikimui – funkciškai priimtina duobės forma, aukojamo gyvulio fizinė būklė bei kitos, kurios galėjo sąlygoti ritualo panašumus didelėje teritorijoje.

Tokia abstrakti žirgo auka, kokia būdinga prūsų ir Vidurio Lietuvos aukštaičių kapams (atskiri žirgo ir žmogaus kapai), liudija simbolinio (simboliškai reiškiamo) ritualo poreikį. Tai jau yra tam tikrą raidos pakopą pasiekusios visuomenės požymis.

Svarstant žirgų kapų ir visos su jais susijusios įrangos kilmės klausimą, turime įvertinti kelias ypatybes. Kaip rodo dalis šių dirbinių – formose, kartais ir dekore matome rytietiškos tarpregioninės kultūros įtakas, vėliau virtusias vikingų laikotarpio bendreregioninės kultūros paveldu (didelė avariško-vengriško tipo balnakilpių grupė, kai kurie dekoruoti elementai, kaulo-rago žąslų skersinukai). Tačiau aptinkame ir gan ryškų vakarų kultūrų (greičiausiai per skandinavus) įtaką – geležiniai įvairių formų apkalai (apskriti, kvadratiniai, iškirpti – jie gana dažni Marvelės kapuose). Dar geriau šią tradiciją galime pažinti pagal metalo inkrustavimo sidabru technika atliktus dirbinius – balnakilpes, apkalus, dekoruoti elementus (jų ypač gausu Grauzių kapinyne, bet pakanka ir kitur – Veršvuose, Marvelėje, Pakalniškiuose, tai išties aukštos kokybės gaminiai). Kai kurie primena krikščioniškų tradicijų ornamentą. Tiek Rytų, tiek Vakarų kultūrose minėtos tradicijos vystėsi VI – VII amžiais. Galime manyti, kad Kauno apylinkes jos pasiekė VIII – IX amžiais. Tačiau, nors jaučiamos įvairių krypčių įtakos, Vidurio Lietuvos kamanų dekoras turi savitus bruožus. Tamprūs ryšiai sieja su prūsiška tradicija – tai kelių tipų žąslai (žiediniai, žąslai su bronziniais profiliuotais skersinukais). Greičiausiai iš ten perimtos ir kai kurios dekoruoti tradicijos (gana gerai tą atspindi lietuvių kryžinių ir kvadratinų apkalų formos ir dekoras, pav.94; jie aptinkami daugelyje Vidurio Lietuvos kapinynų; matyt, forma ir dekoras perimtas tautų kraustymosi laikotarpiu E fazėje, vėliau rutuliojosi vietinėje aplinkoje).

Turbūt nereikėtų tiesiogiai sieti kai kurių žirgų laidojimo papročių kilmės su Pareinės regionu, nors ne tokie jau reti sutapimai neleidžia atmesti galimybės, kad kai kurie žirgų aukojimo papročio bruožai gali būti nulemti tautų kraustymosi laikotarpio įvykių. Šiaurės-vakarų Vokietijoje gyvenusiems frizams būdingas didelis žirgų kapų skaičius kapinyuose. Žirgų kapai dažnai randami Reino – Dunojaus tarpupio regione gyvenusių germanų genčių kapuose. Akivaizdžios analogijos buvo paminėtos kalbant apie ankstyviausią žir-

94 pav. Kamamų dirželių
bronziniai apkalai iš
Marvelės žirgų kapų (1, 2
– 190 kapas; 3 – 188; 4,
5, 6, 7 – 133; 8, 9 – 5a;
10 – 212)

go auką atskiroje duobėje. Taip pat galima nurodyti paprotį žirgus laidoti atskiroje kapinyno dalyje (Müller-Wille 1972, sąvade Kirchheim/Ries – nr.174, Rhenen – 252), kartais žirgai buvo laidojami viena eile (ten pat, Zweeloo – 253, Looveen – 254). Įdomus ir kitas artimas Vidurio Lietuvos žirgų kapams reiškinys – tam tikrus panašumus charakterizuoja kapo duobės palyginimas. Kai kuriuose frizų kapuose buvo aptiktos nišos stačioje duobės sienelėje, į kurią patekdavo laidojamo žirgo galva (Drantum, Looveen kapinynei – Müller-Wille 1972; Bremen – Oexle 1984). Labai panašus reiškinys aptiktas Vidurio Lietuvos kapinyuose, kur aukojamo žirgo galvai kasama gilesnė duobės dalis, formuojama stati sienelė. Apie papročio panašumus liudija ir prie krūtinės prispaustomis kojomis laidojami žirgai. Visa tai gerai dera prie pagrindinių tautų kraustymosi laikotarpio dirbinių plitimo – apyrankių storėjančiais galais, įvairių tipų tordiruotu ir lygiu lankeliu antkaklių su kilpele ir kabliuku –

jie gerai žinomi tiek Vidurio Lietuvoje, tiek germanų žemėse, kur buvo išplitę žirgų kapai.

Tad visa tyrimų ir palyginamoji medžiaga patvirtina sudėtingas laidotuvių apeigas. Galime fiksuoti prie kapo vykus kruviną ritualą, tai matyti netgi ryškiau nei jis atsispindi šiaurės-vakarų Europoje. Šis sąmoningai paruoštas ir iš anksto suplanuotas ritualas tiesiogiai siejasi su aukojimo papročiais.

Kaip šiame kontekste vertinti Rytų Lietuvoje randamus vikingų laikotarpio žirgų kapus? Tyrimų medžiaga liudija, kad žirgų kapų čia aptinkama daug mažiau nei Vidurio Lietuvoje. Dauguma šių kapų išsidėsto Neries pakraščiais, gausiausios ir ankstyviausios radimvietės žinomos Kaišiadorių, Molėtų rajonuose (Kapitoniskės, Degsnė-Labotiškiai, Darsūniškis; Tautavičius 1957, 1977). Būtent šiuose kapuose atrandamas tas pats, Vidurio Lietuvoje nusistovėjęs, laidojimo paprotys, kuomet žirgas laidojamas nedidelėje duobutėje, į kurią tiesiog įspraudžiami žirgo palaikai (Tautavičius 1957, 1972). Jau šis bruožas leidžia galvoti apie palaiptniui į rytus plintančią žirgų laidojimo tradiciją (tą patvirtina ir anksčiau aptartas papročio laidoti kremuotų mirusiųjų palaikus lygiame lauke plitimas). Kalbant apie degintinius žirgų kapus, literatūroje jis apibūdinamas kaip Rytų Lietuvoje išplitęs žirgų laidojimo paprotys. Kiek leidžia spręsti tyrimų medžiaga, tik Žvirblių kapinyne (Vilniaus miestas) buvę palaidoti apdegę (bet ne visiškai sudegę) žirgų palaikai (Iwanowska 2001). Visi kiti duomenys nėra pagrįsti specialiais tyrimais ir dažnai lieka tik tyrimų autorių spėjimu (tas matyti ir radimviečių sąvade – Senieji Maceliai, Strėva, Šveicarai bei kt., kur suabejojama tokiais radiniais; Tautavičius 1977).* Tad žirgų kapų tradicijos Rytų Lietuvoje kilmės reikėtų ieškoti Vidurio Lietuvos kultūroje, kur žinoma didžiausia jų įvairovė ir ilgas papročio formavimosi periodas. Kad ir kaip būtų, bet žirgų deginimo paprotys atsiranda (Žvirbliai) ir galbūt išreiškia naujai besikuriančio administracinio centro pastangas suformuoti savitą religiją su savomis apeigomis.

* Galima palyginti tuos šaltinius, iš kurių kilo ši nuostata, ir spręsti, kiek ji tinkama mokslinėms diskusijoms. Apibūdinant Skubėtų pilkapyno tyrimų rezultatus nurodoma, kad buvo rasta žirgū priskiriamos įkapės, tarp degintų kaulų nebuvo žmogui būdingų kaulų fragmentų, tad nuspręsta, kad laidoti deginti žirgai (Kuncienė 1985:88). Kitu atveju nurodoma, kad tebuvo surasta žirgams būdingos įkapės – Katuškės, Pabarė, Didžiuliai (Kuncienė 1966:57, 1973b; Tautavičius 1958:70), arba pagal degintų kaulų telkinį spėjama, kad laidotas žirgas – Dieveniškėse (Tautavičius 1958:73), kartais tiesiog aplinkinės medžiagos kontekstas perša tokį sprendimą ir „tenka šiuos degintus kapus laikyti žirgų kapais“, nors kaulų ir labai nedaug (Tautavičius 1957:101). Nei vienu šių atvejų osteologiškai nebuvo nustatyti arklio kaulai, kaip rodo tyrimų medžiaga, aukojami buvo ir įvairūs kiti gyvuliai (Sargėnų pavyzdys).